

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ

КАФЕДРА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

ДЕЛІКТИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Методичні рекомендації до семінарських та практичних занять

для здобувачів вищої освіти III курсу денної/заочної форми навчання
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)
Спеціальність: 081 Право

Колектив авторів:

В. Я. Киян

Н. М. Обушенко

О. В. Нестерцова-Собакарь

Дніпро

2026

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ,
протокол № 9 від 20.05.2025*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Олексій Валуйко – начальник кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України, к.ю.н., доцент, полковник.

Ольга Бондаренко – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцент.

К 54 Киян В. Я., Обушенко Н. М., Нестерцова-Собакарь О. В. Делікти в цивільному праві: метод. рек. до семінарських та практичних занять для здобувачів вищої освіти III курсу денної/заочної форми навчання. Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський). Спеціальність: 081 Право. Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ. 2026. 165 с.

Методичні рекомендації до семінарських та практичних занять відповідають темам, які передбачені навчальним планом з дисципліни «Делікти в цивільному праві», розроблені та підготовлені відповідно до освітньо-професійної програми підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня в Дніпровському державному університеті внутрішніх справ, галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право».

АВТОРИ:

Володимир КИЯН – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС, к.ю.н., доцент;

Наталія ОБУШЕНКО – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС, д.ю.н., професор;

Олександра НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС, к.ю.н., доцент.

© Автори, 2026

© ДДУВС, 2026

ЗМІСТ

Передмова	4-10
Обсяг навчальної дисципліни	11-12
ТЕМА 1. Загальна характеристика деліктів в цивільному праві. Підстави та умови виникнення деліктних зобов'язань.	13-36
ТЕМА 2. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами влади чи їх посадовою або службовою особою. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною, обмежено дієздатною особою	37-59
ТЕМА 3. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи.	59-80
ТЕМА 4. Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи. Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.	81-113
ТЕМА 5. Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Кондикційні зобов'язання. Деліктні зобов'язання у міжнародному приватному праві	113-155
Питання для підготовки до підсумкового контролю	155-158
Критерії та засоби оцінювання успішності навчання	159-162
Рекомендована література	163-164

ПЕРЕДМОВА

Вивчення дисципліни «Делікти в цивільному праві» має особливе значення для професійної підготовки майбутніх юристів, оскільки інститут цивільно-правових деліктів є універсальним механізмом захисту порушених майнових і немайнових прав особи у приватноправових відносинах. Саме через деліктні зобов'язання забезпечується реалізація відновлювальної функції цивільного права, спрямованої на компенсацію шкоди та відновлення порушеного правового становища потерпілого.

Дисципліна дозволяє сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне розуміння правової природи цивільно-правової відповідальності, її підстав і умов виникнення, а також механізмів реалізації. Знання положень деліктного права є необхідним для правильної правової кваліфікації цивільних правопорушень, відмежування їх від договірних порушень та інших видів юридичної відповідальності, що має важливе значення для правозастосовної практики.

Особлива актуальність вивчення деліктів у цивільному праві зумовлена ускладненням сучасних приватноправових відносин, зростанням кількості джерел підвищеної небезпеки, розвитком цифрових технологій, обігу товарів і послуг, а також активізацією підприємницької діяльності. У цих умовах деліктні зобов'язання виступають ефективним інструментом правового реагування на нові ризики та форми заподіяння шкоди.

Вивчення дисципліни сприяє розвитку у здобувачів вищої освіти практичних навичок захисту цивільних прав, зокрема вміння визначати склад цивільного правопорушення, встановлювати причинний зв'язок, оцінювати форму вини, обирати належний спосіб відшкодування шкоди та аргументовано відстоювати правову позицію у судовому процесі. Це є особливо важливим для майбутньої діяльності юристів у сфері цивільного судочинства, адвокатури, нотаріату, державної служби та правозахисної практики.

Крім того, дисципліна «Делікти в цивільному праві» має значне світоглядне та виховне значення, оскільки формує у здобувачів вищої освіти усвідомлення цінності приватної власності, честі, гідності та інших особистих немайнових благ, сприяє утвердженню принципів справедливості, добросовісності та відповідальності у цивільному обороті.

Отже, вивчення дисципліни «Делікти в цивільному праві» є необхідною передумовою формування високого рівня професійної правничої культури, здатності ефективно застосовувати норми цивільного законодавства та забезпечувати належний захист прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин у сучасних умовах розвитку правової системи України.

Методичні рекомендації з дисципліни «Делікти в цивільному праві» розроблено з метою забезпечення якісної організації освітнього процесу та

поглибленого опанування здобувачами вищої освіти інституту цивільно-правових деліктів як одного з ключових елементів цивільного права. Дисципліна відіграє важливу роль у формуванні професійної правничої компетентності, оскільки деліктні зобов'язання є основним механізмом захисту порушених майнових і немайнових прав у приватноправових відносинах.

Методичні рекомендації підготовлені відповідно до освітньо-професійної програми, робочої програми навчальної дисципліни та вимог чинного цивільного законодавства України. Їх зміст сформовано з урахуванням сучасних доктринальних підходів цивільного права, актуальної судової практики, а також потреб практичної діяльності майбутніх юристів.

Дисципліна «Делікти в цивільному праві» спрямована на формування у здобувачів вищої освіти цілісного розуміння правової природи цивільно-правового делікту, підстав і умов виникнення деліктних зобов'язань, видів шкоди, особливостей відповідальності за заподіяння шкоди, а також механізмів її відшкодування. Особлива увага приділяється аналізу співвідношення загальних і спеціальних деліктів, проблемам вини та безвинної відповідальності, а також практичним аспектам захисту цивільних прав.

Навчальною метою методичних рекомендацій є сприяння засвоєнню здобувачами вищої освіти системних теоретичних знань та формуванню практичних навичок застосування норм цивільного права у сфері деліктних зобов'язань, розвитку аналітичного та правового мислення, здатності кваліфікувати цивільно-правові делікти й обирати ефективні способи захисту порушених прав.

Основними завданнями методичних рекомендацій є:

- розкриття поняття, ознак і правової природи цивільно-правових деліктів;
- формування розуміння підстав та умов виникнення деліктних зобов'язань;
- систематизація знань про види шкоди та способи її відшкодування;
- аналіз загальних і спеціальних деліктів у цивільному праві України;
- вироблення навичок правової кваліфікації деліктних ситуацій;
- розвиток умінь застосовувати норми цивільного законодавства та судову практику при вирішенні практичних завдань;
- підготовка здобувачів вищої освіти до поточного та підсумкового контролю результатів навчання.

Методичні рекомендації містять структурований теоретичний матеріал, плани занять, питання для самоконтролю, практичні завдання, тестові матеріали та методичні поради щодо самостійної роботи. Їх використання сприятиме поглибленому вивченню дисципліни «Делікти в цивільному праві», підвищенню рівня професійної підготовки здобувачів вищої освіти та формуванню стійких фахових компетентностей юриста.

Методичні рекомендації до семінарських та практичних занять з дисципліни «Делікти в цивільному праві» підготовлені відповідно до вимог освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, навчального плану та робочої програми навчальної дисципліни. Зміст рекомендацій відповідає сучасному стану цивільно-правової доктрини, чинному цивільному законодавству України, а також актуальній судовій практиці.

Методичні рекомендації адресовані здобувачам вищої освіти III курсу денної та заочної форм навчання, які вивчають дисципліну «Делікти в цивільному праві» у межах підготовки за спеціальністю 081 «Право» (а також можуть бути використані здобувачами спеціальності «Правоохоронна діяльність» з урахуванням міждисциплінарних зв'язків).

Метою методичних рекомендацій є формування у здобувачів системних теоретичних знань і практичних навичок застосування норм цивільного законодавства, що регулюють деліктні зобов'язання, а також розвиток уміння правильно кваліфікувати цивільні правопорушення, визначати склад делікту, підстави та межі цивільно-правової відповідальності.

У рекомендаціях розкриваються ключові інститути деліктного права, зокрема: поняття та ознаки цивільного правопорушення, склад делікту, підстави виникнення деліктних зобов'язань, види шкоди та способи її відшкодування, особливості відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, моральну шкоду, а також спеціальні деліктні склади.

Отже, структура методичних рекомендацій орієнтована на поєднання теоретичного та практичного компонентів навчання і включає: плани семінарських і практичних занять; перелік питань для обговорення; практичні завдання, кейси та ситуаційні завдання; завдання для самостійної роботи; орієнтовні теми рефератів; рекомендований перелік нормативно-правових актів і наукових джерел.

Методичні рекомендації спрямовані на розвиток аналітичного мислення, правової аргументації та навичок роботи з нормативним матеріалом, а також на формування здатності застосовувати отримані знання при вирішенні практичних цивільно-правових спорів.

Предметом навчальної дисципліни «Делікти в цивільному праві» є сукупність цивільно-правових норм, доктринальних положень і правозастосовної практики, що регулюють деліктні зобов'язання, які виникають унаслідок завдання шкоди особі або майну фізичних чи юридичних осіб, а також шкоди, завданої публічним інтересам.

У межах дисципліни вивчаються:

- поняття, ознаки та правова природа цивільного правопорушення (делікту);
- склад делікту та його елементи (шкода, протиправність, причинний зв'язок, вина);
- підстави виникнення та припинення деліктних зобов'язань;
- види шкоди (майнова та моральна) і способи її відшкодування;

- особливості цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди;
- спеціальні деліктні склади (відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, неповнолітніми, недієздатними особами, органами публічної влади тощо);
- співвідношення деліктних зобов'язань з договірною відповідальністю та іншими видами цивільно-правових зобов'язань;
- актуальна судова практика та проблеми правозастосування у сфері деліктних правовідносин.

Таким чином, предмет дисципліни охоплює як матеріально-правові, так і прикладні аспекти деліктного права, що забезпечує комплексне розуміння механізму цивільно-правового захисту порушених прав та інтересів.

Основними завданнями курсу «Делікти в цивільному праві» є:

1. Формування системних теоретичних знань про деліктні зобов'язання як самостійний інститут цивільного права та їх місце в системі приватноправового регулювання.
2. Опанування понятійно-категоріального апарату деліктного права, зокрема понять цивільного правопорушення, складу делікту, шкоди, вини, причинного зв'язку та цивільно-правової відповідальності.
3. Вивчення чинного цивільного законодавства України, що регулює відносини з відшкодування шкоди, з урахуванням його розвитку, реформування та судової практики.
4. Формування практичних навичок правової кваліфікації деліктних правовідносин, визначення складу делікту та умов настання цивільно-правової відповідальності.
5. Розвиток уміння аналізувати та застосовувати судову практику, зокрема правові позиції Верховного Суду, при вирішенні конкретних цивільно-правових спорів.
6. Набуття навичок вирішення практичних кейсів, пов'язаних із відшкодуванням майнової та моральної шкоди, визначенням розміру компенсації та способів захисту порушених прав.
7. Формування правової аргументації та навичок професійного мислення, необхідних для підготовки процесуальних документів і правових висновків у справах деліктного характеру.
8. Сприяння розвитку правової культури та відповідального ставлення до реалізації суб'єктивних цивільних прав з урахуванням принципів справедливості, добросовісності та розумності.

Навчальна дисципліна «Делікти в цивільному праві» має тісні міждисциплінарні зв'язки з низкою юридичних та загальнотеоретичних дисциплін, що зумовлено комплексним характером деліктних правовідносин, поєднанням матеріально-правових і процесуальних аспектів, а також необхідністю системного правового мислення майбутніх фахівців.

1. Теорія держави і права, що забезпечує методологічну основу курсу шляхом: засвоєння понять правовідносин, правопорушення, юридичної

відповідальності; розуміння структури правової норми, механізму правового регулювання; аналізу категорій вини, причинного зв'язку, санкцій.

2. Цивільне право (Загальна та Особлива частини), яке є базовою дисципліною для вивчення деліктного права, оскільки формує уявлення про систему цивільних правовідносин; розкриває загальні положення про зобов'язання та відповідальність; дозволяє здійснювати порівняльний аналіз деліктної та договірної відповідальності; забезпечує розуміння принципів добросовісності, справедливості та розумності.

3. Цивільний процес. Він забезпечує практичний вимір курсу через вивчення порядку судового захисту прав, порушених деліктом; формування навичок доказування складу делікту; аналіз процесуальних особливостей розгляду справ про відшкодування шкоди; підготовку процесуальних документів (позовних заяв, відзивів, клопотань).

4. Адміністративне право, яке важливе для розуміння відповідальності органів публічної влади та посадових осіб за завдану шкоду; аналізу публічно-правових деліктів у контексті цивільно-правового відшкодування; вивчення співвідношення адміністративної та цивільно-правової відповідальності.

5. Кримінальне право. Воно забезпечує: розмежування цивільного делікту та злочину; аналіз випадків поєднання кримінальної відповідальності з цивільно-правовим відшкодуванням шкоди; формування навичок комплексної правової кваліфікації діянь.

6. Сімейне право, що має значення при розгляді деліктів у сімейних правовідносинах; визначенні відповідальності батьків, опікунів, піклувальників; аналізі шкоди, завданої неповнолітніми або недієздатними особами.

7. Трудове право, яке проявляється у дослідженні матеріальної відповідальності працівників і роботодавців; аналізі шкоди, завданої під час виконання трудових обов'язків; визначенні меж цивільно-правової та трудової відповідальності.

8. Право інтелектуальної власності. Пов'язане з відшкодуванням шкоди за порушення особистих немайнових і майнових прав автора; компенсацією моральної шкоди; аналізом спеціальних способів захисту прав інтелектуальної власності.

9. Юридична деонтологія та професійна етика. Сприяє: формуванню відповідального ставлення до правозастосування; усвідомленню ролі юриста у захисті порушених прав; дотриманню етичних стандартів при роботі з потерпілими особами.

Міждисциплінарні зв'язки курсу «Делікти в цивільному праві» забезпечують комплексне та системне сприйняття деліктних правовідносин, сприяють формуванню професійних компетентностей здобувачів вищої освіти та дозволяють поєднати теоретичні знання з практичними навичками правозастосування.

Навчальна дисципліна «Делікти в цивільному праві» у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ викладається у другому семестрі

здобувачам вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 081 «Право».

Викладання навчальної дисципліни «Делікти в цивільному праві» здійснюється із застосуванням комплексу традиційних та інноваційних методів навчання, спрямованих на формування у здобувачів вищої освіти глибоких теоретичних знань і практичних професійних навичок у сфері деліктних правовідносин.

Основними методами навчання є:

1. Лекційний метод, що передбачає проблемно-орієнтоване викладення навчального матеріалу, аналіз доктринальних підходів, положень чинного цивільного законодавства України та актуальної судової практики.

2. Семінарські заняття. Вони спрямовані на поглиблення теоретичних знань, обговорення дискусійних питань деліктного права, формування навичок аргументованого правового аналізу та усного юридичного мовлення.

3. Практичні заняття, які передбачають розв'язання ситуаційних завдань (кейсів), моделювання правових ситуацій, кваліфікацію цивільних правопорушень та визначення складу делікту.

4. Кейс-метод (case study), що полягає в аналізі реальних або змодельованих судових справ з відшкодування шкоди з урахуванням правових позицій Верховного Суду.

5. Метод аналізу судової практики, спрямований на формування здатності працювати з судовими рішеннями, виявляти правові позиції та застосовувати їх до конкретних правовідносин.

6. Самостійна робота здобувачів вищої освіти, що включає опрацювання нормативно-правових актів, наукових джерел, підготовку рефератів, аналітичних довідок та письмових відповідей.

7. Інтерактивні методи навчання, зокрема дискусії, дебати, робота в малих групах, які сприяють розвитку критичного мислення та професійної комунікації.

8. Методи контролю та самоконтролю, що реалізуються шляхом тестування, усного опитування, виконання письмових робіт і розв'язання практичних завдань.

У результаті опанування навчальної дисципліни «Делікти в цивільному праві» здобувачі вищої освіти повинні знати:

– поняття, ознаки та правову природу цивільного правопорушення (делікту);

– елементи складу делікту та умови настання цивільно-правової відповідальності;

– види деліктних зобов'язань та особливості їх правового регулювання;

– способи компенсації майнової та моральної шкоди;

– особливості відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, неповнолітніми, недієздатними особами, органами публічної влади;

– основні правові позиції судової практики у справах деліктного характеру.

Здобувачі вищої освіти повинні уміти:

- здійснювати правову кваліфікацію деліктних правовідносин;
- визначати наявність або відсутність складу цивільного делікту;
- обґрунтовувати підстави та межі цивільно-правової відповідальності;
- застосовувати норми цивільного законодавства до конкретних життєвих ситуацій;
- аналізувати судові рішення та формулювати правові висновки;
- вирішувати практичні завдання з компенсації шкоди.

Вони мають набути навичок щодо:

- правового аналізу та аргументації у справах деліктного характеру;
- підготовки процесуальних документів (позовних заяв, правових позицій, висновків);
- роботи з нормативно-правовими актами та судовою практикою;
- професійного юридичного мислення та дотримання принципів добросовісності, справедливості і розумності.

Застосування різноманітних методів навчання та чітке визначення результатів навчання з дисципліни «Делікти в цивільному праві» забезпечує формування у студентів комплексних фахових компетентностей, необхідних для ефективної професійної діяльності у сфері цивільного судочинства та правозахисної практики.

Методичні рекомендації з дисципліни «Делікти в цивільному праві» є важливим навчально-методичним інструментом, спрямованим на забезпечення системного засвоєння теоретичних положень деліктного права та формування практичних навичок застосування норм цивільного законодавства. Їх використання сприяє підвищенню якості підготовки здобувачів вищої освіти, розвитку правового мислення, аналітичних здібностей і професійної компетентності майбутніх фахівців у сфері права.

ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
Делікти в цивільному праві
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
Денна форма навчання

№з/п	Назва тем	Нормативний обсяг годин	Всього годин з викладачем	З них:			
				Лекцій	Семінарських занять	Практичних занять	Самостійна робота/Індивідуальн
5-й семестр							
1	Тема 1. Загальна характеристика деліктів в цивільному праві. Підстави та умови виникнення деліктних зобов'язань.	24	8	4	2	2	16
2	Тема 2. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами влади чи їх посадовою або службовою особою. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною, обмежено дієздатною особою.	24	8	4	2	2	16
3	Тема 3. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди каліцтвом, іншим ушкодження здоров'я чи смертю фізичної особи.	24	8	4	2	2	16
4	Тема № 4. Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи, набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.	24	8	4	2	2	16
5	Тема № 5. Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, кондикційні зобов'язання. Деліктні зобов'язання у міжнародному приватному праві	24	8	4	2	2	16
Усього годин		120	40	20	10	10	80
Підсумковий контроль – залік							

Заочна форма навчання

№з/п	Назва тем	Нормативний обсяг годин	Всього годин з викладачем	З них:			
				Лекцій	Семінарських занять	Практичних занять	Самостійна робота/ Індивідуальна робота
5-й семестр							
1	Тема 1. Загальна характеристика деліктів в цивільному праві. Підстави та умови виникнення деліктних зобов'язань.	24	4	2	2		20
2	Тема 2. Деліктні зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди органами влади чи їх посадовою або службовою особою. Деліктні зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди малолітньою, неповнолітньою, недієздатною, обмежено дієздатною особою.	24	4	2	2		20
3	Тема 3. Деліктні зобов'язання внаслідок вчинення шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Деліктні зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи.	24	4	2	2		20
4	Тема № 4. Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди. Деліктні зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди працівником юридичної чи фізичної особи, набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.	24	4	2	2		20
5	Тема № 5. Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Кондикційні зобов'язання. Деліктні зобов'язання у міжнародному приватному праві	24	4	2	2		20
Усього годин		120	20	10	10		100
Підсумковий контроль – залік							

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЛІКТІВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ. ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

*Семінарське заняття № 1 – денна форма навчання 2 год.;
заочна форма навчання 2 год.*

План:

1. Поняття делікту в цивільному праві та його місце в системі цивільно-правових зобов'язань.
2. Історико-правове походження деліктних зобов'язань та їх розвиток у цивільному праві.
3. Співвідношення цивільно-правового делікту з іншими видами правопорушень (кримінальними, адміністративними, дисциплінарними).
4. Функції деліктів у цивільному праві: компенсаційна, превентивна, регулятивна та виховна.
5. Поняття та ознаки цивільно-правового делікту.
6. Склад цивільного правопорушення як підстава виникнення деліктного зобов'язання.
7. Підстава виникнення деліктних зобов'язань: юридичний факт заподіяння шкоди.
8. Загальний делікт і його правове закріплення в Цивільному кодексі України.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Термін *делікт* (від лат. *delictum* – проступок, правопорушення) у цивільному праві означає протиправне, винне діяння (дію або бездіяльність) суб'єкта цивільних правовідносин, яке завдає шкоди іншій особі і тягне за собою цивільно-правову відповідальність. Делікт є центральним елементом інституту цивільно-правової відповідальності, оскільки саме через нього реалізується відновлювальна функція цивільного права – відшкодування шкоди та відновлення порушеного майнового чи немайнового становища потерпілого.

Цивільно-правовий делікт і його відмежування від інших правопорушень.

На відміну від кримінального або адміністративного правопорушення, цивільно-правовий делікт не тягне застосування заходів державного примусу у вигляді покарання. Його наслідком є відновлення порушеного права шляхом відшкодування шкоди або компенсації моральної шкоди. Таким чином, мета цивільно-правової відповідальності – не покарання правопорушника, а відновлення балансу приватних інтересів.

Ознаки цивільного делікту.

Цивільно-правовий делікт характеризується такими ознаками:

1. Протиправність – діяння порушує норми цивільного законодавства, права чи інтереси іншої особи, що охороняються законом.

2. Шкідливість – результатом є заподіяння майнової чи немайнової шкоди.

3. Причинний зв'язок між діянням правопорушника та наслідками у вигляді шкоди.

4. Вина правопорушника у формі умислу або необережності.

5. Наявність деліктоздатності – здатності особи нести цивільну відповідальність за свої протиправні дії.

Склад цивільного правопорушення (делікту).

Склад делікту – це сукупність необхідних елементів, за наявності яких настає цивільно-правова відповідальність. До нього входять:

1. Об'єкт – суспільні відносини, що охороняються цивільним законом (майнові та немайнові права, честь, гідність, ділова репутація тощо).

2. Об'єктивна сторона – конкретне протиправне діяння (дія або бездіяльність) і його шкідливий результат.

3. Суб'єкт – фізична або юридична особа, яка має цивільну дієздатність і здатна відповідати за свої дії.

4. Суб'єктивна сторона – психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків (вина, мотив, мета).

Види цивільно-правових деліктів. Залежно від підстав і характеру шкоди, делікти поділяють на:

– загальні (делікт загального типу) – передбачені статтею 1166 Цивільного кодексу України (ЦКУ), тобто *заподіяння майнової чи моральної шкоди іншій особі;*

спеціальні (делікти спеціального виду) – врегульовані окремими нормами ЦКУ, наприклад:

– шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦКУ);

– шкода, завдана недоліками товарів, робіт, послуг (ст. 1209 ЦКУ);

– шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я (ст. 1195 ЦКУ);

– шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів влади (ст. 1173-1176 ЦКУ);

– шкода, заподіяна малолітньою, неповнолітньою або недієздатною особою (ст. 1178-1180 ЦКУ).

Форми вини у цивільному делікті. У цивільному праві вина має два основні види:

умисел – коли особа усвідомлює протиправність своїх дій, передбачає наслідки й бажає або свідомо допускає їх настання;

необережність – коли особа передбачала можливість шкідливих наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала, хоча повинна була й могла передбачити.

При цьому у цивільному праві презюмується вина заподіювача шкоди: саме він повинен довести свою невинуватість (ч. 2 ст. 1166 ЦКУ).

Способи відшкодування шкоди. Згідно з ЦКУ, відшкодування шкоди може здійснюватися:

1. У натурі – відновлення попереднього стану (повернення речі, усунення пошкоджень, надання аналогічної речі).

2. У грошовій формі – сплата грошової суми, еквівалентної розміру заподіяної шкоди.

3. Компенсація моральної шкоди – відшкодування немайнових втрат (страждань, приниження честі, гідності, ділової репутації).

Розмір шкоди визначається за реальними збитками та упущеною вигодою (ст. 22 ЦКУ).

Обставини, що виключають цивільно-правову відповідальність. Особа звільняється від відповідальності, якщо доведе, що шкода виникла внаслідок: непереборної сили (форс-мажору); необхідної оборони; крайньої необхідності; згоди потерпілого; дії третіх осіб або самого потерпілого, що перервали причинний зв'язок.

Функції цивільно-правової відповідальності за делікт. Компенсаційна (відновлювальна) – головна функція, спрямована на відновлення порушеного права потерпілого. Превентивна (виховна) – попередження нових правопорушень шляхом формування правової свідомості. Санкційна – застосування примусу через обов'язок сплатити компенсацію. Регулятивна – вплив на цивільний обіг через забезпечення належного виконання обов'язків.

Делікт у цивільному праві є універсальним механізмом охорони приватних прав і свобод, що базується на принципах справедливості, рівності та відновлення порушених прав. Його сутність полягає у тому, що особа, яка порушила право іншого, зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду. Розвиток цивільного деліктного права в Україні свідчить про тенденцію до розширення підстав відповідальності, у тому числі за безвинне завдання шкоди (наприклад, власниками джерел підвищеної небезпеки), що наближає національне законодавство до європейських правових стандартів.

Інститут цивільно-правового делікту посідає ключове місце в системі цивільного права, оскільки саме через нього забезпечується реальний захист суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів учасників приватноправових відносин. Деліктні зобов'язання виступають універсальним правовим механізмом реагування на порушення, що виникають поза межами договірних відносин, і спрямовані на відновлення порушеного майнового або немайнового стану потерпілої особи.

Цивільно-правовий делікт характеризується чітко визначеною структурою складу правопорушення, що включає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Наявність усіх елементів складу делікту є необхідною умовою для настання цивільно-правової відповідальності, що забезпечує юридичну визначеність і передбачуваність правозастосування. Водночас цивільне законодавство України допускає окремі винятки з цього

загального правила, зокрема у випадках безвинної відповідальності, що свідчить про гнучкість і адаптивність деліктного права до потреб сучасного цивільного обороту.

Принципове значення для цивільно-правового делікту має презумпція вини заподіювача шкоди, яка покладає на правопорушника обов'язок доведення відсутності своєї вини. Такий підхід сприяє ефективнішому захисту прав потерпілих, зменшує процесуальні бар'єри для реалізації права на відшкодування шкоди та відповідає загальноєвропейським тенденціям розвитку приватного права. Водночас він забезпечує баланс інтересів сторін, оскільки не позбавляє заподіювача шкоди можливості звільнення від відповідальності за наявності визначених законом підстав.

Система цивільно-правових деліктів, закріплена у Цивільному кодексі України, поєднує загальну деліктну норму та низку спеціальних деліктів, що дозволяє враховувати особливості заподіяння шкоди у різних сферах суспільних відносин. Така конструкція забезпечує належний рівень правового регулювання як традиційних форм шкоди, так і нових ризиків, пов'язаних із розвитком технологій, підвищеною небезпекою окремих видів діяльності, функціонуванням органів публічної влади та обігом товарів і послуг.

Функціональне призначення цивільно-правової відповідальності за делікт виходить за межі суто компенсаційного аспекту. Поряд із відновленням порушених прав вона виконує превентивну, виховну та регулятивну функції, сприяючи формуванню належної правової поведінки учасників цивільних правовідносин та стабільності цивільного обороту. Саме через поєднання цих функцій цивільне деліктне право забезпечує гармонійний баланс між приватними інтересами особи та загальними інтересами суспільства.

Отже, делікти у цивільному праві слід розглядати не лише як форму юридичної відповідальності, а як комплексний інструмент охорони та реалізації приватних прав, що відображає сучасні тенденції розвитку цивільного законодавства України та його орієнтацію на європейські стандарти захисту прав людини і власності. Подальший розвиток інституту цивільно-правового делікту пов'язаний із удосконаленням механізмів відшкодування шкоди, розширенням практики компенсації немайнових втрат та забезпеченням єдності судової практики, що є необхідною умовою ефективного функціонування правової системи в умовах динамічних соціально-економічних змін.

Деліктне зобов'язання – це позадоговірне цивільно-правове зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння шкоди особі або її майну в результаті протиправного діяння іншої особи і спрямоване на компенсацію цієї шкоди.

У межах деліктного зобов'язання кредитором виступає потерпіла особа; боржником – особа, яка завдала шкоди (деліктозобов'язана особа).

Нормативною основою виникнення деліктних зобов'язань є, передусім, глава 82 Цивільного кодексу України, центральною нормою якої є стаття 1166 ЦК України.

Підстава виникнення деліктного зобов'язання. Юридичний факт як підстава деліктного зобов'язання.

Безпосередньою підставою виникнення деліктного зобов'язання є юридичний факт заподіяння шкоди, тобто вчинення цивільного правопорушення (делікту).

Таким чином, деліктне зобов'язання виникає не з волі сторін, а всупереч їй, як реакція правопорядку на порушення цивільного права чи інтересу.

Загальною підставою виникнення деліктних зобов'язань є заподіяння шкоди майну або особистим немайновим правам фізичної чи юридичної особи, якщо така шкода: є реальною; не відшкодована добровільно; не виникла за обставин, що виключають цивільно-правову відповідальність.

Саме на цій підставі виникає загальний делікт, передбачений ст. 1166 ЦК України.

Спеціальні підстави виникнення деліктних зобов'язань. Окрім загальної підстави, цивільне законодавство передбачає спеціальні підстави виникнення деліктних зобов'язань, зокрема: заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки; шкода, завдана органами державної влади та місцевого самоврядування; шкода, вчинена малолітніми, неповнолітніми, недієздатними особами; шкода, заподіяна внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг; шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи.

Для цих випадків характерне відхилення від класичної моделі вини, що посилює захист потерпілих.

Умови виникнення деліктних зобов'язань. Для виникнення деліктного зобов'язання необхідна сукупність певних умов, які в теорії цивільного права традиційно ототожнюються зі складом цивільного правопорушення.

Протиправність поведінки. Поняття протиправності. Протиправність – це порушення норм цивільного законодавства або суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів іншої особи.

Протиправна поведінка може проявлятися у формі дії (активної поведінки) та бездіяльності (невиконання обов'язку діяти).

Випадки відсутності протиправності. Не визнаються протиправними дії, вчинені у стані необхідної оборони; у стані крайньої необхідності; за згодою потерпілого (у межах закону); у межах дозволеного ризику.

У таких випадках деліктне зобов'язання не виникає або виникає у спеціальній формі.

Наявність шкоди. Поняття та види шкоди. Шкода – це зменшення або знищення майнового чи немайнового блага, що охороняється цивільним правом.

Види шкоди: майнова шкода (реальні збитки, упущена вигода); моральна (немайнова) шкода.

Наявність шкоди є обов'язковою умовою виникнення деліктного зобов'язання.

Шкода як оціночна категорія. Розмір шкоди визначається: фактичними втратами; характером порушеного права; обсягом страждань потерпілого; принципами розумності та справедливості.

Причинний зв'язок. Сутність причинного зв'язку. Причинний зв'язок означає, що шкода є безпосереднім наслідком протиправної поведінки заподіювача.

Він має бути: прямим; реальним; юридично значущим.

Переривання причинного зв'язку. Причинний зв'язок може бути перерваний діями третіх осіб; поведінкою самого потерпілого; дією непереборної сили.

У таких випадках деліктне зобов'язання не виникає або трансформується.

Вина заподіювача шкоди. Поняття вини. Вина – це психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків, що проявляється у формі умислу; необережності.

Презумпція вини. У цивільному праві діє презумпція вини заподіювача шкоди: особа вважається винною, доки не доведе протилежне.

Це полегшує захист прав потерпілих.

Відповідальність без вини. У низці випадків відповідальність настає незалежно від вини, зокрема: за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки; за шкоду, завдану органами публічної влади; за шкоду, пов'язану з професійним ризиком.

Значення умов виникнення деліктних зобов'язань. Умови виникнення деліктних зобов'язань: забезпечують баланс інтересів потерпілого і правопорушника; гарантують обґрунтованість цивільно-правової відповідальності; сприяють єдності судової практики; реалізують принципи справедливості, добросовісності та розумності.

Отже, деліктні зобов'язання виникають на підставі заподіяння шкоди за наявності сукупності умов, що утворюють склад цивільного правопорушення. Водночас цивільне законодавство України передбачає як класичну модель деліктної відповідальності, що ґрунтується на вині, так і спеціальні моделі безвинної відповідальності, спрямовані на посилений захист потерпілої сторони. Такий підхід забезпечує ефективне функціонування деліктного права як одного з ключових інструментів охорони цивільних прав і законних інтересів особи.

Підстави та умови виникнення деліктних зобов'язань становлять фундаментальний елемент інституту цивільно-правової відповідальності, оскільки саме через їх сукупність забезпечується правова кваліфікація заподіяння шкоди як цивільного правопорушення та виникнення обов'язку її відшкодування. Деліктне зобов'язання виникає не з волевиявлення сторін, а внаслідок порушення цивільного права чи охоронюваного законом інтересу, що зумовлює його імперативний і відновлювальний характер.

Безпосередньою підставою виникнення деліктного зобов'язання виступає юридичний факт заподіяння шкоди, який у цивільному праві набуває

значення правопорушення лише за умови наявності передбачених законом елементів. Саме тому підстави виникнення деліктних зобов'язань не можуть розглядатися ізольовано від умов їх виникнення, оскільки лише сукупність протиправної поведінки, наявності шкоди, причинного зв'язку та вини формує повний склад цивільного делікту та забезпечує виникнення зобов'язального правовідношення між потерпілим і заподіювачем шкоди.

Ключове значення у механізмі виникнення деліктних зобов'язань має протиправність поведінки, яка полягає у порушенні норм цивільного законодавства або суб'єктивних цивільних прав іншої особи. Водночас цивільне право визнає низку обставин, за яких заподіяння шкоди не має протиправного характеру, що свідчить про гнучкість правового регулювання та врахування соціально корисної поведінки особи. Такий підхід унеможливорює формальне покладення відповідальності без урахування фактичних обставин справи.

Не менш важливою умовою виникнення деліктного зобов'язання є наявність шкоди як об'єктивного негативного результату протиправної поведінки. Саме шкода виступає матеріальним вираженням порушення цивільного права та визначає обсяг і спосіб відшкодування. У цьому контексті деліктне право поєднує майнові та немайнові аспекти захисту, визнаючи право на компенсацію як реальних збитків і упущеної вигоди, так і моральної шкоди, що відповідає сучасним стандартам захисту прав людини.

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою та завданою шкодою є логічним і юридичним мостом, який поєднує діяння заподіювача з негативними наслідками. Його встановлення має вирішальне значення для індивідуалізації відповідальності та запобігає необґрунтованому покладенню обов'язку відшкодування шкоди на особу, дії якої не перебували у причинному зв'язку з її настанням. Визнання можливості переривання причинного зв'язку додатково підкреслює об'єктивність і справедливість цивільно-правової відповідальності.

Особливу роль у виникненні деліктних зобов'язань відіграє вина заподіювача шкоди, яка у цивільному праві презюмується. Така презумпція істотно посилює правове становище потерпілого та сприяє ефективному відновленню порушених прав. Водночас наявність у законодавстві випадків безвинної відповідальності свідчить про еволюцію деліктного права у напрямі підвищеного захисту особи від ризиків сучасного цивільного обороту та суспільно небезпечної діяльності.

Отже, підстави та умови виникнення деліктних зобов'язань утворюють цілісну правову конструкцію, яка забезпечує баланс між інтересами потерпілої особи та заподіювача шкоди, реалізовує принципи справедливості, добросовісності та розумності й гарантує ефективність цивільно-правового захисту. Саме завдяки цій конструкції деліктні зобов'язання виконують не лише компенсаційну, а й превентивну та регулятивну функції, сприяючи стабільності цивільного обороту та підвищенню рівня правової культури в суспільстві.

Надайте визначення таких понять:

Делікт, цивільно-правовий делікт, цивільне правопорушення, деліктне зобов'язання, позадоговірне зобов'язання, підстава виникнення деліктного зобов'язання, юридичний факт, склад цивільного правопорушення, об'єкт делікту, об'єктивна сторона делікту, суб'єкт делікту, суб'єктивна сторона делікту, протиправність поведінки, дія, бездіяльність, шкода, майнова шкода, немайна (моральна) шкода, реальні збитки, упущена вигода, причинний зв'язок, вина, умисел.

Скласти схеми:

1. Причинний зв'язок у деліктних зобов'язаннях: види та значення.
2. Вина як умова цивільно-правової відповідальності: форми та презумпція.
3. Загальний і спеціальні делікти у цивільному праві.
4. Випадки відповідальності без вини у деліктних зобов'язаннях.
5. Обставини, що виключають виникнення деліктного зобов'язання або відповідальність.
6. Способи відшкодування шкоди у деліктних зобов'язаннях.

Теми для написання рефератів:

1. Поняття та правова природа цивільно-правового делікту.
2. Інститут деліктних зобов'язань у системі цивільного права України.
3. Історичний розвиток деліктної відповідальності: від римського права до сучасного цивільного законодавства.
4. Склад цивільного правопорушення як підстава виникнення деліктних зобов'язань.
5. Протиправність поведінки як ключова умова виникнення деліктного зобов'язання.
6. Шкода у цивільному праві: поняття, види та способи визначення розміру.
7. Причинний зв'язок у деліктних зобов'язаннях: теоретичні підходи та судова практика.
8. Вина у цивільному праві: поняття, форми та презумпція вини заподіювача шкоди.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Що таке цивільно-правовий делікт і яке його місце в системі цивільного права?
2. У чому полягає відмінність цивільно-правового делікту від кримінального та адміністративного правопорушення?

3. Які основні ознаки цивільно-правового делікту?
4. Що розуміється під деліктним зобов'язанням і які його характерні риси?
5. Які юридичні факти є підставою виникнення деліктних зобов'язань?
6. У чому полягає зміст загального делікту відповідно до Цивільного кодексу України?
7. Які види спеціальних деліктів передбачені цивільним законодавством України?
8. Які елементи утворюють склад цивільного правопорушення?
9. У чому полягає протиправність поведінки як умова виникнення деліктного зобов'язання?
10. Які дії (бездіяльність) не визнаються протиправними у цивільному праві?

Тестові завдання

1. Об'єктом делікту є:

- А) поведінка правопорушника;
- Б) цивільні права та інтереси;
- В) шкода;
- Г) вина.

2. Об'єктивна сторона делікту включає:

- А) мотив;
- Б) мету;
- В) діяння і шкоду;
- Г) правоздатність.

3. Загальний делікт застосовується:

- А) лише до фізичних осіб;
- Б) лише за умислу;
- В) за відсутності спеціальної норми;
- Г) лише до майнової шкоди.

4. Спеціальні делікти:

- А) виключають загальний делікт;
- Б) деталізують загальну норму;
- В) не передбачені законом;
- Г) діють лише за договором.

5. Відшкодування шкоди можливе:

- А) лише у грошовій формі;
- Б) лише у натурі;
- В) у натурі або грошима;

Г) лише за рішенням суду.

6. Компенсація моральної шкоди здійснюється:

- А) лише у натурі;
- Б) у грошовій формі;
- В) шляхом вибачення;
- Г) шляхом штрафу.

7. Необхідна оборона:

- А) завжди тягне відповідальність;
- Б) виключає протиправність;
- В) не має значення;
- Г) є формою умислу.

8. Крайня необхідність означає

- А) перевищення повноважень;
- Б) заподіяння шкоди для усунення більшої небезпеки;
- В) необережність;
- Г) злочин.

9. Непереборна сила – це

- А) випадок;
- Б) дії третіх осіб;
- В) надзвичайні та невідворотні обставини;
- Г) вина потерпілого.

10. Згода потерпілого:

- А) завжди виключає відповідальність;
- Б) не має значення;
- В) може виключати протиправність;
- Г) є формою вини.

11. Деліктне зобов'язання виникає:

- А) з моменту укладення договору;
- Б) з моменту заподіяння шкоди;
- В) з моменту рішення суду;
- Г) з моменту пред'явлення позову.

12. Кредитором у деліктному зобов'язанні є:

- А) держава;
- Б) суд;
- В) потерпіла особа;
- Г) страхова компанія.

13. Боржником у деліктному зобов'язанні є:

- А) потерпілий;
- Б) заподіювач шкоди;
- В) суд;
- Г) нотаріус.

14. Деліктна відповідальність має характер:

- А) каральний;
- Б) дисциплінарний;
- В) відновлювальний;
- Г) кримінальний.

15. Яка функція деліктної відповідальності є основною?

- А) виховна;
- Б) превентивна;
- В) компенсаційна;
- Г) штрафна.

16. Вина потерпілого може:

- А) завжди виключати відповідальність;
- Б) не мати значення;
- В) зменшувати розмір відшкодування;
- Г) замінювати вину заподіювача.

17. Деліктне право належить до:

- А) публічного права;
- Б) приватного права;
- В) кримінального права;
- Г) процесуального права.

18. Деліктні зобов'язання спрямовані на:

- А) охорону публічного порядку;
- Б) захист приватних прав;
- В) притягнення до покарання;
- Г) адміністративний примус.

19. Суд при визначенні розміру моральної шкоди керується:

- А) лише заявою позивача;
- Б) фіксованими тарифами;
- В) принципами розумності і справедливості;
- Г) мінімальною зарплатою.

20. Значення деліктних зобов'язань полягає у:

- А) заміні кримінальної відповідальності;

- Б) забезпеченні стабільності цивільного обороту;
- В) покаранні правопорушників;
- Г) обмеженні прав особи.

Практичні завдання

Задача 1. Заподіяння майнової шкоди внаслідок необережності

Громадянин А., виконуючи ремонтні роботи у своїй квартирі, недбало закріпив водопровідний шланг. Унаслідок цього сталося затоплення квартири громадянки Б., якій було завдано значної майнової шкоди. А. стверджує, що не мав наміру заподіяти шкоду та не може нести відповідальність.

Завдання:

1. *Визначте, чи наявний у цій ситуації цивільно-правовий делікт.*
2. *Проаналізуйте наявність умов виникнення деліктного зобов'язання.*
3. *Чи має значення відсутність умислу для покладення відповідальності?*

Задача 2. Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки

Водій В., керуючи власним автомобілем, допустив зіткнення з припаркованим транспортним засобом громадянина Г. В. довів, що діяв обережно, а ДТП сталося через раптове погіршення погодних умов.

Завдання:

1. *Чи виникає деліктне зобов'язання у даному випадку?*
2. *Чи є вина водія обов'язковою умовою відповідальності?*
3. *Хто нестиме обов'язок компенсації збитків?*

Задача 3. Відшкодування моральної шкоди

Громадянка Д. подала позов про відшкодування моральної шкоди у зв'язку з поширенням у соціальних мережах неправдивої інформації, що принижує її честь і гідність. Відповідач Е. визнав факт поширення інформації, але вказав, що не мав наміру образити позивачку.

Завдання:

1. *Визначте об'єкт і предмет деліктного зобов'язання.*
2. *Чи є відсутність умислу підставою для звільнення від відповідальності?*
3. *Які критерії враховуються при визначенні розміру моральної шкоди?*

Задача 4. Дії в стані крайньої необхідності

Під час пожежі громадянин Ж., намагаючись врятувати людей, зламав двері та пошкодив майно громадянина З. Останній вимагає повного відшкодування шкоди.

Завдання:

1. *Чи є дії Ж. протиправними?*
2. *Чи виникає деліктне зобов'язання у цій ситуації?*

3. *Хто і в якому обов'язі має компенсувати шкоду?*

Задача 5. Шкода, завдана неповнолітньою особою

Неповнолітній К. пошкодив вітрину магазину, граючись на подвір'ї. Власник магазину звернувся з вимогою про відшкодування шкоди до батьків К.

Завдання:

1. *Хто є суб'єктом деліктної відповідальності?*
2. *Які особливості виникнення деліктного зобов'язання у цьому випадку?*
3. *За яких умов батьки можуть бути звільнені від відповідальності?*

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
 2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
 3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
 4. ЗУ «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
 5. ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
 6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.
 7. ЗУ «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.
 8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97).
 9. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 28.04.2020 № 277).
- Судова практика*
10. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі

питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215>

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 372/4399/15-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847>.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України №6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>

14. Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/conv#Text>.

15. Постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 29.12.1992 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92/conv#Text>.

16. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2019 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

17. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних зі страховими правовідносинами. URL : <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajdjest.pdf>.

Навчально-наукова література

18. Карнаух Б. Надлишкова причинність у деліктному праві. *Проблеми законності*. 2020. № 150. С. 67-77.

19. Карнаух Б. П. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 29-33.

20. Карнаух Б. П. Апорія «якби не». *Економічна теорія та право*. 2020. № 4(43). С. 118-131.

21. Карнаух Б. П. Дублювання шкоди в деліктному праві. *Проблеми законності*. 2020. № 151. С. 128-134.

22. Карнаух Б. Деліктна відповідальність органів публічної влади за Цивільним кодексом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 19-24.

23. Рубан О. О. Компенсація моральної шкоди працівнику, заподіяної йому при виконанні ним своїх обов'язків. *Право України*. 2020. № 6. С. 223-233.

24. Карнаух Б. П. Вина як умова цивільно-правової відповідальності. Харків : Право, 2020. 224 с.

25. Карнаух Б. П. Сутність і явище цивільно-правової відповідальності. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. Харків. : Право, 2022. №2(69). С. 287-299.

26. Карнаух Б. П. Цивільно-правова відповідальність: нарис економічного аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. пр. Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право. 2020. №2 (77). С. 101-110.

Практичне заняття № 1 денна форма навчання – 2 год.

План:

1. Спеціальні делікти у цивільному праві та особливості їх правового регулювання.

2. Протиправність поведінки як умова виникнення деліктного зобов'язання.

3. Шкода як обов'язковий елемент деліктного зобов'язання: поняття, види та способи визначення.

4. Причинний зв'язок між протиправною поведінкою та завданою шкодою.

5. Вина заподіювача шкоди: поняття, форми та презумпція вини у цивільному праві.

6. Випадки відповідальності без вини та їх значення для захисту потерпілих.

7. Обставини, що виключають виникнення деліктних зобов'язань або звільняють від відповідальності.

8. Значення деліктних зобов'язань у механізмі цивільно-правового захисту та перспективи розвитку деліктного права в Україні.

Методичні вказівки для підготовки до практичного заняття

Спеціальні делікти у цивільному праві становлять особливу групу позадоговірних зобов'язань, для яких законодавець встановлює відмінний від загальної моделі деліктної відповідальності правовий режим. На відміну від загального делікту, передбаченого статтею 1166 ЦК України, спеціальні делікти регулюються нормами, що враховують підвищену соціальну небезпеку певної діяльності, особливий статус суб'єкта або специфіку завданої шкоди.

До спеціальних деліктів належать, зокрема:

- шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки;
- шкода, завдана неповнолітніми, малолітніми та недієздатними особами;
- шкода, завдана органами державної влади та місцевого самоврядування;
- шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, робіт і послуг;

– шкода, завдана у сфері професійної діяльності (медичної, адвокатської тощо).

Особливістю правового регулювання спеціальних деліктів є послаблення вимог до доказування, використання презумпцій, а в окремих випадках – виключення вини як умови відповідальності. Це свідчить про соціальну спрямованість деліктного права та його орієнтацію на пріоритет захисту потерпілої особи.

Протиправність поведінки є фундаментальною передумовою виникнення деліктного зобов'язання і полягає у порушенні загального цивільно-правового обов'язку утримуватися від заподіяння шкоди іншим особам. Вона може виражатися як у активних діях, так і у бездіяльності, якщо на особу було покладено обов'язок діяти певним чином.

У цивільному праві протиправність має об'єктивний характер: оцінюється не внутрішній намір особи, а відповідність її поведінки правовим нормам, загальним засадам цивільного законодавства та принципу добросовісності. Водночас не кожне заподіяння шкоди є протиправним – цивільне право визнає випадки правомірного завдання шкоди, зокрема в стані необхідної оборони або крайньої необхідності.

Шкода – це об'єктивне зменшення або порушення майнових чи немайнових благ потерпілої особи, що настало внаслідок протиправної поведінки іншої особи. Вона є центральним елементом деліктного зобов'язання, адже саме її відшкодування є основною метою цивільно-правової відповідальності.

У цивільному праві розрізняють:

- майнову шкоду, яка охоплює реальні збитки та упущену вигоду;
- моральну шкоду, що полягає у фізичних, душевних стражданнях, приниженні честі, гідності чи ділової репутації.

Розмір майнової шкоди визначається шляхом економічної оцінки втрат, тоді як моральна шкода визначається судом з урахуванням характеру правопорушення, глибини страждань, ступеня вини та інших обставин, що свідчить про оціночний характер цього елементу.

Причинний зв'язок – це об'єктивна залежність між протиправною поведінкою особи та настанням шкоди, без якої деліктна відповідальність є неможливою. Він повинен бути прямим, реальним і необхідним, а не випадковим чи опосередкованим.

У цивільному праві застосовується підхід, за яким відповідальність настає лише за ті наслідки, які є типовими та передбачуваними результатами відповідної поведінки. У разі наявності декількох причин шкоди суди встановлюють юридично значущу причину, що стала визначальною для настання негативних наслідків.

Вина у цивільному праві – це психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків, яке може проявлятися у формі умислу або необережності. Умисел має місце, коли особа усвідомлює протиправність

своїх дій і хоче або свідомо допускає настання шкоди. Необережність полягає у недбалості або легковажності.

Особливістю цивільного права є презумпція вини заподіювача шкоди: саме відповідач повинен довести відсутність своєї вини. Це істотно полегшує процес доказування для потерпілого та відповідає компенсаторній природі деліктної відповідальності.

Відповідальність без вини є винятком із загального принципу цивільної відповідальності, але має надзвичайно важливе соціальне значення. Вона застосовується у випадках, коли шкода завдана діяльністю, що створює підвищений ризик для оточуючих, зокрема при експлуатації джерел підвищеної небезпеки.

Метою таких конструкцій є максимальний захист потерпілих, навіть якщо заподіювач шкоди діяв обережно. Відповідальність без вини виконує превентивну, компенсаційну та соціально-захисну функції.

До обставин, що виключають деліктну відповідальність, належать:

- необхідна оборона;
- крайня необхідність;
- непереборна сила;
- випадок (казус);
- правомірна поведінка.

За наявності таких обставин або відсуття протиправності, або шкода не може бути поставлена у вину особі. Крім того, можливе звільнення від відповідальності, якщо шкода виникла виключно з вини потерпілого або третьої особи.

Деліктні зобов'язання відіграють ключову роль у механізмі цивільно-правового захисту, забезпечуючи відновлення порушених прав, компенсацію шкоди та запобігання новим правопорушенням. В умовах ускладнення суспільних відносин їх значення постійно зростає.

Перспективи розвитку деліктного права в Україні пов'язані з подальшою спеціалізацією деліктів, удосконаленням механізмів компенсації моральної шкоди, розвитком судової практики та гармонізацією з європейськими стандартами, що сприятиме підвищенню рівня захисту прав людини.

Надайте визначення таких понять:

Необережність, презумпція вини, деліктоздатність, безвинна відповідальність, загальний делікт, спеціальний делікт, джерело підвищеної небезпеки, відповідальність за шкоду, відшкодування шкоди, компенсація моральної шкоди, спосіб відшкодування шкоди, відповідальність у натурі, грошове відшкодування, необхідна оборона, крайня необхідність, непереборна сила (форс-мажор), згода потерпілого, переривання причинного зв'язку, цивільно-правова відповідальність, компенсаційна функція, превентивна функція, регулятивна функція.

Скласти схеми:

1. Поняття та ознаки цивільно-правового делікту.
2. Місце деліктних зобов'язань у системі цивільних зобов'язань.
3. Склад цивільного правопорушення (делікту): елементи та їх характеристика.
4. Підстава виникнення деліктного зобов'язання: юридичні факти.
5. Умови виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві.
6. Види шкоди у деліктних зобов'язаннях (майнова та немайнова).

Теми для написання рефератів:

1. Відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
2. Відшкодування моральної шкоди в деліктних зобов'язаннях.
3. Деліктна відповідальність органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
4. Обставини, що запобігають виникненню або обмежують деліктну відповідальність.
5. Способи та форми відшкодування шкоди у деліктних зобов'язаннях.
6. Сучасні тенденції розвитку деліктного права в Україні та європейські стандарти відповідальності.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Що розуміється під шкодою у цивільному праві та які її види?
2. Як визначається розмір майнової шкоди та моральної шкоди?
3. У чому полягає причинний зв'язок між діянням і шкодою та яке його значення?
4. Які обставини можуть перервати причинний зв'язок у деліктних зобов'язаннях?
5. Що таке вина у цивільному праві та які її форми?
6. У чому полягає презумпція вини заподіювача шкоди та її практичне значення?
7. У яких випадках цивільно-правова відповідальність настає незалежно від вини?
8. Які обставини звільняють особу від деліктної відповідальності?
9. Які способи відшкодування шкоди передбачені цивільним законодавством України?
10. Яке значення деліктних зобов'язань для забезпечення ефективного захисту цивільних прав?

Тестові завдання

1. Цивільно-правовий делікт – це:

- А) порушення кримінального закону;
- Б) протиправне, винне діяння, що завдало шкоди;
- В) будь-яка шкода незалежно від причин;
- Г) невиконання договірних зобов'язань.

2. Деліктні зобов'язання належать до:

- А) договірних;
- Б) корпоративних;
- В) позадоговірних;
- Г) адміністративних.

3. Основною метою деліктної відповідальності є:

- А) покарання правопорушника;
- Б) попередження злочинів;
- В) відшкодування шкоди;
- Г) ізоляція правопорушника.

4. Загальний делікт у ЦК України закріплений у статті:

- А) 22;
- Б) 1166;
- В) 1187;
- Г) 1195.

5. Підставою виникнення деліктного зобов'язання є:

- А) договір;
- Б) рішення суду;
- В) юридичний факт заподіяння шкоди;
- Г) адміністративний акт.

6. Який елемент не входить до складу цивільного правопорушення?

- А) об'єкт;
- Б) суб'єкт;
- В) мотив;
- Г) об'єктивна сторона.

7. Протиправність у цивільному праві означає:

- А) аморальність поведінки;
- Б) порушення кримінального закону;
- В) порушення цивільних прав або норм права;
- Г) скоєння шкоди незалежно від обставин.

8. Шкода у цивільному праві поділяється на:

- А) матеріальну і фізичну;
- Б) майнову і немайнову;
- В) моральну і кримінальну;
- Г) реальну і уявну.

9. Реальні збитки – це:

- А) очікуваний прибуток;
- Б) втрати, яких особа могла уникнути;
- В) фактичні втрати майна;
- Г) штрафні санкції.

10. Упущена вигода – це:

- А) моральна шкода;
- Б) штраф;
- В) дохід, який особа могла отримати;
- Г) витрати на лікування.

11. Причинний зв'язок означає:

- А) часову послідовність подій;
- Б) залежність між шкодою і діянням;
- В) наявність вини;
- Г) протиправність поведінки.

12. Причинний зв'язок вважається перерваним у разі:

- А) необережності заподіювача;
- Б) дії непереборної сили;
- В) наявності шкоди;
- Г) умислу.

13. Вина у цивільному праві – це:

- А) негативна оцінка суду;
- Б) психічне ставлення до діяння і наслідків;
- В) факт заподіяння шкоди;
- Г) юридичний обов'язок.

14. Форми вини у цивільному праві:

- А) умисел і самовпевненість;
- Б) необережність і ризик;
- В) умисел і необережність;
- Г) мотив і мета.

15. У цивільному праві діє принцип:

- А) доведення вини потерпілим;

- Б) презумпції невинуватості;
- В) презумпції вини заподіювача;
- Г) об'єктивної відповідальності завжди.

16. Хто доводить відсутність вини у деліктному зобов'язанні?

- А) потерпілий;
- Б) суд;
- В) прокурор;
- Г) заподіювач шкоди.

17. Безвинна відповідальність можлива у випадку:

- А) шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки;
- Б) будь-якої шкоди;
- В) моральної шкоди;
- Г) випадкового діяння.

18. Джерело підвищеної небезпеки – це:

- А) будь-яке майно;
- Б) діяльність із підвищеним ризиком;
- В) умисна поведінка;
- Г) злочин.

19. Суб'єктом деліктного зобов'язання є:

- А) лише фізична особа;
- Б) лише держава;
- В) фізична або юридична особа;
- Г) лише орган влади.

20. Деліктоздатність – це:

- А) здатність укладати договори;
- Б) здатність нести цивільну відповідальність;
- В) правоздатність;
- Г) дієздатність.

Практичні завдання

Задача 1. Переривання причинного зв'язку.

Громадянин Л. залишив автомобіль із незачиненими дверима. Третя особа М. викрала автомобіль і під час руху пошкодила майно громадянина Н. Останній вимагає відшкодування шкоди від Л.

Запитання:

1. Чи існує причинний зв'язок між діями Л. і завданою шкодою?
2. Чи виникає деліктне зобов'язання у Л.?
3. Хто має нести відповідальність за заподіяну шкоду?

Задача 2. Шкода, завдана органом публічної влади.

Рішенням органу місцевого самоврядування було незаконно припинено діяльність підприємця П., унаслідок чого він зазнав значних збитків. Згодом рішення було скасоване судом.

Запитання:

1. Який вид делікту має місце у цій ситуації?
2. Чи має значення вина посадових осіб?
3. За рахунок яких коштів відшкодовується шкода?

Задача 3. Недоліки товару як підстава деліктної відповідальності.

Громадянка Р. придбала побутовий прилад, який через виробничий дефект спричинив пожежу та пошкодив її майно. Виробник заперечує відповідальність, посилаючись на відсутність вини.

Запитання:

1. Чи є це спеціальним деліктом?
2. Чи застосовується відповідальність незалежно від вини?
3. Який обсяг шкоди підлягає відшкодуванню?

Задача 4. Вина потерпілого та зменшення відповідальності.

Громадянин С. отримав тілесні ушкодження, перебігаючи дорогу в недозволеному місці, де його збив велосипедист Т., який перевищив допустиму швидкість.

Запитання:

1. Чи наявний склад цивільного правопорушення?
2. Як впливає поведінка потерпілого на обсяг відповідальності?
3. Чи можливе зменшення розміру відшкодування?

Задача 5. Непереборна сила.

Під час стихійного лиха (буревію) з даху будинку громадянина У. зірвало конструкцію, яка пошкодила автомобіль громадянина Ф. Потерпілий вимагає відшкодування шкоди.

Запитання:

1. Чи є буревій обставиною непереборної сили?
2. Чи виникає деліктне зобов'язання у даному випадку?
3. Які умови звільнення від цивільно-правової відповідальності застосовуються?

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.

4. ЗУ «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.

5. ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.

7. ЗУ «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.

8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97).

9. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 28.04.2020 № 277).

Судова практика

10. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215> 14.

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 372/4399/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847>.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України №6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

14. Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/conv#Text>.

15. Постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 29.12.1992 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди,

заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92/conv#Text>.

16. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2019 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

17. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних зі страховими правовідносинами. URL : <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajdjest.pdf>.

Навчально-наукова література

18. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с. 15.

19. Рабінович П. М. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) : монографія. Львів : Світ, 2020. 140 с.

20. Карнаух Б. П. Вина потерпілого в деліктному праві. Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. Вип. 64. С. 223-230.

21. Карнаух Б. П. Причинний зв'язок у деліктному праві: концепція *povus actus interveniens*. *Підприємництво, госп-во і право* : наук.-практ. госп.-прав. журн. 2019. № 9. С. 11-15.

22. Карнаух Б. П. Протиправність, шкода і чисті економічні втрати: до постановки проблеми. *Приватне право*, 2013. № 1. С. 267-273. 1

23. Карнаух Б. П. Причинний зв'язок як умова деліктної відповідальності в практиці Європейського суду з прав людини: справи про порушення процедурних гарантій. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. Вип. 145. С. 68-79.

24. Карнаух Б. Причинний зв'язок у деліктному праві: рефлексія над тестом «якби не». *Проблеми законності*. 2019. № 147. С. 75-84.

25. Карнаух Б. Нез'ясовна причинність: дилема двох мисливців. *Проблеми законності*. 2020. № 149. С. 49-61.

26. Карнаух Б. Деліктна відповідальність згідно з часткою на ринку. *Економічна теорія та право*. 2020. № 3(42). С. 49-63.

26. Карнаух Б. П. Генеральний делікт vs. делікт необережності: ми не такі різні, як заведено вважати. *Порівняльно-правові дослідження*. 2020. № 1/2. С. 229-236.

ТЕМА 2. ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНАСЛІДОК ЗАВДАННЯ ШКОДИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ ЧИ ЇХ ПОСАДОВОЮ АБО СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ. ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНАСЛІДОК ЗАВДАННЯ ШКОДИ МАЛОЛІТНЬОЮ, НЕПОВНОЛІТНЬОЮ, НЕДІЄЗДАТНОЮ, ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНОЮ ОСОБОЮ.

*Семінарське заняття № 1:
денна форма навчання – 2 год.;
заочна форма навчання – 2 год.*

План

1. Поняття та місце деліктних зобов'язань у системі зобов'язального права України.
2. Загальний делікт і спеціальні деліктні зобов'язання: критерії розмежування.
3. Принципи цивільно-правової відповідальності у деліктних зобов'язаннях.
4. Специфіка деліктної відповідальності у сфері здійснення публічної влади.
5. Поняття шкоди, завданої органами державної влади та органами місцевого самоврядування.
6. Нормативно-правове регулювання відповідальності органів публічної влади (статті 1173–1176 ЦК України).
7. Деліктні зобов'язання, що виникають унаслідок незаконних рішень, дій або бездіяльності органів влади.
8. Відповідальність за шкоду, завдану посадовою або службовою особою при здійсненні владних повноважень.
9. Об'єктивний (безвинний) характер відповідальності держави та його теоретичне обґрунтування.
10. Умови виникнення деліктних зобов'язань у сфері публічної влади: протиправність, шкода, причинний зв'язок.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Загальнотеоретичні засади спеціальних деліктних зобов'язань

У системі зобов'язального права України деліктні зобов'язання мають самостійний різновид позадоговірних зобов'язань, що виникають унаслідок заподіяння шкоди охоронюваним законом благам. Поряд із загальним деліктом (ст. 1166 ЦК України) цивільне законодавство передбачає спеціальні деліктні склади, які характеризуються:

- особливим суб'єктивним складом;
- модифікованими умовами відповідальності;
- спеціальним розподілом тягара доказування;
- відступом від принципу вини як універсальної підстави цивільно-правової відповідальності.

До таких спеціальних конструкцій належать, зокрема, деліктні зобов'язання, що виникають:

- 1) у сфері здійснення публічної влади;
- 2) у зв'язку із завданням шкоди особами з неповною або обмеженою цивільною деліктоздатністю.

Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди органами влади або їх посадовою (службовою) особою. Правова природа відповідальності держави та органів публічної влади.

Відповідальність за шкоду, завдану органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їх посадовими чи службовими особами, є інституційною (публічно-правовою за походженням, але цивільно-правовою за формою реалізації).

Її нормативну основу становлять статті 1173–1176 ЦК України, які закріплюють принцип об'єктивної (безвинної) цивільно-правової відповідальності публічної влади.

Ключовою ідеєю цього інституту є: держава як носій владних повноважень несе ризик їх незаконного здійснення і зобов'язана компенсувати шкоду приватній особі незалежно від суб'єктивного ставлення конкретного посадовця.

Види деліктів у сфері публічної влади.

1. Шкода, завдана органом влади (ст. 1173 ЦК України).

Йдеться про випадки, коли джерелом шкоди є:

- незаконне рішення колегіального або одноособового органу;
- протиправна бездіяльність;
- інші управлінські акти, вчинені при здійсненні владних повноважень.

Відшкодування здійснюється державою, Автономною Республікою Крим або територіальною громадою незалежно від вини.

2. Шкода, завдана посадовою або службовою особою (ст. 1174 ЦК України).

Особливістю цього виду делікту є те, що:

- шкода формально завдана фізичною особою;
- однак юридично – внаслідок реалізації нею публічних повноважень.

Тому відповідальним суб'єктом виступає не сам посаовець, а відповідний публічно-правовий утворювач, за рахунок бюджету якого і здійснюється відшкодування.

Умови цивільно-правової відповідальності.

Для виникнення деліктного зобов'язання за ст. 1173–1174 ЦК України необхідно встановити:

1. Протиправність рішення, дії або бездіяльності органу чи посадової особи.
2. Факт шкоди (майнової та/або моральної).
3. Причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою.

Вина не є обов'язковою умовою, що становить принциповий відступ від класичної деліктної моделі.

Спеціальні делікти у сфері правосуддя та правоохоронної діяльності (ст. 1176 ЦК України).

Цивільний кодекс виокремлює делікти, пов'язані з:

- незаконним засудженням;
- незаконним притягненням до кримінальної відповідальності;
- незаконним затриманням;
- незаконним застосуванням запобіжних заходів;
- незаконним адміністративним арештом.

У цих випадках:

- відшкодування шкоди здійснюється у повному обсязі;
- діє особливий процесуальний порядок, визначений спеціальним законом;
- відповідальність має абсолютний, гарантійний характер.

Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди особами з неповною або обмеженою цивільною деліктоздатністю. Загальна концепція.

Цей різновид деліктних зобов'язань ґрунтується на поєднанні двох принципів:

- принципу захисту потерпілого;
- принципу соціальної відповідальності осіб, зобов'язаних здійснювати виховання, нагляд або піклування.

Шкода, заподіяна малолітньою особою (до 14 років).

Малолітня особа не є деліктоздатною. Відповідальність покладається на:

- батьків;
- усиновлювачів;
- опікунів;
- інших осіб або установи, які зобов'язані здійснювати нагляд.

Юридична конструкція базується на презумпції вини у неналежному вихованні або нагляді, яка може бути спростована.

Шкода, завдана неповнолітньою особою (14–18 років).

Неповнолітній:

- несе самостійну цивільно-правову відповідальність;
- відповідає на загальних підставах.

У разі відсутності у нього достатнього майна:

- до відповідальності субсидіарно залучаються батьки або піклувальник;
- за умови, що вони не доведуть відсутність власної вини.

Шкода, завдана недієздатною фізичною особою.

Основним відповідальним суб'єктом є:

- опікун або
- заклад, який зобов'язаний здійснювати нагляд.

Відповідальність має тривалий характер і не припиняється автоматично у разі поновлення дієздатності.

За виняткових умов суд може покласти обов'язок відшкодування шкоди на майно самої недієздатної особи, що є проявом принципу справедливого балансу інтересів.

Шкода, завдана обмежено дієздатною особою.

Обмежено дієздатна особа:

- зберігає цивільну деліктоздатність;
- несе відповідальність на загальних підставах.

Обмеження дієздатності саме собою не є підставою для перекладення відповідальності на піклувальника.

Отже, спеціальні деліктні зобов'язання є інструментом підвищеного захисту приватної особи:

– у деліктних зобов'язаннях за участю органів влади реалізується концепція ризикової відповідальності держави;

– у «дитячих» та опікунських деліктах ключовим є соціально-правовий обов'язок нагляду, а не вина заподіювача шкоди;

– загальною тенденцією є відхід від суб'єктивної вини та посилення компенсаційної функції цивільного права.

Деліктні зобов'язання, що виникають унаслідок завдання шкоди органами публічної влади, їх посадовими або службовими особами, а також особами з неповною чи обмеженою цивільною деліктоздатністю, становлять особливу групу цивільно-правових зобов'язань, у яких класична модель деліктної відповідальності зазнає істотної трансформації. Їх правова природа зумовлена необхідністю забезпечення підвищеного рівня захисту приватної особи в умовах асиметрії правового статусу сторін або об'єктивної неможливості покладення відповідальності безпосередньо на заподіювача шкоди.

У деліктних зобов'язаннях, пов'язаних із незаконною діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, реалізується концепція об'єктивної (безвинної) відповідальності держави, що ґрунтується на ідеї публічно-правового ризику. Держава, наділяючи свої органи владними повноваженнями, бере на себе обов'язок компенсувати негативні наслідки їх незаконного здійснення, незалежно від наявності чи відсутності вини конкретної посадової особи. Такий підхід відповідає принципам верховенства права, правової визначеності та ефективного судового захисту, а також сучасним європейським стандартам відповідальності публічної влади перед приватною особою.

Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить, що ключовим елементом відповідальності у зазначеній категорії справ залишається встановлення протиправності рішення, дії або бездіяльності органу влади та причинно-наслідкового зв'язку між такою протиправністю і завданою шкодою. Відсутність вимоги доведення вини не означає автоматичності

відшкодування, а навпаки – посилює значення якісного доказування об'єктивних елементів делікту.

Особливе місце у системі деліктних зобов'язань посідають зобов'язання, що виникають у зв'язку із завданням шкоди малолітніми, неповнолітніми, недієздатними та обмежено дієздатними особами. Їх нормативна конструкція демонструє зміщення центру відповідальності з фактичного заподіювача шкоди на осіб, які зобов'язані здійснювати виховання, нагляд або піклування, або ж на саму особу в межах її майнових можливостей. Такий підхід відображає соціальну спрямованість цивільного права та його компенсаційну функцію.

Важливим є те, що законодавець диференціює правовий режим відповідальності залежно від віку та стану цивільної дієздатності особи, що завдала шкоди, забезпечуючи гнучкий баланс між інтересами потерпілого, сім'ї та суспільства. Презумпція вини батьків, опікунів або відповідних установ у неналежному нагляді поєднується з можливістю її спростування, що узгоджується з принципами справедливості та індивідуалізації відповідальності.

У цілому спеціальні деліктні зобов'язання, розглянуті у цій темі, ілюструють еволюцію цивільно-правової відповідальності від суб'єктивно-винової до об'єктивно-компенсаційної моделі, у якій пріоритет надається не покаранню заподіювача шкоди, а реальному відновленню порушених прав потерпілого. Така тенденція є характерною для сучасного приватного права та підтверджує зростання ролі цивільного законодавства як ефективного інструменту соціального захисту та правової стабільності в демократичній правовій державі.

Надайте визначення таких понять:

Деліктне зобов'язання, позадоговірне зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, спеціальний делікт, загальний делікт, шкода, майнова шкода, моральна (немайнова) шкода, відшкодування шкоди, протиправність поведінки, причинно-наслідковий зв'язок, вина, безвинна (об'єктивна) відповідальність, ризикова відповідальність держави, орган публічної влади, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, посадова особа, службова особа, незаконне рішення, незаконна дія, незаконна бездіяльність, делікт у сфері здійснення публічної влади, відповідальність держави за шкоду, бюджетне відшкодування шкоди, регресна відповідальність, спеціальний порядок відшкодування шкоди.

Скласти схеми:

1. Система деліктних зобов'язань у цивільному праві України.
2. Співвідношення загального та спеціальних деліктів.
3. Елементи складу цивільного правопорушення (делікту).

4. Умови виникнення деліктної відповідальності органів публічної влади.
5. Види шкоди та способи її відшкодування у деліктних зобов'язаннях.
6. Деліктні зобов'язання за участю органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
7. Розмежування відповідальності органу влади та посадової (службової) особи.

Теми для написання рефератів:

1. Цивільно-правова відповідальність держави за шкоду, завдану органами публічної влади: теоретико-правовий аналіз.
2. Безвинна (об'єктивна) відповідальність у деліктних зобов'язаннях: сутність та межі застосування.
3. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади.
4. Деліктна відповідальність посадових і службових осіб: проблеми розмежування особистої та інституційної відповідальності.
5. Цивільно-правові наслідки незаконної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
6. Деліктна відповідальність за шкоду, завдану малолітніми особами: презумпція вини та її спростування.
7. Особливості цивільно-правової відповідальності неповнолітніх осіб у деліктних зобов'язаннях.
8. Відшкодування шкоди, завданої недієздатною фізичною особою: роль опікуна та спеціальних установ.
9. Правова природа деліктної відповідальності обмежено дієздатної особи.
10. Сучасні тенденції розвитку спеціальних деліктних зобов'язань у цивільному праві України.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. У чому полягає поняття та правова природа деліктних зобов'язань у цивільному праві України?
2. Яке місце займають спеціальні деліктні зобов'язання у системі позадоговірних зобов'язань?
3. Чим відрізняється загальний делікт від спеціальних деліктних складів?
4. Які елементи складають загальний склад цивільного делікту?
5. У чому полягає принцип цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди?
6. Які особливості деліктної відповідальності у сфері здійснення публічної влади?

7. У чому полягає правова природа відповідальності держави за шкоду, завдану органами влади?

8. Які умови виникнення деліктних зобов'язань за шкоду, завдану органами державної влади або органами місцевого самоврядування?

9. Чому вина не є обов'язковою умовою відповідальності за ст. 1173–1174 ЦК України?

10. Як розмежовується відповідальність органу публічної влади та посадової (службової) особи?

11. У чому полягають особливості відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів влади?

Тестові завдання:

1. Деліктні зобов'язання належать до:

- А) договірних зобов'язань;
- Б) корпоративних зобов'язань;
- В) позадоговірних зобов'язань;
- Г) забезпечувальних зобов'язань.

2. Загальний делікт у цивільному праві України закріплений у:

- А) ст. 1166 ЦК України;
- Б) ст. 1173 ЦК України;
- В) ст. 1187 ЦК України;
- Г) ст. 1212 ЦК України.

3. Яка з наведених умов не є обов'язковою для відповідальності за шкоду, завдану органами влади?

- А) протиправність;
- Б) шкода;
- В) причинний зв'язок;
- Г) вина.

4. Відповідальність за шкоду, завдану органом державної влади, регулюється:

- А) ст. 1167 ЦК України;
- Б) ст. 1173 ЦК України;
- В) ст. 1179 ЦК України;
- Г) ст. 1185 ЦК України.

5. Шкода, завдана посадовою особою при здійсненні владних повноважень, відшкодовується:

- А) посадовою особою особисто;
- Б) потерпілим самотійно;
- В) державою або територіальною громадою;

Г) страховою компанією.

6. Відповідальність держави за шкоду, завдану органами влади, є:

- А) винною;
- Б) дисциплінарною;
- В) об'єктивною (безвинною);
- Г) субсидіарною.

7. Який елемент є ключовим для доведення відповідальності органу влади?

- А) мотив;
- Б) форма вини;
- В) протиправність;
- Г) суб'єктивне ставлення.

8. Шкода, завдана незаконними діями суду, відшкодовується:

- А) лише за наявності вини судді;
- Б) за спеціальним законом;
- В) у договірному порядку;
- Г) виключно в адміністративному суді.

9. Стаття 1176 ЦК України встановлює відповідальність за шкоду, завдану:

- А) підприємствами;
- Б) джерелом підвищеної небезпеки;
- В) органами досудового розслідування, прокуратури, суду;
- Г) неповнолітніми.

10. Яка шкода відшкодовується за деліктними зобов'язаннями?

- А) лише майнова;
- Б) лише моральна;
- В) майнова і моральна;
- Г) лише документально підтверджена.

11. Малолітньою особою є особа віком:

- А) до 10 років;
- Б) до 12 років;
- В) до 14 років;
- Г) до 16 років.

12. Хто відшкодовує шкоду, заподіяну малолітньою особою?

- А) сама малолітня особа;
- Б) держава;
- В) батьки (опікуни), якщо не доведуть відсутність вини;

Г) школа або дитячий садок у будь-якому разі.

13. Правова основа відповідальності за шкоду, заподіяну малолітньою особою:

- А) особиста вина дитини;
- Б) презумпція вини у неналежному вихованні;
- В) договір;
- Г) солідарна відповідальність.

14. Неповнолітня особа – це особа віком:

- А) 10–14 років;
- Б) 12–16 років;
- В) 14–18 років;
- Г) 16–21 рік.

15. Неповнолітня особа за загальним правилом:

- А) не несе цивільної відповідальності;
- Б) несе відповідальність через батьків;
- В) несе самостійну деліктну відповідальність;
- Г) відповідає лише за умисел.

16. За якої умови до відповідальності за шкоду, завдану неповнолітнім, залучаються батьки?

- А) завжди;
- Б) якщо шкода моральна;
- В) якщо у неповнолітнього недостатньо майна;
- Г) якщо є договір.

17. Недієдатна фізична особа:

- А) не може бути суб'єктом делікту;
- Б) відповідає завжди особисто;
- В) несе кримінальну відповідальність;
- Г) може завдати шкоди, але відповідальність несе опікун.

18. Основним відповідальним за шкоду, завдану недієдатною особою, є:

- А) держава;
- Б) суд;
- В) опікун або відповідна установа;
- Г) родичі.

19. Чи припиняється відповідальність опікуна після поновлення дієдатності особи?

- а) так;

- б) ні;
- в) лише частково;
- г) за рішенням суду.

20. У виняткових випадках шкода може бути відшкодована:

- А) за рахунок страхування;
- Б) за рахунок майна недієздатної особи;
- В) лише державою;
- Г) виключно опікуном.

Практичні завдання

Задача 1. Шкода, завдана незаконним рішенням органу місцевого самоврядування.

Міська рада прийняла рішення про демонтаж тимчасової споруди підприємця П. без належного повідомлення та без надання строку для усунення порушень. Унаслідок демонтажу було пошкоджено торговельне обладнання, а підприємець зазнав значних майнових збитків.

Запитання:

1. Чи виникає у даному випадку деліктне зобов'язання?
2. Хто є належним відповідачем?
3. Які умови цивільно-правової відповідальності підлягають доведенню?

Задача 2. Шкода, завдана незаконними діями посадової особи.

Інспектор контролюючого органу, перевищивши свої повноваження, вилучив у підприємства товар без складання акту та без законних підстав. Унаслідок тривалого зберігання товар зіпсувався.

Запитання:

1. Чи несе інспектор особисту цивільну відповідальність?
2. Хто зобов'язаний відшкодувати шкоду?
3. Чи має значення вина посадової особи?

Задача 3. Незаконна бездіяльність органу влади.

Орган соціального захисту протягом шести місяців не розглядав заяву громадянки С. про призначення допомоги, незважаючи на повний пакет документів. Унаслідок цього С. була позбавлена засобів існування та зазнала моральної шкоди.

Запитання:

1. Чи може бездіяльність бути підставою деліктної відповідальності?
2. Який вид шкоди підлягає відшкодуванню?
3. Які докази мають ключове значення?

Задача 4. Шкода, завдана органами досудового розслідування.

Громадянина К. було незаконно затримано на 48 годин без належних процесуальних підстав. Надалі кримінальне провадження було закрито за відсутністю складу злочину.

Запитання:

1. Який правовий режим відшкодування шкоди застосовується?
2. Чи потрібно доводити вину посадових осіб?
3. Які види шкоди підлягають компенсації?

Задача 5. Шкода, заподіяна малолітньою особою.

Малолітній О. (10 років), граючись у дворі, пошкодив автомобіль сусіда, кинувши камінь у лобове скло. Батьки стверджують, що дитина перебувала без нагляду лише короткий час.

Запитання:

1. Хто є суб'єктом відповідальності?
2. Яка презумпція застосовується у даному випадку?
3. Чи можуть батьки бути звільнені від відповідальності?

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
4. ЗУ «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
5. ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.
7. ЗУ «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.
8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97).
9. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в

атмосферне повітря (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 28.04.2020 № 277).

Судова практика

1. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215> 14

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 372/4399/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847>.

4. Постанова Пленуму Верховного Суду України №6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/conv#Text>.

6. Постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 29.12.1992 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92/conv#Text>.

7. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2019 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

8. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних зі страховими правовідносинами. URL : <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajdjest.pdf>.

Навчально-наукова література

1. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с. 15.

2. Рабінович П. М. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) : монографія. Львів : Світ, 2020. 140 с.

3. Карнаух Б. П. Вина потерпілого в деліктному праві. Держава і право. *Юридичні і політичні науки* : зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. Вип. 64. С. 223-230.

4. Карнаух Б. П. Причинний зв'язок у деліктному праві: концепція *povus actus interveniens*. *Підприємництво, госп-во і право* : наук.-практ. госп.-прав. журн. 2019. № 9. С. 11-15.

5. Карнаух Б. П. Протиправність, шкода і чисті економічні втрати: до постановки проблеми. *Приватне право*, 2013. № 1. С. 267-273.

6. Дзера О. В. Цивільне право України : підручник : у 2 т. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 501 с.

7. Кузнєцова Н. С. Зобов'язальне право України : навчальний посібник. Київ : Право, 2020. 329 с.

8. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільне право України. Особлива частина : підручник. Харків : Право, 2021. 479 с.

9. Борисова В. І., Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник. Одеса : Юридична література, 2020. 398 с.

10. Цивільне право України : підручник за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Алерта, 2022. 470 с.

Практичне заняття № 1: денна форма навчання – 2 год.

План

1. Особливості відшкодування шкоди, завданої органами досудового розслідування, прокуратури та суду.

2. Спеціальний порядок і гарантійний характер відповідальності за ст. 1176 ЦК України.

3. Поняття цивільної деліктоздатності фізичної особи та її значення для деліктних зобов'язань.

4. Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди малолітньою особою: правова характеристика.

5. Презумпція вини батьків, усиновлювачів, опікунів та можливості її спростування.

6. Деліктна відповідальність неповнолітньої особи та субсидіарна відповідальність її законних представників.

7. Відшкодування шкоди, завданої недієздатною фізичною особою: роль опікуна та відповідних установ.

8. Майнова відповідальність недієздатної особи у виняткових випадках: умови та межі застосування.

9. Особливості деліктної відповідальності обмежено дієздатної фізичної особи.

10. Тенденції розвитку спеціальних деліктних зобов'язань у сучасному цивільному праві України.

Методичні вказівки для підготовки до практичного заняття

Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури чи суду, має публічно-правову природу, але реалізується у формі цивільно-правового деліктного зобов'язання. Йдеться про шкоду, заподіяну особі внаслідок

незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного затримання, застосування запобіжних заходів, незаконного засудження тощо.

Ключовою особливістю є те, що відповідачем у таких зобов'язаннях виступає держава, а не конкретний посадовець. Це зумовлено принципом відповідальності держави за шкоду, заподіяну її органами при здійсненні владних повноважень. Відшкодування здійснюється за рахунок Державного бюджету України, що має гарантійний характер і забезпечує реальність компенсації шкоди потерпілому.

Стаття 1176 ЦК України встановлює спеціальний, пільговий для потерпілого порядок відповідальності, який істотно відрізняється від загальної деліктної моделі. Його сутність полягає у тому, що відшкодування шкоди здійснюється незалежно від вини посадових осіб, якщо шкода завдана незаконними рішеннями чи діями органів досудового розслідування, прокуратури або суду.

Гарантійний характер цієї відповідальності проявляється у:

- безвинному характері відповідальності держави;
- компенсації як майнової, так і моральної шкоди;
- відсутності необхідності доводити неправомірну поведінку конкретного посадовця;
- забезпеченні виплат за рахунок бюджету.

Таким чином, стаття 1176 ЦК України виконує правозахисну функцію, спрямовану на відновлення прав особи, порушених у сфері кримінальної юстиції.

Цивільна деліктоздатність – це здатність фізичної особи нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, завдану своїми протиправними діями або бездіяльністю. Вона є складовою цивільної правосуб'єктності, але не тотожна цивільній дієздатності.

Значення деліктоздатності полягає у можливості:

- самостійного покладення відповідальності на особу;
- визначення суб'єкта деліктного зобов'язання;
- розмежування відповідальності між особою, її законними представниками та іншими суб'єктами.

Обсяг деліктоздатності залежить від віку та психічного стану особи, що зумовлює спеціальні правила відповідальності малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних і недієздатних осіб.

Малолітні особи (до 14 років) не володіють цивільною деліктоздатністю, тому не несуть самостійної цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду. У таких випадках деліктне зобов'язання виникає між потерпілим і батьками, усиновлювачами або опікунами малолітньої особи.

Правова характеристика цього виду деліктів полягає у тому, що відповідальність законних представників має виховно-наглядний характер і ґрунтується на презумпції їхньої вини у неналежному нагляді або вихованні дитини.

Цивільне законодавство встановлює презумпцію вини батьків, усиновлювачів або опікунів у завданні шкоди малолітньою особою. Це означає, що вони вважаються винними доти, доки не доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини.

Спростування презумпції можливе шляхом доведення:

- належного виконання обов'язків щодо виховання та нагляду;
- відсутності причинного зв'язку між їхньою поведінкою та шкодою;
- наявності непереборної сили або виняткових обставин.

Неповнолітні особи (14–18 років) володіють обмеженою цивільною деліктоздатністю і несуть самостійну відповідальність за заподіяну шкоду. Водночас, якщо у них відсутні достатні кошти для повного відшкодування шкоди, закон передбачає субсидіарну відповідальність батьків, усиновлювачів або піклувальників.

Така модель спрямована на:

- поєднання особистої відповідальності неповнолітнього;
- забезпечення реального відшкодування шкоди потерпілому;
- збереження виховної функції відповідальності.

Недієздатна фізична особа не має цивільної деліктоздатності, тому відповідальність за завдану нею шкоду покладається на опікуна або відповідну установу, які зобов'язані здійснювати нагляд за такою особою.

Правовою підставою відповідальності є неналежне здійснення нагляду, а не вина самої недієздатної особи. Відповідальність має компенсаційний характер і спрямована на захист інтересів потерпілого.

У виняткових випадках цивільне законодавство допускає покладення відповідальності безпосередньо на недієздатну особу, якщо вона має достатнє майно, а опікун або установа не можуть відшкодувати шкоду.

Таке рішення ухвалюється судом з урахуванням:

- майнового стану сторін;
- ступеня шкоди;
- принципів справедливості та розумності.

Обмежено дієздатна особа самостійно несе деліктну відповідальність, якщо шкода завдана внаслідок її винної поведінки. Водночас суд може залучити до відповідальності піклувальника, якщо буде встановлено його вину у неналежному нагляді.

Такий підхід відображає індивідуалізацію відповідальності та поєднання принципів справедливості й соціального захисту.

Сучасні тенденції розвитку спеціальних деліктних зобов'язань в Україні характеризуються:

- розширенням сфери відповідальності без вини;
- посиленням гарантійного характеру відповідальності держави;
- диференціацією деліктів залежно від суб'єктного складу;
- гармонізацією з європейськими стандартами;
- підвищенням ролі судової практики.

Усе це свідчить про соціалізацію деліктного права та його орієнтацію на ефективний захист прав потерпілих.

Надайте визначення таких понять:

Органи досудового розслідування, прокуратура, суд, незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, незаконне затримання, незаконне засудження, цивільна деліктоздатність, неповна цивільна деліктоздатність, малолітня особа, неповнолітня особа, недієздатна фізична особа, обмежено дієздатна фізична особа, батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники, обов'язок виховання та нагляду, презумпція вини законних представників, субсидіарна відповідальність, самотійна відповідальність неповнолітнього, відповідальність опікуна або закладу, майнова відповідальність недієздатної особи, компенсаційна функція цивільного права, гарантійна функція цивільно-правової відповідальності.

Скласти схеми:

1. Безвинна (об'єктивна) цивільно-правова відповідальність держави: підстави та особливості.
2. Спеціальні делікти у сфері діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду.
3. Цивільна деліктоздатність фізичної особи: поняття та види.
4. Відповідальність за шкоду, завдану малолітньою особою.
5. Відповідальність за шкоду, завдану неповнолітньою особою.
6. Відшкодування шкоди, завданої недієздатною фізичною особою.
7. Особливості деліктної відповідальності обмежено дієздатної фізичної особи.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Який правовий режим відшкодування шкоди, завданої органами досудового розслідування, прокуратури та суду?
2. Що таке цивільна деліктоздатність і яке її значення для деліктних зобов'язань?
3. Які особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану малолітньою особою?
4. У чому полягає презумпція вини батьків, усиновлювачів або опікунів у деліктних зобов'язаннях?
5. Як визначається відповідальність за шкоду, завдану неповнолітньою особою?
6. За яких умов до відповідальності за шкоду, заподіяну неповнолітнім, залучаються його законні представники?

7. Які особливості відшкодування шкоди, завданої недієздатною фізичною особою?

8. Яку роль відіграє опікун або відповідна установа у деліктних зобов'язаннях за участю недієздатної особи?

9. У яких виняткових випадках відшкодування шкоди може бути здійснене за рахунок майна недієздатної особи?

10. Які особливості деліктної відповідальності обмежено дієздатної фізичної особи?

11. Які основні тенденції розвитку спеціальних деліктних зобов'язань у сучасному цивільному праві України?

Тестові завдання:

1. Обмежено дієздатна особа:

- А) не несе деліктної відповідальності;
- Б) відповідає лише частково;
- В) відповідає на загальних підставах;
- Г) відповідає лише через піклувальника.

2. Обмеження цивільної дієздатності означає:

- А) повну відсутність відповідальності;
- Б) автоматичну відповідальність піклувальника;
- В) збереження деліктоздатності;
- Г) заборону відшкодування шкоди.

3. Основна функція деліктної відповідальності:

- А) каральна;
- Б) дисциплінарна;
- В) компенсаційна;
- Г) фіскальна.

4. Який принцип домінує у спеціальних деліктних зобов'язаннях?

- А) диспозитивність;
- Б) формальна рівність;
- В) захист потерпілого;
- Г) свобода договору.

5. Причинно-наслідковий зв'язок означає:

- А) часову послідовність;
- Б) суб'єктивне сприйняття;
- В) юридично значущий зв'язок між дією і шкодою;
- Г) наявність умислу.

6. Який суб'єкт не може бути відповідачем у деліктному зобов'язанні?

- А) фізична особа;
- Б) юридична особа;
- В) держава;
- Г) суд як орган правосуддя.

7. Відшкодування шкоди органами влади здійснюється:

- А) за рахунок посадової особи;
- Б) за рахунок бюджету;
- В) за рахунок потерпілого;
- Г) за рахунок судового збору.

8. Регресна відповідальність означає:

- А) відповідальність потерпілого;
- Б) повторне стягнення;
- В) зворотну вимогу держави до винної особи;
- Г) колективну відповідальність.

9. Моральна шкода у деліктних зобов'язаннях:

- А) не відшкодовується;
- Б) відшкодовується лише за договором;
- В) відшкодовується у випадках, передбачених законом;
- Г) завжди відшкодовується автоматично.

10. Яка модель відповідальності є характерною для сучасного цивільного права?

- А) суто каральна;
- Б) договірна;
- В) об'єктивно-компенсаційна;
- Г) репресивна.

11. Спеціальні делікти відрізняються від загальних:

- А) відсутністю шкоди;
- Б) особливим суб'єктним складом;
- В) наявністю договору;
- Г) формою вини.

12. Хто несе тягар доказування у справах про відшкодування шкоди?

- А) завжди відповідач;
- Б) завжди позивач;
- В) залежно від виду делікту;
- Г) суд.

13. Деліктна відповідальність виникає:

- А) з моменту завдання шкоди;
- Б) з моменту подання позову;
- В) з моменту рішення суду;
- Г) з моменту укладення договору.

14. Шкода, завдана незаконною бездіяльністю органу влади:

- А) не відшкодовується;
- Б) відшкодовується на загальних підставах;
- В) відшкодовується за ст. 1173 ЦК України;
- Г) відшкодовується лише дисциплінарно.

15. Яка відповідальність не застосовується у деліктних зобов'язаннях?

- А) цивільна;
- Б) дисциплінарна;
- В) кримінальна;
- Г) фінансова.

16. Деліктоздатність – це:

- А) здатність укладати договори;
- Б) здатність бути стороною процесу;
- В) здатність нести цивільно-правову відповідальність за шкоду;
- Г) правоздатність.

17. Презумпція вини означає:

- А) автоматичне покарання;
- Б) необхідність доведення вини судом;
- В) припущення вини до її спростування;
- Г) відсутність доказування.

18. Який інтерес є пріоритетним у деліктних зобов'язаннях?

- А) державний;
- Б) публічний;
- В) приватний інтерес потерпілого;
- Г) корпоративний.

19. Який вид відповідальності може поєднуватися з деліктною?

- А) лише цивільний;
- Б) лише дисциплінарний;
- В) цивільний, кримінальний, адміністративний;
- Г) жоден.

20. Основна тенденція розвитку деліктного права полягає у:

- А) звуженні відповідальності;
- Б) відмові від компенсації;
- В) посиленні захисту потерпілого;
- Г) заміні деліктів договорами.

Практичні завдання

Задача 1. Шкода, заподіяна неповнолітньою особою.

Неповнолітній М. (16 років) умисно пошкодив майно школи. У нього відсутні власні доходи та майно.

Запитання:

1. Чи несе М. самотійну цивільно-правову відповідальність?
2. За яких умов до відповідальності можуть бути залучені батьки?
3. Який характер має відповідальність батьків?

Задача 2. Шкода, завдана неповнолітнім із власним доходом.

Неповнолітня Л. (17 років), працюючи за трудовим договором, завдала шкоди майну орендодавця.

Запитання:

1. Хто є основним боржником у деліктному зобов'язанні?
2. Чи можливе залучення батьків до відповідальності?
3. Як враховується наявність доходу?

Задача 3. Шкода, завдана недієздатною особою.

Недієздатний громадянин Н., який перебуває під опікою, спричинив пожежу в житловому будинку, пошкодивши майно сусідів.

Запитання:

1. Хто несе відповідальність за завдану шкоду?
2. Яке значення має належність нагляду?
3. Чи можливе відшкодування за рахунок майна Н.?

Задача 4. Відповідальність закладу за шкоду, заподіяну недієздатною особою.

Недієздатна особа перебувала у спеціалізованому інтернаті та завдала шкоди іншому підопічному.

Запитання:

1. Хто є належним відповідачем?
2. Які обов'язки щодо нагляду має заклад?
3. За яких умов заклад може бути звільнений від відповідальності?

Задача 5. Шкода, завдана обмежено дієздатною особою.

Обмежено дієздатний громадянин Р. уклав дрібний побутовий договір і в процесі його виконання пошкодив майно контрагента.

Запитання:

1. Чи зберігає Р. цивільну деліктоздатність?
2. Хто несе відповідальність за шкоду?
3. Чи має значення статус піклувальника?

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
 2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
 3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
 4. ЗУ «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
 5. ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
 6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.
 7. ЗУ «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.
 8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97).
 9. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 28.04.2020 № 277).
- Судова практика*
10. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.
 11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215> 14.

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 372/4399/15-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847>.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України №6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

14. Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/conv#Text>.

15. Постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 29.12.1992 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92/conv#Text>.

16. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2019 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

17. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних зі страховими правовідносинами. URL: <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajdjest.pdf>.

Навчально-наукова література

18. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

19. Кузнецова Н. С. Відшкодування шкоди у цивільному праві України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 402 с.

20. Дзера О. В. Деліктні зобов'язання у цивільному праві України : монографія. Київ : Юридична думка, 2019. 324 с.

21. Спасибо-Фатєєва І. В. Відповідальність за шкоду, завдану органами публічної влади: цивільно-правовий аспект. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. С. 101-112.

22. Харитонов Є. О. Спеціальні деліктні зобов'язання: теорія і практика застосування. Право України. 2021. С. 89-90.

23. Борисова В. І. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану малолітніми та неповнолітніми особами. Підприємництво, господарство і право. 2019. С. 101-110.

24. Стефанчук Р. О. Компенсаційна функція цивільного права: сучасні підходи. *Юридична Україна*. 2019. С. 96-103.

**ТЕМА 3. ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНАСЛІДОК
ЗАВДАННЯ ШКОДИ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ.
ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНАСЛІДОК ЗАВДАННЯ ШКОДИ
КАЛІЦТВОМ, ІНШИМ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я ЧИ СМЕРТЮ
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ**

*Семінарське заняття № 1:
денна форма навчання – 2 год.;
заочна форма навчання – 2 год.*

План:

1. Поняття та місце деліктних зобов'язань у системі позадоговірних зобов'язань цивільного права.
2. Загальний делікт і спеціальні деліктні зобов'язання: теоретичні підходи до розмежування.
3. Соціально-правове значення спеціальних деліктних зобов'язань.
4. Поняття джерела підвищеної небезпеки у цивільному праві України.
5. Ознаки та критерії віднесення діяльності до джерела підвищеної небезпеки.
6. Види джерел підвищеної небезпеки та їх класифікація.
7. Правова природа відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
8. Об'єктивна (безвинна) відповідальність і теорія підвищеного ризику.
9. Володілець джерела підвищеної небезпеки як суб'єкт деліктної відповідальності.
10. Умови виникнення деліктного зобов'язання за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
11. Причинно-наслідковий зв'язок у деліктних зобов'язаннях цього виду.
12. Підстави звільнення від відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Деліктні зобов'язання, що виникають унаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, а також каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи, належать до спеціальних позадоговірних зобов'язань, які мають підвищений компенсаційний і соціально-захисний характер.

Їх специфіка полягає у:

- відступі від класичного принципу вини;
- запровадженні об'єктивної (безвинної) відповідальності;
- розширенні кола осіб, які мають право на відшкодування;
- деталізації складу шкоди та порядку її компенсації.

Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Поняття джерела підвищеної небезпеки.

Відповідно до ст. 1187 Цивільного кодексу України, джерелом підвищеної небезпеки визнається діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням об'єктів, які за своєю природою створюють підвищений ризик заподіяння шкоди, навіть за умов дотримання правил безпеки.

До джерел підвищеної небезпеки традиційно належать:

- транспортні засоби;
- промислові механізми та обладнання;
- вибухові, легкозаймисті, отруйні речовини;
- електроенергія високої напруги;
- зброя;
- тварини (у певних випадках).

Правова природа відповідальності. Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, є об'єктивною, тобто:

– вина володільця джерела не є обов'язковою умовою відповідальності;

– достатньо встановити факт шкоди та причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю джерела і заподіяною шкодою.

Такий підхід ґрунтується на теорії підвищеного ризику, згідно з якою особа, що отримує користь від небезпечної діяльності, повинна нести й негативні наслідки її здійснення.

Суб'єкт відповідальності. Відповідальність несе володілець джерела підвищеної небезпеки – особа, яка:

- здійснює фактичний контроль над джерелом;
- використовує його на правових підставах (власник, орендар, користувач).

Важливо, що формальне право власності не є визначальним – ключовим є фактичне володіння і контроль.

Підстави звільнення від відповідальності. Володілець джерела підвищеної небезпеки звільняється від відповідальності лише у виняткових випадках:

- 1) непереборна сила (форс-мажор);
- 2) умисел потерпілого.

Груба необережність потерпілого може бути підставою для зменшення розміру відшкодування, але не для повного звільнення.

Особливості відповідальності за взаємодію кількох джерел підвищеної небезпеки. Якщо шкода виникла внаслідок взаємодії кількох джерел, то:

– відповідальність розподіляється залежно від вини кожного володільця;

– у разі неможливості встановлення вини – відповідальність може бути солідарною.

Деліктні зобов'язання внаслідок завдання шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я. Поняття та правове значення шкоди здоров'ю.

Каліцтво або інше ушкодження здоров'я – це порушення анатомічної цілісності або функцій організму, що призводить до:

- тимчасової або стійкої втрати працездатності;
- потреби в лікуванні;
- обмеження життєдіяльності.

Законодавець визнає шкоду здоров'ю соціально значущою, що зумовлює спеціальний порядок її компенсації.

Види шкоди, що підлягають відшкодуванню. Згідно зі статтями 1195-1199 ЦК України, відшкодовуються:

1. Втрата заробітку (доходу).

Компенсується різниця між доходом до ушкодження та доходом після нього або у зв'язку із втратою працездатності.

2. Додаткові витрати.

Витрати на:

- лікування;
- протезування;
- сторонній догляд;
- реабілітацію;
- спеціальний транспорт.

3. Моральна шкода.

Відшкодовується незалежно від майнових втрат.

Особливості визначення розміру відшкодування:

- відшкодування може здійснюватися у формі періодичних платежів;
- можливе одноразове стягнення за наявності поважних підстав;
- розмір компенсації підлягає перегляду у разі зміни стану здоров'я або матеріального становища потерпілого.

Деліктні зобов'язання внаслідок смерті фізичної особи. Особи, які мають право на відшкодування.

Право на компенсацію мають:

- непрацездатні утриманці померлого;
- діти (у тому числі зачаті, але ще не народжені);
- інші особи, які перебували на утриманні.

Склад шкоди. Відшкодовуються:

- втрата матеріального забезпечення;
- витрати на поховання;
- моральна шкода близьким родичам.

Тривалість і форма відшкодування. Компенсація може виплачуватися:

- періодично (до досягнення певного віку чи відновлення працездатності);
- одноразово за рішенням суду.

Співвідношення деліктних зобов'язань за джерелом підвищеної небезпеки та шкоди життю і здоров'ю. На практиці ці інститути часто поєднуються (наприклад, ДТП, виробнича травма), що зумовлює:

- кумулятивне застосування норм;
- пріоритет спеціальних правил щодо шкоди життю і здоров'ю;
- посилення компенсаційної функції цивільного права.

Відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, є класичним прикладом об'єктивної цивільно-правової відповідальності. У деліктних зобов'язаннях щодо шкоди життю та здоров'ю домінують соціально-захисна та компенсаційна функції. Законодавець свідомо мінімізує значення вини заподіювача шкоди, надаючи пріоритет інтересам потерпілої особи. Ці інститути відображають загальну тенденцію розвитку цивільного права – орієнтацію на реальне відновлення порушених немайнових і майнових благ.

Деліктні зобов'язання, що виникають унаслідок завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки, а також каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю фізичної особи, становлять один із найбільш соціально значущих інститутів цивільного права, у межах якого максимально повно реалізуються компенсаційна та гарантійна функції цивільно-правової відповідальності. Їх правова конструкція є результатом еволюції класичних уявлень про делікт, що характеризується відходом від винної моделі відповідальності та переходом до об'єктивного, ризикового підходу.

Особливість відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, полягає у тому, що законодавець свідомо покладає тягар негативних наслідків на особу, яка здійснює діяльність, пов'язану з підвищеним рівнем небезпеки. Такий підхід ґрунтується на принципі соціальної справедливості та розподілу ризиків, відповідно до якого особа, що отримує економічну чи іншу вигоду від небезпечної діяльності, повинна нести і ризик завдання шкоди третім особам. У цьому контексті відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки має чітко виражений гарантійний характер, адже потерпіла особа звільняється від обов'язку доводити вину заподіювача шкоди.

У деліктних зобов'язаннях, пов'язаних із завданням шкоди життю та здоров'ю фізичної особи, домінує соціально-захисна спрямованість правового регулювання. Законодавець деталізує склад шкоди, що підлягає відшкодуванню, передбачає можливість довгострокових або пожиттєвих виплат, а також гарантує відшкодування додаткових витрат, спрямованих на відновлення здоров'я, працездатності та належного рівня життя потерпілого. У разі смерті фізичної особи цивільно-правова відповідальність набуває ще більшої соціальної значущості, оскільки спрямована на захист інтересів осіб, які втратили джерело матеріального забезпечення, а також на компенсацію моральних втрат, пов'язаних із втратою близької людини.

Важливою рисою зазначених деліктних зобов'язань є гнучкість правового механізму відшкодування, що дозволяє суду індивідуалізувати розмір та форму компенсації залежно від характеру шкоди, стану здоров'я потерпілого, ступеня втрати працездатності, матеріального становища сторін та інших істотних обставин. Така гнучкість забезпечує баланс між інтересами

потерпілого та заподіювача шкоди, не нівелюючи при цьому пріоритету охорони життя і здоров'я як найвищих соціальних цінностей.

Узагальнюючи, слід зазначити, що інститут деліктних зобов'язань, пов'язаних із джерелами підвищеної небезпеки та шкодою життю і здоров'ю, є яскравим прикладом орієнтації сучасного цивільного права на людину та її базові блага. Він демонструє трансформацію цивільно-правової відповідальності з інструменту приватноправового реагування на протиправну поведінку у ефективний механізм соціального захисту, спрямований на реальне відновлення порушених прав та забезпечення гідних умов існування потерпілих осіб і членів їхніх сімей.

Надайте визначення таких понять:

Деліктне зобов'язання, позадоговірне зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, спеціальний делікт, загальний делікт, джерело підвищеної небезпеки, діяльність з підвищеним ризиком, володільця джерела підвищеної небезпеки, об'єктивна (безвинна) відповідальність, ризикова відповідальність, причинно-наслідковий зв'язок, шкода, майнова шкода, моральна (немайнова) шкода, каліцтво, інше ушкодження здоров'я, шкода життю і здоров'ю, втрата працездатності, тимчасова непрацездатність, стійка втрата працездатності, втрата заробітку (доходу).

Скласти схеми:

1. Система деліктних зобов'язань у цивільному праві України.
2. Загальний делікт і спеціальні деліктні зобов'язання: співвідношення.
3. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки.
4. Види джерел підвищеної небезпеки та приклади їх застосування.
5. Суб'єкти відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
6. Умови виникнення деліктної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки.
7. Об'єктивна (безвинна) відповідальність: сутність і правове значення.
8. Підстави звільнення від відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки.

Теми для написання рефератів:

1. Поняття та правова природа деліктних зобов'язань за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
2. Об'єктивна (безвинна) відповідальність у цивільному праві: теорія ризику та її реалізація.
3. Джерело підвищеної небезпеки як підстава виникнення спеціального деліктного зобов'язання.

4. Володілець джерела підвищеної небезпеки як суб'єкт цивільно-правової відповідальності.
5. Підстави звільнення від відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
6. Відшкодування шкоди у разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи.
7. Компенсація втраченого заробітку (доходу) як елемент відшкодування шкоди здоров'ю.
8. Додаткові витрати потерпілого та їх правове значення у деліктних зобов'язаннях.
9. Моральна шкода у справах про відшкодування шкоди життю та здоров'ю.
10. Компенсація шкоди у разі смерті фізичної особи: суб'єкти, обсяг і форми компенсації.
11. Поєднання деліктних зобов'язань за джерелом підвищеної небезпеки та шкоди життю і здоров'ю.
12. Соціально-захисна спрямованість цивільно-правової відповідальності за шкоду життю та здоров'ю.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Поняття та місце деліктних зобов'язань у системі позадоговірних зобов'язань.
2. Загальний делікт і спеціальні деліктні зобов'язання: критерії розмежування.
3. Поняття джерела підвищеної небезпеки у цивільному праві України.
4. Які види діяльності визнаються джерелами підвищеної небезпеки?
5. Правова природа відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
6. У чому полягає об'єктивний (безвинний) характер відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки?
7. Хто визнається володільцем джерела підвищеної небезпеки та які критерії його визначення?
8. Які умови виникнення деліктного зобов'язання за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки?
9. Причинно-наслідковий зв'язок у деліктних зобов'язаннях за участю джерела підвищеної небезпеки.
10. Підстави повного звільнення від відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
11. Значення умислу та грубої необережності потерпілого у визначенні розміру відшкодування.
12. Особливості відповідальності у разі взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки.

13. Поняття та правове значення шкоди, завданої життю і здоров'ю фізичної особи.

Тестові завдання

1. Деліктні зобов'язання належать до:

- А) договірних зобов'язань;
- Б) корпоративних зобов'язань;
- В) позадоговірних зобов'язань;
- Г) забезпечувальних зобов'язань.

2. Загальне правило відповідальності за завдання шкоди закріплене у:

- А) ст. 1187 ЦК України;
- Б) ст. 1195 ЦК України;
- В) ст. 1173 ЦК України;
- Г) ст. 1166 ЦК України.

3. Джерело підвищеної небезпеки – це:

- А) будь-яке майно;
- Б) діяльність з використанням об'єктів підвищеного ризику;
- В) побутові предмети;
- Г) правочини з ризиком.

4. Відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, є:

- А) винною;
- Б) договірною;
- В) дисциплінарною;
- Г) об'єктивною (безвинною).

5. Нормативна основа відповідальності за шкоду джерелом підвищеної небезпеки:

- А) ст. 1167 ЦК України;
- Б) ст. 1176 ЦК України;
- В) ст. 1187 ЦК України;
- Г) ст. 1199 ЦК України.

6. Хто несе відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки?

- А) власник майна;
- Б) потерпілий;
- В) володілець джерела;
- Г) страхова компанія.

7. Вина володільця джерела підвищеної небезпеки:

- А) є обов'язковою;
- Б) не враховується;
- В) враховується лише частково;
- Г) не має значення для виникнення відповідальності.

8. Підставою повного звільнення від відповідальності є:

- А) груба необережність потерпілого;
- Б) непереборна сила;
- В) випадковість;
- Г) відсутність вини.

9. Умисел потерпілого:

- А) не має значення;
- Б) зменшує відповідальність;
- В) повністю звільняє від відповідальності;
- Г) завжди ігнорується.

10. Груба необережність потерпілого:

- А) не враховується;
- Б) звільняє від відповідальності;
- В) зменшує розмір відшкодування;
- Г) не має правового значення.

11. При взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки відповідальність:

- А) не настає;
- Б) солідарна завжди;
- В) розподіляється залежно від вини;
- Г) не визначається.

12. Каліцтво – це:

- А) моральна шкода;
- Б) порушення майнових прав;
- В) порушення анатомічної цілісності;
- Г) тимчасове нездужання.

13. Шкода здоров'ю включає:

- А) лише моральну шкоду;
- Б) лише витрати на лікування;
- В) втрату заробітку та додаткові витрати;
- Г) тільки страхові виплати.

14. Втрата заробітку відшкодовується:

- А) одноразово;
- Б) лише у формі періодичних платежів;
- В) за домовленістю сторін;
- Г) за рішенням роботодавця.

15. Додаткові витрати включають:

- А) штрафи;
- Б) судові витрати;
- В) лікування, протезування, догляд;
- Г) витрати на відпочинок.

16. Моральна шкода при ушкодженні здоров'я:

- А) не відшкодовується;
- Б) відшкодовується лише за договором;
- В) відшкодовується незалежно від майнової;
- Г) компенсується страховиком.

17. Форма відшкодування шкоди здоров'ю:

- А) тільки одноразова;
- Б) тільки натуральна;
- В) періодична або одноразова;
- Г) лише страхова.

18. Розмір відшкодування шкоди здоров'ю:

- А) фіксований;
- Б) не змінюється;
- В) може переглядатися;
- Г) визначається довільно.

19. Смерть фізичної особи як деліктна підстава породжує:

- А) кримінальну відповідальність;
- Б) адміністративну відповідальність;
- В) деліктне зобов'язання;
- Г) дисциплінарне провадження.

20. Право на відшкодування у разі смерті мають:

- А) всі родичі;
- Б) лише спадкоємці;
- В) утриманці померлого;
- Г) органи соціального захисту.

Практичні завдання

Задача 1. ДТП та джерело підвищеної небезпеки.

Водій автомобіля С., дотримуючись правил дорожнього руху, здійснив наїзд на пішохода, який раптово вибіг на проїзну частину у забороненому місці. Пішохід отримав тяжкі тілесні ушкодження.

Запитання:

1. Чи є автомобіль джерелом підвищеної небезпеки?
2. Чи має значення відсутність вини водія?
3. Чи може груба необережність потерпілого вплинути на розмір відшкодування?

Задача 2. Користування транспортом за довіреністю.

Громадянин К. користувався автомобілем за довіреністю та спричинив ДТП з тілесними ушкодженнями пасажира. Власник авто вказує, що за кермом перебував не він.

Запитання:

1. Хто є володільцем джерела підвищеної небезпеки?
2. Хто зобов'язаний відшкодувати шкоду?
3. Чи можливе солідарне відшкодування?

Задача 3. Взаємодія двох джерел підвищеної небезпеки.

Сталося зіткнення двох автомобілів. Унаслідок ДТП постраждав пасажир одного з транспортних засобів. Вина обох водіїв частково доведена.

Запитання:

1. Як розподіляється відповідальність між володільцями джерел?
2. Чи має право пасажир обрати відповідача?
3. Який характер відповідальності можливий?

Задача 4. Шкода від виробничого обладнання.

Працівник підприємства отримав каліцтво внаслідок несправності промислового верстата. Роботодавець посилається на дотримання техніки безпеки.

Запитання:

1. Чи є верстат джерелом підвищеної небезпеки?
2. Чи звільняє дотримання правил від відповідальності?
3. Які види шкоди підлягають відшкодуванню?

Задача 5. Шкода від тварини.

Собака бійцівської породи, що належить громадянину Л., напала на перехожого та спричинила тяжкі ушкодження.

Запитання:

1. Чи може тварина визнаватися джерелом підвищеної небезпеки?
2. Хто є суб'єктом відповідальності?
3. Чи має значення поведінка потерпілого?

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
 2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
 3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
 4. ЗУ «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
 5. ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
 6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.
 7. ЗУ «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.
 8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97).
 9. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 28.04.2020 № 277).
- Судова практика*
10. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.
 11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215> 14.
 12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 372/4399/15-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847>.
 13. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про

відшкодування шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

14. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/conv#Text>.

15. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 29.12.1992 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92/conv#Text>.

16. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2019 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

17. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних зі страховими правовідносинами. URL : <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajdjest.pdf>.

Навчально-наукова література

18. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

19. Кузнєцова Н. С. Відшкодування шкоди у цивільному праві України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 402 с.

20. Дзера О. В. Деліктні зобов'язання у цивільному праві України : монографія. Київ : Юридична думка, 2017. 406 с.

21. Кузнєцова Н. С. Відшкодування шкоди у цивільному праві України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 201 с.

22. Спасибо-Фатєєва І. В. Об'єктивна цивільно-правова відповідальність: проблеми теорії та практики. *Право України*. С. 111-120.

23. Борисова В. І. Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. *Підприємництво, господарство і право*. С. 58-67.

24. Харитонов Є. О. Відповідальність за шкоду життю та здоров'ю у цивільному праві. *Вісник Національної академії правових наук України*. С. 119-128.

25. Гринько С. Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні. Монографія, Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2019. 264 с.

План:

1. Значення умислу та грубої необережності потерпілого.
2. Відповідальність у разі взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки.
3. Поняття шкоди, завданої життю та здоров'ю фізичної особи.
4. Каліцтво та інше ушкодження здоров'я як деліктна підстава.
5. Види шкоди, що підлягають відшкодуванню у разі ушкодження здоров'я.
6. Відшкодування втраченого заробітку (доходу) потерпілої особи.
7. Додаткові витрати, пов'язані з лікуванням та реабілітацією.
8. Моральна шкода у деліктних зобов'язаннях за шкоду здоров'ю.
9. Форми та способи відшкодування шкоди життю і здоров'ю.
10. Смерть фізичної особи як підстава виникнення деліктного зобов'язання.
11. Особи, які мають право на компенсацію шкоди у разі смерті годувальника.
12. Співвідношення деліктних зобов'язань за джерелом підвищеної небезпеки та шкоди життю і здоров'ю: узагальнюючі висновки.

Методичні вказівки для підготовки до практичного заняття

Умисел і груба необережність потерпілого мають істотне значення для визначення обсягу або можливості відшкодування шкоди. Якщо шкода завдана умисними діями самого потерпілого, деліктне зобов'язання, як правило, не виникає, оскільки відсутній причинний зв'язок між поведінкою заподіювача шкоди та негативними наслідками.

Груба необережність потерпілого не виключає відповідальності заподіювача шкоди, однак може бути підставою для зменшення розміру відшкодування. Суд у таких випадках оцінює ступінь необережності, характер поведінки потерпілого та її вплив на настання шкоди. Такий підхід ґрунтується на принципах справедливості, розумності та співмірності відповідальності.

У разі взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки (наприклад, зіткнення транспортних засобів) відповідальність визначається з урахуванням вини кожного власника джерела. Якщо шкода завдана третій особі, власники джерел несуть солідарну відповідальність.

Якщо шкода заподіяна одному з власників джерел, застосовується загальний принцип вини. За відсутності вини жодного з учасників шкода не відшкодовується, а у разі вини обох – відповідальність розподіляється пропорційно ступеня вини. Така модель спрямована на баланс інтересів учасників підвищеної небезпечної діяльності.

Шкода, заподіяна життю та здоров'ю фізичної особи, є особливим видом деліктної шкоди, що посягає на немайнові блага найвищої соціальної цінності. Вона охоплює негативні фізичні, майнові та моральні наслідки, які виникають унаслідок ушкодження здоров'я або смерті особи.

Особливістю цієї шкоди є її тривалий або незворотний характер, що зумовлює підвищені вимоги до повноти та реальності відшкодування.

Каліцтво та інше ушкодження здоров'я є юридичними фактами, з якими закон пов'язує виникнення деліктного зобов'язання. Каліцтво означає стійку втрату анатомічної цілісності або функцій організму, тоді як інше ушкодження здоров'я може мати тимчасовий або менш тяжкий характер.

Правове значення має не лише факт ушкодження, а й причинний зв'язок між протиправною поведінкою та негативними наслідками, а також документальне підтвердження медичними висновками.

У разі ушкодження здоров'я відшкодуванню підлягають:

- майнова шкода (втрачений заробіток, додаткові витрати);
- немайнова (моральна) шкода;
- шкода, пов'язана з обмеженням професійної працездатності.

Такий підхід забезпечує комплексний захист потерпілого, спрямований на максимально можливе відновлення його правового та фактичного становища.

Втрачений заробіток (дохід) відшкодовується у розмірі різниці між доходом, який потерпілий отримував до ушкодження здоров'я, та доходом, який він може отримувати після нього. Відшкодування має періодичний характер і здійснюється з урахуванням ступеня втрати працездатності.

Цей вид компенсації має соціально-захисну функцію, оскільки забезпечує матеріальну стабільність потерпілої особи.

До додаткових витрат належать витрати на лікування, протезування, сторонній догляд, спеціальне харчування, санаторно-курортне лікування, реабілітацію та придбання технічних засобів. Вони підлягають відшкодуванню незалежно від виплати втраченого заробітку.

Законодавець виходить із принципу повного відшкодування шкоди, що включає всі необхідні витрати, обґрунтовані медичними показаннями.

Моральна шкода у таких деліктних зобов'язаннях проявляється у фізичних і душевних стражданнях, зниженні якості життя, втраті соціальних зв'язків. Вона відшкодовується незалежно від майнової шкоди.

Розмір компенсації визначається судом з урахуванням тяжкості ушкодження, тривалості страждань, індивідуальних особливостей потерпілого та принципів справедливості.

Відшкодування шкоди може здійснюватися:

- у грошовій формі (одноразово або періодично);
- шляхом оплати витрат;
- у формі довічного утримання у разі тяжких ушкоджень.

Основною формою є грошове відшкодування, яке забезпечує реальне виконання зобов'язання.

Смерть фізичної особи внаслідок протиправних дій є підставою для виникнення деліктного зобов'язання на користь третіх осіб, які зазнали майнових втрат. Саме деліктне зобов'язання має компенсаційний і соціальний характер.

Право на відшкодування мають:

- непрацездатні утриманці;
- діти померлого;
- інші особи, які перебували на його утриманні або мали право на утримання.

Мета такого відшкодування – забезпечити мінімальний рівень матеріального існування осіб, які втратили джерело доходу.

Деліктні зобов'язання, що виникають у зв'язку з джерелом підвищеної небезпеки, та зобов'язання щодо шкоди життю і здоров'ю тісно взаємопов'язані. У таких випадках застосовується підвищений стандарт відповідальності, часто незалежно від вини.

Узагальнюючи, можна констатувати, що ці інститути формують соціально орієнтований механізм цивільно-правового захисту, спрямований на максимальне відновлення прав потерпілих і відповідають сучасним європейським тенденціям розвитку деліктного права.

Надайте визначення таких понять:

Додаткові витрати на лікування, протезування, реабілітація, сторонній догляд, періодичні платежі, одноразове відшкодування, відшкодування шкоди у натурі, компенсаційна функція цивільного права, гарантійна функція цивільно-правової відповідальності, непереборна сила (форс-мажор), умисел потерпілого, груба необережність потерпілого, зменшення розміру відшкодування, взаємодія кількох джерел підвищеної небезпеки, солідарна відповідальність, часткова відповідальність, смерть фізичної особи, утриманці померлого, втрата годувальника, витрати на поховання, право на відшкодування шкоди у разі смерті, соціально-захисна спрямованість цивільного права.

Скласти схеми:

1. Взаємодія кількох джерел підвищеної небезпеки та розподіл відповідальності.
2. Поняття шкоди життю та здоров'ю фізичної особи у цивільному праві.
3. Види шкоди, що підлягають відшкодуванню у разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я.
4. Відшкодування втраченого заробітку (доходу) у деліктних зобов'язаннях.
5. Додаткові витрати як елемент відшкодування шкоди здоров'ю.

6. Форми та способи відшкодування шкоди життю і здоров'ю.
7. Компенсація шкоди у разі смерті фізичної особи: суб'єкти та обсяг прав.
8. Поєднання деліктних зобов'язань за джерелом підвищеної небезпеки та шкоди життю і здоров'ю.

Теоретичні питання для самоконтролю:

1. Каліцтво та інше ушкодження здоров'я як підстава виникнення деліктного зобов'язання.
2. Види шкоди, що підлягають відшкодуванню у разі ушкодження здоров'я.
3. Порядок відшкодування втраченого заробітку (доходу) потерпілої особи.
4. Додаткові витрати у зв'язку з ушкодженням здоров'я: поняття та види.
5. Форми та способи відшкодування шкоди, завданої життю і здоров'ю фізичної особи.
6. Моральна шкода у деліктних зобов'язаннях за шкоду життю та здоров'ю.
7. Особливості визначення розміру відшкодування шкоди здоров'ю.
8. Поняття та правові наслідки смерті фізичної особи як деліктної підстави.
9. Особи, які мають право на відшкодування шкоди у разі смерті годувальника.
10. Склад шкоди, що підлягає відшкодуванню у разі смерті фізичної особи.
11. Витрати на поховання як елемент деліктного відшкодування.
12. Співвідношення деліктних зобов'язань за шкоду джерелом підвищеної небезпеки та шкоди життю і здоров'ю.
13. Соціально-захисна та компенсаційна функції цивільно-правової відповідальності за шкоду життю і здоров'ю.

Тестові завдання:

1. Витрати на поховання:

- А) не відшкодовуються;
- Б) відшкодовуються державою;
- В) відшкодовуються заподіювачем шкоди;
- Г) покриваються спадщиною.

2. Компенсація шкоди у разі смерті здійснюється:

- А) одноразово завжди;
- Б) у натуральній формі;
- В) періодичними платежами;

Г) лише страховою компанією.

3. Право дитини на відшкодування у разі смерті годувальника:

- А) відсутнє;
- Б) обмежене;
- В) існує до досягнення повноліття;
- Г) залежить від спадкування.

4. Джерело підвищеної небезпеки найчастіше пов'язане з:

- А) побутовими діями;
- Б) ризиковою підприємницькою діяльністю;
- В) транспортними засобами;
- Г) сімейними відносинами.

5. Основна функція відповідальності за шкоду здоров'ю:

- А) каральна;
- Б) превентивна;
- В) компенсаційна;
- Г) дисциплінарна.

6. Причинний зв'язок означає:

- А) часову послідовність;
- Б) суб'єктивну оцінку;
- В) юридично значущий зв'язок;
- Г) вину.

7. Деліктна відповідальність виникає:

- А) з моменту рішення суду;
- Б) з моменту подання позову;
- В) з моменту завдання шкоди;
- Г) з моменту встановлення вини.

8. Відповідальність за шкоду здоров'ю має:

- А) договірний характер;
- Б) публічно-правовий характер;
- В) приватно-правовий компенсаційний характер;
- Г) каральний характер.

9. Відшкодування шкоди життю і здоров'ю:

- А) може бути обмежене угодою;
- Б) не допускається;
- В) не може бути обмежене договором;
- Г) залежить від волі сторін.

10. Соціально-захисна спрямованість означає:

- А) захист держави;
- Б) мінімізацію виплат;
- В) пріоритет захисту потерпілого;
- Г) економію бюджету.

11. Деліктні зобов'язання за шкоду джерелом підвищеної небезпеки є:

- А) загальними;
- Б) додатковими;
- В) спеціальними;
- Г) похідними.

12. Відповідальність за шкоду здоров'ю можлива без вини:

- А) ні;
- Б) лише частково;
- В) так;
- Г) за згодою сторін.

13. Моральна шкода при смерті особи відшкодовується:

- А) нікому;
- Б) державі;
- В) близьким родичам;
- Г) спадкоємцям.

14. Відшкодування шкоди здоров'ю спрямоване на:

- А) покарання винного;
- Б) соціальний контроль;
- В) відновлення життєвих умов;
- Г) ізоляцію правопорушника.

15. Джерело підвищеної небезпеки може бути:

- А) лише рухомим;
- Б) лише нерухомим;
- В) майном або діяльністю;
- Г) тільки транспортом.

16. Основний критерій визначення володільця джерела:

- А) право власності;
- Б) договір;
- В) фактичний контроль;
- Г) державна реєстрація.

17. Відповідальність за шкоду здоров'ю має:

- А) строк давності 1 рік;

- Б) строк давності 3 роки;
- В) спеціальний підхід до позовної давності;
- Г) не регулюється.

18. У разі зміни стану здоров'я потерпілого:

- А) розмір не змінюється;
- Б) змінюється автоматично;
- В) може бути переглянутий судом;
- Г) скасовується.

19. Поєднання двох видів деліктів можливе при:

- А) побутовому конфлікті;
- Б) спадкуванні;
- В) ДТП з тілесними ушкодженнями;
- Г) укладенні договору.

20. Загальна тенденція розвитку цього інституту:

- А) посилення каральної функції;
- Б) обмеження відповідальності;
- В) посилення соціального захисту;
- Г) спрощення судового розгляду.

Практичні завдання

Задача 1. Електроенергія як джерело небезпеки.

Через обрив лінії електропередачі було уражено струмом громадянина М., який отримав стійку втрату працездатності.

Запитання:

1. Чи є електроенергія джерелом підвищеної небезпеки?
2. Хто несе відповідальність?
3. Яка форма відшкодування можлива?

Задача 2. Умисел потерпілого.

Громадянин навмисно кинувся під колеса автомобіля з метою самопошкодження.

Запитання:

1. Чи виникає деліктне зобов'язання?
2. Чи звільняється володілець джерела від відповідальності?
3. Яке значення має умисел потерпілого?

Задача 3. Каліцтво та втрата працездатності.

Унаслідок ДТП потерпілий утратив 60 % працездатності.

Запитання:

- 1. Які складові шкоди підлягають відшкодуванню?*
- 2. Як визначається втрата заробітку?*
- 3. Чи можливі періодичні платежі?*

Задача 4. Додаткові витрати на лікування.

Після травми потерпілий потребує постійного стороннього догляду та реабілітації.

Запитання:

- 1. Чи входять ці витрати до складу шкоди?*
- 2. Чи потрібно доводити їх необхідність?*
- 3. У якій формі вони відшкодовуються?*

Задача 5. Моральна шкода при ушкодженні здоров'я.

Потерпілий зазнав фізичних страждань і тривалої психологічної травми.

Запитання:

- 1. Чи підлягає моральна шкода компенсації?*
- 2. Чи залежить вона від майнових збитків?*
- 3. Хто визначає її розмір?*

Задача 6. Смерть потерпілого внаслідок ДТП.

Унаслідок ДТП загинув громадянин, який утримував неповнолітню дитину та непрацездатну матір.

Запитання:

- 1. Хто має право на компенсацію шкоди?*
- 2. Які види шкоди відшкодовуються?*
- 3. У якій формі здійснюється компенсація?*

Задача 7. Витрати на поховання.

Родичі померлого значно витратилися на поховання.

Запитання:

- 1. Чи входять ці витрати до складу деліктної шкоди?*
- 2. Хто має право вимагати їх компенсації?*
- 3. Чи залежать вони від наявності утриманців?*

Задача 8. Зміна стану здоров'я потерпілого.

Через два роки після травми стан здоров'я потерпілого значно погіршився.

Запитання:

- 1. Чи можливий перегляд розміру відшкодування?*
- 2. Хто має право ініціювати перегляд?*
- 3. Які обставини враховує суд?*

Задача 9. Поєднання кількох деліктів.

ДТП спричинила як ушкодження здоров'я, так і значні майнові втрати.

Запитання:

1. Які норми застосовуються у цьому випадку?
2. Чи можливе кумулятивне відшкодування?
3. Який делікт має пріоритет?

Задача 10. Страхування цивільної відповідальності.

Відповідальність володільця транспортного засобу була застрахована.

Запитання:

1. Чи впливає страхування на обсяг деліктної відповідальності?
2. Хто є належним відповідачем?
3. Чи може потерпілий звернутися безпосередньо до страховика?

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
4. ЗУ «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
5. ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.
7. ЗУ «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>
8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97).
9. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 28.04.2020 № 277).

Судова практика

10. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215> 14.

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 372/4399/15-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847>.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України №6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

14. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/conv#Text>.

15. Постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 29.12.1992 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92/conv#Text>.

16. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2019 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

17. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних зі страховими правовідносинами. URL : <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajdjest.pdf>.

Навчально-наукова література

18. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

19. Кузнєцова Н. С. Відшкодування шкоди у цивільному праві України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 402 с.

20. Дзера О. В. Деліктні зобов'язання у цивільному праві України : монографія. Київ : Юридична думка, 2017. 406 с.

21. Кузнєцова Н. С. Відшкодування шкоди у цивільному праві України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 201 с.

22. Спасибо-Фатєєва І. В. Об'єктивна цивільно-правова відповідальність: проблеми теорії та практики. *Право України*. С. 111-120.

23. Борисова В. І. Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. *Підприємництво, господарство і право*. С. 58-67.

24. Харитонов Є. О. Відповідальність за шкоду життю та здоров'ю у цивільному праві. *Вісник Національної академії правових наук України*. С. 119-128.

25. Стефанчук Р. О. Соціально-захисна функція цивільно-правової відповідальності. *Юридична Україна*. С. 125-134.

ТЕМА 4. СПОСОБИ ТА ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ТА МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ. ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНАСЛІДОК ЗАВДАННЯ ШКОДИ ПРАЦІВНИКОМ ЮРИДИЧНОЇ ЧИ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ. НАБУТТЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ

*Семінарське заняття № 1:
денна форма навчання – 2 год.;
заочна форма навчання – 2 год.*

План:

1. Способи відшкодування майнової шкоди.
2. Об'єктивні та суб'єктивні критерії визначення розміру моральної шкоди.
3. Особливості визначення розміру моральної шкоди.
4. Порядок здійснення відшкодування моральної шкоди.
5. Відмінність між регресним позовом та позовом про відшкодування шкоди.
6. Умови виникнення деліктного зобов'язання у разі завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи: суб'єктний склад та юридичні наслідки.
7. Види відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівником: повна, часткова, солідарна; межі та підстави звільнення від відповідальності.
8. Правовий зміст інституту набуття або збереження майна без достатньої правової підстави: умови виникнення та наслідки для набувача.
9. Повернення безпідставно набутого або збереженого майна: порядок, виключення, обмеження та вимоги до доказування.

Методичні вказівки для підготовки до семінарського заняття

Відшкодування майнової шкоди є одним із базових способів захисту цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин в Україні. Його основною метою є відновлення майнового становища потерпілої особи до того рівня, який існував до порушення права, або максимально можливе його наближення. Майнова шкода виникає у разі знищення, пошкодження чи втрати майна, а також у випадках, коли особа зазнає додаткових витрат або позбавляється можливості отримати очікуваний дохід у зв'язку з протиправною поведінкою іншої особи.

Відшкодування майнової шкоди ґрунтується на принципі повної компенсації завданих збитків, що означає необхідність покриття як реальних витрат, так і доходів, які потерпілий міг би отримати за звичайних умов господарського або цивільного обороту. При цьому особа, яка завдала шкоди, зобов'язана усунути всі негативні майнові наслідки своїх дій або бездіяльності

незалежно від форми заподіяної шкоди, якщо відсутні законні підстави для звільнення від відповідальності.

Одним зі способів відшкодування майнової шкоди є *відшкодування в натурі*, яке передбачає відновлення пошкодженого майна або заміну знищеного чи втраченого майна аналогічним за родом, якістю та вартістю. Такий спосіб є найбільш наближеним до первісного стану майнових прав потерпілого та застосовується у випадках, коли фактичне відновлення майна є можливим, доцільним і не створює додаткових обтяжень для сторін. Відшкодування в натурі може проявлятися у здійсненні ремонту, усуненні недоліків, заміні речей або поверненні незаконно вилученого майна.

Разом із тим у багатьох випадках відновлення майна в натурі є неможливим або економічно недоцільним, наприклад, коли майно повністю знищене або втратило свої споживчі властивості. У таких ситуаціях застосовується відшкодування майнової шкоди у грошовій формі. Грошова компенсація покликана забезпечити еквівалентне відновлення майнового стану потерпілого шляхом виплати суми, що відповідає вартості втраченого або пошкодженого майна, а також покриттю витрат, пов'язаних із ліквідацією наслідків шкоди. Крім того, грошове відшкодування може включати компенсацію неотриманого доходу, якщо буде доведено, що його отримання було реальним і безпосередньо пов'язаним із порушеним правом.

У цивільно-правовій практиці можливе також *поєднання різних способів відшкодування майнової шкоди*. Комбінований підхід застосовується тоді, коли частина шкоди може бути усунута шляхом відновлення майна в натурі, а інша частина потребує грошової компенсації. Це дозволяє більш повно врахувати інтереси потерпілого та забезпечити реальне поновлення його майнових прав.

Особливістю відшкодування майнової шкоди є можливість покладення обов'язку з її компенсації не лише на безпосереднього заподіювача, а й на інших осіб, які несуть відповідальність за дії винної особи або за підвищений ризик заподіяння шкоди. У таких випадках відшкодування здійснюється з метою оперативного захисту прав потерпілого, а особа, яка компенсувала шкоду, набуває право зворотної вимоги до фактичного винуватця.

Відшкодування майнової шкоди може здійснюватися як у добровільному порядку на підставі домовленості сторін, так і шляхом звернення до суду. Судовий порядок застосовується у разі спору щодо наявності шкоди, її розміру або способу відшкодування. При вирішенні таких справ враховуються характер правопорушення, обсяг заподіяних збитків, поведінка сторін та необхідність забезпечення справедливого балансу між їхніми інтересами. Таким чином, система способів відшкодування майнової шкоди в Україні спрямована на ефективний захист майнових прав і відновлення порушеної майнової рівноваги.

Визначення розміру *моральної шкоди* в цивільному праві України є однією з найбільш складних категорій правозастосовної діяльності, оскільки моральна шкода за своєю природою не має чіткого матеріального виміру та

пов'язана з внутрішнім психоемоційним станом людини, її особистими переживаннями та немайновими втратами. Моральна шкода виникає внаслідок порушення особистих немайнових прав або посягання на інші нематеріальні блага особи і може проявлятися у фізичних та душевних стражданнях, почутті страху, приниження, тривоги, втраті впевненості у собі, погіршенні якості життя, порушенні звичних соціальних і сімейних зв'язків. З огляду на нематеріальний характер таких втрат, визначення їх розміру потребує застосування як об'єктивних, так і суб'єктивних критеріїв оцінки.

Об'єктивні критерії визначення розміру моральної шкоди ґрунтуються на фактичних обставинах правопорушення та його наслідках, які можуть бути встановлені незалежно від індивідуального сприйняття потерпілого. До них належить характер порушеного права та значущість немайнового блага, на яке було здійснено посягання, зокрема життя, здоров'я, честь, гідність, ділова репутація, недоторканність приватного життя. Важливу роль відіграє спосіб вчинення правопорушення, його тривалість, повторюваність, інтенсивність протиправної поведінки, а також форма вини заподіювача шкоди – умисел або необережність. Окремо враховується публічність правопорушення, коло осіб, перед якими потерпілий зазнав приниження або дискредитації, та масштаби поширення негативної інформації.

Суттєвим об'єктивним критерієм є також тяжкість наслідків моральної шкоди, зокрема тривалість і глибина фізичних та психічних страждань, необхідність звернення за медичною або психологічною допомогою, наявність стійких негативних змін у психоемоційному стані особи. До об'єктивних критеріїв належить і вплив правопорушення на соціальне та професійне життя потерпілого, наприклад, втрата довіри з боку оточення, погіршення ділових зв'язків, ускладнення кар'єрного зростання або вимушена зміна способу життя. Такі обставини дозволяють більш точно визначити масштаб завданої моральної шкоди та обґрунтувати необхідність її компенсації.

Суб'єктивні критерії визначення розміру моральної шкоди пов'язані з особистими характеристиками потерпілої особи та особливостями її сприйняття протиправних дій. Вони включають вік, стан фізичного і психічного здоров'я, рівень емоційної вразливості, життєвий досвід, соціальний статус, сімейний стан, професійну діяльність, а також індивідуальну значущість порушеного права для конкретної особи. Одна й та сама протиправна дія може мати різний вплив на різних осіб залежно від їхніх психологічних особливостей, життєвих обставин і здатності долати стресові ситуації.

Важливим суб'єктивним критерієм є інтенсивність внутрішніх переживань потерпілого, зокрема рівень душевного болю, тривоги, страху, сорому, приниження або відчуття безпорадності. Враховується також тривалість цих переживань і їхній вплив на повсякденне життя, міжособистісні відносини та здатність особи реалізовувати свої права і законні інтереси. Особисте ставлення потерпілого до події, його очікування, цінності та життєві

пріоритети можуть істотно впливати на сприйняття завданої шкоди та, відповідно, на визначення її розміру.

Поєднання об'єктивних і суб'єктивних критеріїв дозволяє забезпечити комплексний та справедливий підхід до визначення розміру моральної шкоди. Такий підхід унеможлиблює формальну оцінку шкоди лише за зовнішніми ознаками або, навпаки, її необґрунтоване завищення виключно на підставі суб'єктивних переживань потерпілого. Орган, що вирішує питання про компенсацію моральної шкоди, повинен оцінювати всі обставини справи у їх сукупності, дотримуючись принципів розумності, справедливості та співмірності.

Таким чином, об'єктивні та суб'єктивні критерії визначення розміру моральної шкоди взаємодіють між собою та доповнюють один одного, забезпечуючи індивідуалізований підхід до кожної конкретної справи та ефективний захист особистих немайнових прав людини.

Визначення *розміру моральної шкоди* має низку особливостей, які зумовлені немайновою природою такої шкоди, відсутністю точних критеріїв її грошового виміру та необхідністю індивідуального підходу до кожної конкретної справи. На відміну від майнової шкоди, моральна шкода не піддається точному обчисленню, оскільки пов'язана із внутрішніми переживаннями особи, її психоемоційним станом, порушенням особистих немайнових прав і звичного способу життя. Саме тому визначення її розміру здійснюється не шляхом арифметичного підрахунку, а на основі комплексної оцінки сукупності фактичних і правових обставин.

Однією з ключових особливостей є *індивідуалізований характер* визначення розміру моральної шкоди. Розмір компенсації встановлюється з урахуванням конкретної ситуації, особи потерпілого та характеру правопорушення. Навіть за схожих обставин справи розмір відшкодування може суттєво відрізнятись, оскільки кожна особа по-різному сприймає та переживає негативні події. Такий підхід спрямований на забезпечення реального, а не формального поновлення порушених немайнових прав.

Важливою особливістю є необхідність урахування як *об'єктивних, так і суб'єктивних чинників*. До *об'єктивних належать* характер і тривалість протиправних дій, ступінь порушення немайнових прав, тяжкість наслідків, публічність правопорушення, форма вини заподіювача шкоди та поведінка сторін після вчинення правопорушення. *Суб'єктивні чинники* охоплюють індивідуальні особливості потерпілого, рівень його емоційної вразливості, стан здоров'я, вік, соціальний статус, а також інтенсивність і тривалість душевних та фізичних страждань. Саме поєднання цих чинників дозволяє досягти справедливого балансу між характером правопорушення та реальними наслідками для конкретної особи.

Ще однією особливістю є *оціночний характер розміру моральної шкоди*. Законодавство не встановлює фіксованих мінімальних чи максимальних меж компенсації, що надає суду значну дискрецію у визначенні її розміру. Водночас така свобода оцінки обмежується необхідністю дотримання

принципів розумності, справедливості та співмірності. Компенсація моральної шкоди не повинна мати карального характеру, але водночас має бути достатньою для реального визнання страждань потерпілого та відновлення порушеної немайнової рівноваги.

Особливістю визначення розміру моральної шкоди є також складність доказування її наявності та обсягу. На відміну від майнових збитків, моральні страждання не завжди можуть бути підтвержені документально, тому значення мають показання потерпілого, свідків, висновки психологів або лікарів, а також інші докази, що свідчать про негативний вплив правопорушення на психоемоційний стан особи. При цьому від потерпілого не вимагається доведення розміру шкоди з абсолютною точністю, достатнім є обґрунтування факту її заподіяння та характеру страждань.

Ще однією характерною рисою є тісний зв'язок розміру моральної шкоди з поведінкою заподіювача після вчинення правопорушення. Визнання вини, вибачення, добровільне відшкодування або вжиття заходів для усунення негативних наслідків можуть впливати на зменшення розміру компенсації, тоді як зухвала або зневажлива поведінка, ухилення від відповідальності чи повторне порушення прав потерпілого можуть, навпаки, обґрунтовувати необхідність більш значного відшкодування.

Таким чином, особливості визначення розміру моральної шкоди полягають у її немайновому характері, оціночності, індивідуалізованому підході та необхідності врахування широкого кола об'єктивних і суб'єктивних чинників. Такий підхід забезпечує гнучкість правозастосування та дозволяє максимально повно захистити особисті немайнові права потерпілої особи.

Відшкодування моральної шкоди здійснюється у встановленому правом порядку, який спрямований на забезпечення реального захисту особистих немайнових прав потерпілої особи та відновлення порушеної немайнової рівноваги. Особливістю цього процесу є те, що моральна шкода має немайновий характер, а тому її компенсація відбувається виключно у грошовій формі та потребує оцінки факту заподіяння шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою і стражданнями потерпілого, а також визначення справедливого розміру відшкодування.

Порядок здійснення відшкодування моральної шкоди може бути *добровільним або примусовим*. Добровільне відшкодування має місце у разі, коли особа, яка завдала шкоди, визнає факт правопорушення та самостійно компенсує завдані немайнові втрати без звернення потерпілого до суду. Такий спосіб є найбільш ефективним, оскільки дозволяє швидко врегулювати спір, зменшити емоційне напруження між сторонами та уникнути додаткових витрат, пов'язаних із судовим розглядом. Добровільне відшкодування може здійснюватися як шляхом одноразової виплати грошової суми, так і на підставі домовленості сторін щодо строків та порядку виплати компенсації.

У разі відсутності згоди між сторонами або відмови заподіювача шкоди від добровільного відшкодування, компенсація моральної шкоди здійснюється в судовому порядку. Потерпілий має право звернутися до суду з позовом, у

якому повинен обґрунтувати факт порушення свого немайнового права, наявність моральних страждань, причинний зв'язок між протиправною поведінкою відповідача та завданою шкодою, а також заявити вимогу про її відшкодування. При цьому потерпілий не зобов'язаний доводити точний розмір моральної шкоди, однак повинен надати суду достатні докази, що підтверджують сам факт її заподіяння та характер пережитих страждань.

Судовий порядок відшкодування моральної шкоди передбачає всебічний розгляд обставин справи, оцінку доказів та визначення справедливого розміру компенсації. Суд враховує характер правопорушення, глибину і тривалість фізичних та душевних страждань, індивідуальні особливості потерпілого, ступінь вини відповідача, а також поведінку сторін до та після вчинення правопорушення. Рішення суду про відшкодування моральної шкоди має компенсаторний характер і спрямоване на визнання та часткове відшкодування немайнових втрат потерпілої особи.

Важливим елементом порядку здійснення відшкодування моральної шкоди є можливість її стягнення незалежно від відшкодування майнової шкоди. Моральна шкода може компенсуватися як самостійна вимога або одночасно з вимогою про відшкодування матеріальних збитків. Крім того, у передбачених випадках обов'язок із компенсації моральної шкоди може бути покладений не лише на безпосереднього заподіювача, а й на іншу особу, яка несе відповідальність за завдану шкоду, що забезпечує ефективний захист прав потерпілого.

Після набрання судовим рішенням законної сили відшкодування моральної шкоди здійснюється шляхом добровільного виконання рішення відповідачем або в примусовому порядку через органи державної виконавчої служби чи приватного виконавця. У разі ухилення від виконання рішення застосовуються передбачені законом заходи примусового виконання, спрямовані на реальне стягнення присудженої суми.

Таким чином, порядок здійснення відшкодування моральної шкоди в Україні поєднує можливість добровільного врегулювання спору та судовий механізм захисту прав, забезпечуючи гнучкий і ефективний підхід до компенсації немайнових втрат та відновлення порушених особистих прав.

У цивільному праві України позов про відшкодування шкоди та регресний позов є самостійними, хоча й взаємопов'язаними способами захисту порушених майнових прав у сфері деліктних зобов'язань. Обидва механізми спрямовані на компенсацію шкоди, однак мають різну правову природу, різний момент виникнення та різні цілі застосування.

Позов про відшкодування шкоди є основним (первинним) способом захисту прав потерпілої особи. Він виникає безпосередньо з факту заподіяння шкоди внаслідок протиправної поведінки іншої особи. Сторонами такого позову є, з одного боку, потерпілий (фізична або юридична особа), а з іншого – безпосередній заподіювач шкоди. Метою цього позову є повне відновлення порушеного майнового та, за наявності підстав, немайнового стану потерпілого шляхом стягнення реальних збитків, упущеної вигоди та

моральної шкоди. Підставою виникнення такого зобов'язання є делікт, передбачений статтею 1166 ЦК України, а для його задоволення необхідно довести наявність шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок та, у загальному правилі, вину заподіювача.

Регресний позов, навпаки, має похідний (вторинний) характер і не виникає безпосередньо з факту правопорушення. Право на регрес з'являється лише після того, як інша особа, яка не є безпосереднім винуватцем шкоди, виконала обов'язок з її відшкодування перед потерпілим. У цьому випадку позивачем виступає особа, яка здійснила виплату (наприклад, страховик або роботодавець), а відповідачем – фактичний заподіювач шкоди. Метою регресного позову є повернення сплачених коштів і відновлення майнової справедливості між винною особою та тим, хто компенсував шкоду замість неї. Правовою підставою такого позову є стаття 1191 ЦК України, а в окремих випадках – спеціальні норми законодавства.

Принципові відмінності між цими позовами полягають у кількох аспектах. По-перше, вони відрізняються за суб'єктним складом: у деліктному позові позивачем є потерпілий, тоді як у регресному – особа, що вже відшкодувала шкоду. По-друге, різним є момент виникнення права вимоги: право на відшкодування шкоди виникає з моменту її заподіяння, тоді як право регресу – лише з моменту фактичної виплати компенсації. По-третє, відмінною є мета: деліктний позов спрямований на захист інтересів потерпілого, а регресний – на перерозподіл відповідальності між суб'єктами. По-четверте, різним є обсяг вимог: у деліктному позові можливе стягнення повного обсягу шкоди, включно з моральною, тоді як у регресному – лише суми, фактично сплаченої потерпілому. По-п'яте, строки позовної давності в обох випадках становлять три роки, але їх перебіг починається з різних моментів: для деліктного позову – з дня, коли потерпілий дізнався про шкоду, для регресного – з дня здійснення виплати.

Відрізняються й правові наслідки задоволення таких позовів. У разі задоволення позову про відшкодування шкоди компенсацію безпосередньо отримує потерпілий. Задоволення регресного позову своєю чергою не впливає на права потерпілого, оскільки його шкода вже відшкодована, а лише відновлює майнові інтереси особи, яка здійснила виплату.

Таким чином, позов про відшкодування шкоди та регресний позов виконують різні функції: перший забезпечує первинний захист прав потерпілої особи, а другий – механізм внутрішнього відшкодування між винуватцем та особою, яка компенсувала шкоду замість нього. Їх чітке розмежування має істотне значення для правильної кваліфікації правовідносин і застосування норм цивільного законодавства.

Деліктне зобов'язання у разі завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи є особливим різновидом цивільно-правових зобов'язань, який виникає з факту заподіяння шкоди третій особі під час здійснення працівником своєї трудової або службової діяльності. Така модель відповідальності ґрунтується на принципі розподілу ризиків між учасниками

цивільного обороту та покликана забезпечити ефективний захист прав потерпілої особи, оскільки роботодавець організовує процес праці, отримує результати діяльності працівника та контролює умови її здійснення.

Для виникнення деліктного зобов'язання у зазначених випадках необхідна наявність *сукупності загальних та спеціальних умов цивільно-правової відповідальності*. Передусім обов'язковою є наявність шкоди, яка може мати як майновий, так і немайновий характер. Майнова шкода проявляється у знищенні, пошкодженні чи втраті майна, необхідності здійснення додаткових витрат або втраті доходу, тоді як немайнова шкода виражається у моральних чи фізичних стражданнях потерпілої особи. Без встановлення факту заподіяння шкоди деліктне зобов'язання не виникає.

Другою умовою є протиправна поведінка працівника, що полягає у порушенні норм закону, умов договору, внутрішніх правил або загальноновизнаних правил обережності. Важливо, що така поведінка має бути пов'язана з виконанням працівником своїх трудових або службових обов'язків. Це означає, що дії або бездіяльність працівника повинні бути зумовлені виконанням покладених на нього функцій, здійснюватися у робочий час, на робочому місці або в іншій ситуації, коли працівник діє в інтересах роботодавця. Якщо шкода завдана поза межами трудових обов'язків, відповідальність роботодавця, як правило, не настає.

Важливою умовою виникнення деліктного зобов'язання є наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою працівника та заподіяною шкодою. Потерпілий має довести, що саме дії або бездіяльність працівника стали безпосередньою причиною негативних наслідків. Причинний зв'язок повинен бути прямим і реальним, а не гіпотетичним, оскільки лише за цієї умови можливе покладення відповідальності на роботодавця.

Окреме значення має питання вини. Для покладення відповідальності достатньо встановлення вини працівника у формі умислу або необережності, тоді як вина роботодавця у завданні шкоди потерпілому не є обов'язковою умовою. Такий підхід зумовлений тим, що роботодавець відповідає за шкоду як особа, яка організувала діяльність працівника та допустила його до виконання трудових функцій. Це підвищує рівень захисту прав потерпілих і спрощує механізм відшкодування шкоди.

Суб'єктний склад деліктного зобов'язання у цих правовідносинах має специфічний характер. Потерпілою стороною виступає фізична або юридична особа, якій було завдано шкоди. Фактичним заподіювачем шкоди є працівник, однак боржником у деліктному зобов'язанні є роботодавець – юридична або фізична особа, яка перебуває з працівником у трудових правовідносинах. Сам працівник не несе прямої цивільно-правової відповідальності перед потерпілим, проте може бути притягнутий до матеріальної відповідальності перед роботодавцем у внутрішніх трудових правовідносинах.

Юридичні наслідки виникнення деліктного зобов'язання полягають у покладенні на роботодавця обов'язку компенсувати шкоду потерпілому в повному обсязі. Відшкодування може здійснюватися як у грошовій формі, так

і шляхом відновлення порушеного права в натурі, якщо це можливо та доцільно. Компенсація може охоплювати як майнову, так і моральну шкоду, що забезпечує комплексний захист прав потерпілої особи.

Після виконання обов'язку з відшкодування шкоди у роботодавця виникає право зворотної вимоги до працівника. Реалізація такого права здійснюється у межах і порядку, визначених законодавством про матеріальну відповідальність працівників, з урахуванням характеру вини, тяжкості заподіяної шкоди та інших обставин. Таким чином, деліктне зобов'язання у разі завдання шкоди працівником поєднує інтереси потерпілого, який отримує реальну компенсацію, та роботодавця, який має можливість відновити порушений майновий баланс у внутрішніх правовідносинах з працівником.

У цивільному праві України відповідальність роботодавця (юридичної або фізичної особи) за шкоду, завдану його працівником третім особам, є спеціальним випадком деліктної відповідальності та регулюється насамперед статтею 1172 Цивільного кодексу України (ЦК України). Згідно з цією нормою, юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним трудових (службових) обов'язків. Така відповідальність виникає лише за наявності двох ключових умов: існування трудових відносин між роботодавцем і заподіювачем шкоди та заподіяння шкоди саме у зв'язку з виконанням трудових обов'язків. Мета цієї норми – оперативний захист потерпілого, оскільки роботодавець, як правило, є більш платоспроможним суб'єктом, ніж працівник.

Відповідальність роботодавця за дії працівника є *повною* за своїм характером: роботодавець компенсує шкоду в повному обсязі (реальні збитки, упущена вигода, моральна шкода за наявності підстав), незалежно від того, чи була вина працівника умисною чи необережною. Поняття «часткової» відповідальності роботодавця перед потерпілим не застосовується – він відповідає повністю, як за свої власні дії. Однак після відшкодування шкоди потерпілому роботодавець набуває права регресу (зворотної вимоги) до винного працівника відповідно до ст. 1191 ЦК України. Обсяг регресної вимоги обмежується сумою, фактично сплаченою потерпілому, але межі стягнення з працівника регулюються вже трудовим законодавством (Кодексом законів про працю України – КЗпП).

Солідарна відповідальність роботодавця та працівника перед потерпілим, як правило, не виникає. Роботодавець несе самостійну (вікарну) відповідальність за дії працівника, а працівник не є солідарним боржником перед третіми особами. Солідарна відповідальність можлива лише в рідкісних випадках спільного заподіяння шкоди (ст. 1190 ЦК України), коли дії працівника та роботодавця (наприклад, через неналежну організацію праці) спільно спричинили шкоду, або якщо шкода завдана кількома працівниками з умисною співучастю. У типових ситуаціях потерпілий звертається лише до роботодавця, а останній потім регресує до працівника.

Межі регресної відповідальності працівника перед роботодавцем визначаються нормами КЗпП України. За загальним правилом (ст. 132 КЗпП

України) працівник несе *обмежену (часткову) матеріальну відповідальність* – у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середньомісячного заробітку. *Повна матеріальна відповідальність* працівника настає лише у вичерпних випадках, передбачених ст. 134 КЗпП України, – укладання договору про повну матеріальну відповідальність (для певних посад); шкода заподіяна умисними діями, в стані сп'яніння, кримінально караними діями; недостача цінностей, отриманих під звіт; шкода, яка завдана не при виконанні трудових обов'язків. У регресі роботодавець може стягнути з працівника лише в цих межах – повну суму тільки за наявності підстав для повної відповідальності, інакше – обмежену.

Підстави звільнення роботодавця від відповідальності за шкоду, завдану працівником, впливають із загальних правил деліктної відповідальності (ст. 1166–1171 ЦК України). Роботодавець звільняється повністю або частково, якщо доведе відсутність умов відповідальності: шкода не завдана під час виконання трудових обов'язків (наприклад, працівник діяв в особистих інтересах); відсутність вини працівника (якщо відповідальність залежить від вини); шкода виникла внаслідок дії непереборної сили, крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України) або вини самого потерпілого (ст. 1168–1169 ЦК України, можливе зменшення відшкодування). Крім того, суд може зменшити розмір відшкодування з урахуванням майнового стану роботодавця-фізичної особи або ступеня вини сторін. Якщо шкода завдана джерелом підвищеної небезпеки (наприклад, транспортним засобом), застосовуються спеціальні правила (ст. 1187 ЦК України), але звільнення можливе за аналогічними підставами (непереборна сила, умисел потерпілого).

Таким чином, відповідальність роботодавця є повною та вікарною перед потерпілим для його оперативного захисту, але з правом регресу до працівника в обмежених або в повних межах залежно від обставин. Звільнення від відповідальності можливе за загальними деліктними підставами, що забезпечує баланс інтересів сторін. Розуміння цих правил є ключовим для правильного застосування норм у судовій практиці та трудових спорах.

Правовий зміст інституту набуття або збереження майна без достатньої правової підстави: умови виникнення та наслідки для набувача.

У цивільному праві України *інститут набуття або збереження майна без достатньої правової підстави* (непідставне збагачення, кондикційне зобов'язання) є спеціальним позадоговірним зобов'язанням, спрямованим на запобігання несправедливому збагаченню однієї особи за рахунок іншої та відновлення майнової рівноваги. Він регулюється главою 83 Цивільного кодексу України (статті 1212–1215 ЦК України) і застосовується субсидіарно, коли інші способи захисту (наприклад, реституція, віндикація чи деліктна відповідальність) не можуть бути використані. Мета інституту – повернення безпідставно набутого або збереженого майна потерпілому незалежно від вини набувача, оскільки вина тут не є обов'язковою умовою відповідальності.

Правовий зміст цього інституту полягає у виникненні зобов'язання у набувача (особи, яка безпідставно збагатилася) повернути майно (або його

вартість) потерпілому (особі, за рахунок якої відбулося збагачення). Згідно зі ст. 1212 ЦК України, особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи без достатньої правової підстави (закону, правочину чи іншого акта), зобов'язана повернути це майно. Положення глави 83 застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття чи збереження майна сталося внаслідок дій набувача, потерпілого, третіх осіб чи події. Це забезпечує об'єктивний характер відповідальності, орієнтований на факт збагачення, а не на суб'єктивні елементи.

Умови виникнення кондикційного зобов'язання є чітко визначеними та кумулятивними: по-перше, набуття (отримання нової цінності) або збереження (утримання існуючої цінності, наприклад, невитрачених коштів) майна однією особою (набувачем); по-друге, таке набуття чи збереження відбулося за рахунок іншої особи (потерпілого), тобто зменшення майна потерпілого безпосередньо призвело до збільшення майна набувача; по-третє, відсутність достатньої правової підстави з самого початку або відпадиння такої підстави згодом (наприклад, визнання правочину недійсним, припинення договору, помилковий платіж). Відсутність підстави означає, що збагачення відбулося поза законом, правочином чи іншим юридичним фактом (ст. 11 ЦК України). Якщо первісно підстава існувала (наприклад, договір), кондикція застосовується лише після її відпадиння в установленому порядку (визнання недійсності, розірвання тощо).

Наслідки для набувача є суворими та спрямованими на повне усунення збагачення. Основний обов'язок – повернення безпідставно набутого майна в натурі (ст. 1213 ЦК України). Якщо майно збережене в натурі – повертається саме воно разом із отриманими доходами (плодами, приплодом тощо) з моменту, коли набувач дізнався про безпідставність. Якщо майно не збережене (продане, знищене) або повернення в натурі неможливе – відшкодовується його вартість на момент набуття чи повернення (залежно від добросовісності набувача, ст. 1214 ЦК України). Добросовісний набувач (який не знав і не міг знати про безпідставність) відповідає лише за збережені доходи з моменту дізнання та не відшкодовує витрати на майно; недобросовісний – повертає всі доходи з моменту набуття та відшкодовує повну вартість. Крім того, набувач несе ризик випадкової загибелі майна та може бути зобов'язаний сплатити проценти за користування чужими коштами чи інфляційні втрати.

Отже, інститут непідставного збагачення є ефективним механізмом захисту майнових прав, що забезпечує справедливість у позадоговірних відносинах шляхом обов'язкового повернення збагачення. Він застосовується субсидіарно, не залежить від вини та сприяє стабільності цивільного обороту, але вимагає суворого доведення умов виникнення для запобігання зловживанням. Розуміння цих правил є важливим для правильного застосування в судовій практиці, де Верховний Суд наголошує на об'єктивному характері відповідальності та принципі добросовісності.

Повернення безпідставно набутого або збереженого майна є самостійним інститутом цивільного права, спрямованим на відновлення

майнової рівноваги між учасниками цивільних правовідносин у випадках, коли одна особа набула або зберегла майно за рахунок іншої без наявності достатньої правової підстави. Такі правовідносини виникають незалежно від наявності вини набувача майна та не пов'язані з правопорушенням у класичному розумінні, оскільки їх метою є не покарання, а усунення необґрунтованого майнового збагачення.

Порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна передбачає обов'язок особи, яка без достатньої правової підстави отримала або зберегла майно, повернути його потерпілому в натурі. Якщо повернення майна в натурі є неможливим, зокрема у разі його споживання, знищення або втрати, така особа зобов'язана відшкодувати його вартість у грошовій формі. При цьому оцінка майна здійснюється з урахуванням реальної вартості на момент вирішення спору, що дозволяє забезпечити справедливе відновлення майнового стану потерпілої особи.

Важливим елементом порядку повернення безпідставно набутого майна є врахування доходів і витрат, пов'язаних із таким майном. Особа, яка безпідставно набула або зберегла майно, зобов'язана повернути всі доходи, отримані від нього, або ті, які могла отримати за звичайних умов. Водночас їй може бути відшкодовано необхідні витрати, понесені на утримання чи збереження майна, якщо такі витрати були обґрунтованими та спрямованими на запобігання погіршенню його стану.

Разом із тим законодавство передбачає низку виключень, коли повернення безпідставно набутого або збереженого майна не допускається. Зокрема, не підлягають поверненню майно або грошові кошти, передані на виконання неіснуючого зобов'язання, якщо набувач доведе, що він не знав і не міг знати про відсутність такого зобов'язання. Також не підлягають поверненню виплати, що мають соціальний характер або спрямовані на забезпечення існування особи, за умови їх добросовісного отримання та відсутності рахункової помилки чи недобросовісності з боку набувача.

Обмеження у поверненні безпідставно набутого майна пов'язані насамперед із принципами добросовісності, справедливості та стабільності цивільного обороту. У випадках, коли повернення майна може призвести до непропорційного втручання у майнову сферу добросовісного набувача або порушити баланс інтересів сторін, суд може відмовити у задоволенні вимоги або обмежити її обсяг. Такі обмеження спрямовані на запобігання зловживанню правом та забезпечення правової визначеності.

Особливе значення у справах про повернення безпідставно набутого або збереженого майна мають *вимоги до доказування*. Особа, яка звертається з відповідною вимогою, повинна довести факт набуття або збереження майна іншою особою, відсутність достатньої правової підстави для такого набуття чи збереження, а також причинний зв'язок між своїми майновими втратами та збагаченням відповідача. Доказування вини набувача майна не є обов'язковим, оскільки відповідальність у таких правовідносинах має відновлювальний, а не каральний характер.

Набувач майна у свою чергу має право доводити наявність правової підстави для набуття або збереження майна, свою добросовісність, а також обставини, які виключають або обмежують обов'язок повернення. Суд, розглядаючи такі спори, оцінює докази у їх сукупності та виходить із необхідності забезпечення справедливого балансу між інтересами сторін.

Таким чином, порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна в цивільному праві України характеризується чіткою спрямованістю на усунення необґрунтованого майнового збагачення, наявністю визначених виключень та обмежень, а також підвищеними вимогами до доказування, що забезпечує ефективний і справедливий захист прав учасників цивільних правовідносин.

Надайте визначення таких понять:

Майнова шкода, моральна шкода, деліктне зобов'язання, вікарна (замісна) відповідальність, регресне зобов'язання (право зворотної вимоги), матеріальна відповідальність працівника, непідставне збагачення (кондикційне зобов'язання), добросовісний набувач, відшкодування в натурі, принцип повного відшкодування шкоди.

Скласти схеми:

1. Виникнення деліктного зобов'язання за заподіяння майнової шкоди.
2. Відшкодування майнової шкоди (в натурі та грошова форма).
3. Відшкодування моральної шкоди.
4. Вікарна відповідальність роботодавця за дії працівника.
5. Регресне зобов'язання роботодавця до працівника.
6. Обмежена та повна матеріальна відповідальність працівника.
7. Виникнення кондикційного зобов'язання (непідставне збагачення).
8. Наслідки для добросовісного та недобросовісного набувача.
9. Порівняння деліктного, регресного та кондикційного зобов'язань.
10. Порядок відшкодування шкоди (добровільний та судовий).

Теми для написання рефератів:

1. Поняття та правова природа деліктних зобов'язань у цивільному праві України.
2. Способи відшкодування майнової шкоди: теорія і практика.
3. Особливості компенсації моральної шкоди в цивільному праві.
4. Відповідальність роботодавця за шкоду, завдану працівником.
5. Регресна відповідальність працівника: підстави та межі.
6. Критерії визначення розміру моральної шкоди.
7. Поняття та значення безпідставного збагачення.
8. Кондикційні зобов'язання та їх відмежування від деліктних.

9. Повернення безпідставно набутого майна: проблеми доказування.
10. Судова практика у справах про відшкодування шкоди.

Теоретичні запитання для самоконтролю:

1. Що розуміється під шкодою у цивільному праві України?
2. Які види шкоди визнаються цивільним законодавством?
3. У чому полягає відмінність між майновою та моральною шкодою?
4. Яке значення має принцип повного відшкодування шкоди?
5. Які способи відшкодування майнової шкоди передбачені цивільним правом?
6. За яких умов шкода може бути відшкодована в натурі?
7. У яких випадках застосовується грошова форма компенсації шкоди?
8. У чому полягає сутність комбінованого способу відшкодування шкоди?
9. Що таке моральна шкода та в яких формах вона проявляється?
10. Які особливості має компенсація моральної шкоди порівняно з майновою?
11. Які об'єктивні критерії враховуються при визначенні розміру моральної шкоди?
12. Які суб'єктивні чинники впливають на визначення розміру моральної шкоди?
13. У чому полягає оціночний характер визначення розміру моральної шкоди?
14. Які принципи застосовуються при визначенні розміру моральної шкоди?
15. Який порядок добровільного відшкодування моральної шкоди?
16. Які особливості судового порядку відшкодування моральної шкоди?
17. Що таке деліктне зобов'язання та які підстави його виникнення?
18. Які загальні умови виникнення деліктного зобов'язання у цивільному праві?
19. У чому полягає причинний зв'язок як елемент деліктної відповідальності?
20. Яке значення має вина для виникнення деліктного зобов'язання?
21. У яких випадках відповідальність за шкоду покладається на роботодавця?
22. Які умови необхідні для виникнення відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівником?
23. Хто є суб'єктами деліктного зобов'язання у разі завдання шкоди працівником?
24. У чому полягають юридичні наслідки завдання шкоди працівником під час виконання трудових обов'язків?
25. Що таке регресна вимога та які підстави її виникнення?

26. Що розуміється під безпідставним набуттям або збереженням майна?
27. Які умови виникнення зобов'язань із безпідставного збагачення?
28. У чому полягає відмінність деліктних і кондикційних зобов'язань?
29. Який порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна?
30. Які виключення та обмеження встановлені щодо повернення безпідставно набутого майна?

Тестові завдання:

1. Який спосіб відшкодування майнової шкоди полягає у відновленні речі в попередньому стані?

- А) грошове відшкодування;
- Б) комбінований спосіб;
- В) відшкодування в натурі;
- Г) регресне відшкодування.

2. Який із наведених способів не належить до способів відшкодування майнової шкоди?

- А) відшкодування в натурі;
- Б) грошова компенсація;
- В) комбінований спосіб;
- Г) штрафна санкція.

3. Що належить до об'єктивних критеріїв визначення розміру моральної шкоди?

- А) психоемоційна чутливість потерпілого;
- Б) вік потерпілого;
- В) характер і тривалість правопорушення;
- Г) суб'єктивне сприйняття події.

4. Який критерій належить до суб'єктивних при визначенні моральної шкоди?

- А) форма вини заподіювача;
- Б) публічність правопорушення;
- В) інтенсивність душевних страждань потерпілого;
- Г) спосіб вчинення правопорушення.

5. Яка особливість притаманна визначенню розміру моральної шкоди?

- А) точний арифметичний розрахунок;
- Б) фіксований розмір компенсації;
- В) оціночний та індивідуальний характер;

Г) обов'язкове документальне підтвердження суми.

6. У якій формі здійснюється відшкодування моральної шкоди?

- А) у натуральній;
- Б) у вигляді послуг;
- В) у грошовій;
- Г) у комбінованій.

7. Який порядок відшкодування моральної шкоди можливий?

- А) лише судовий;
- Б) лише добровільний;
- В) добровільний і судовий;
- Г) адміністративний.

8. Чим регресний позов відрізняється від позову про відшкодування шкоди?

- А) суб'єктом подання;
- Б) розміром шкоди;
- В) формою вини;
- Г) відсутністю шкоди.

9. Хто є боржником у регресному зобов'язанні?

- А) потерпілий;
- Б) працівник, який завдав шкоди;
- В) суд;
- Г) третя особа.

10. Яка умова є обов'язковою для виникнення деліктного зобов'язання?

- А) наявність договору;
- Б) наявність шкоди;
- В) реєстрація правопорушення;
- Г) наявність прибутку.

11. Хто несе відповідальність за шкоду, завдану працівником під час виконання трудових обов'язків?

- А) сам працівник;
- Б) потерпілий;
- В) роботодавець;
- Г) орган місцевого самоврядування.

12. Який суб'єкт є фактичним заподіювачем шкоди у таких деліктних зобов'язаннях?

- А) роботодавець;

- Б) держава;
- В) працівник;
- Г) суд.

13. Який вид відповідальності роботодавця означає відшкодування всієї шкоди?

- А) часткова;
- Б) солідарна;
- В) повна;
- Г) додаткова.

14. У якому випадку можлива солідарна відповідальність роботодавця?

- А) за будь-якої шкоди;
- Б) коли шкоду завдано кількома особами;
- В) лише за моральну шкоду;
- Г) за відсутності вини.

15. Що є підставою звільнення роботодавця від відповідальності?

- А) відсутність договору;
- Б) заподіяння шкоди поза межами трудових обов'язків;
- В) наявність шкоди;
- Г) вина працівника.

16. Що таке безпідставне збагачення?

- А) набуття майна на підставі договору;
- Б) отримання доходу від підприємницької діяльності;
- В) набуття або збереження майна без правової підстави;
- Г) спадкування майна.

17. Яка умова є необхідною для виникнення зобов'язання з безпідставного збагачення?

- А) вина набувача;
- Б) причинний зв'язок;
- В) відсутність правової підстави;
- Г) судове рішення.

18. У якій формі здійснюється повернення безпідставно набутого майна?

- А) лише у грошовій;
- Б) лише у натуральній;
- В) у натурі або у грошовій формі;
- Г) у формі штрафу.

19. Хто повинен довести відсутність правової підстави набуття майна?

- А) суд;
- Б) набувач майна;
- В) потерпілий;
- Г) держава.

20. Яке твердження є правильним щодо безпідставного збагачення?

- А) вина набувача є обов'язковою;
- Б) це різновид деліктної відповідальності;
- В) має відновлювальний, а не каральний характер;
- Г) завжди пов'язане з правопорушенням.

**Практичне заняття № 1:
денна форма навчання – 2 год.**

План:

1. Розкрийте правову природу майнової шкоди в цивільному праві, її структуру та критерії визначення розміру відшкодування.
2. Поясніть сутність моральної шкоди та механізм її компенсації відповідно до Цивільного кодексу України.
3. Проаналізуйте умови виникнення деліктного зобов'язання у разі завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи.
4. Дайте характеристику відповідальності роботодавця за шкоду, завдану працівником, та визначте її межі, винятки і підстави звільнення.
5. Розкрийте поняття безпідставного набуття або збереження майна, умови його виникнення та правові наслідки.
6. Охарактеризуйте порядок повернення безпідставно набутого майна та обмеження цього обов'язку відповідно до ЦК України.

Методичні вказівки для підготовки до практичного заняття

Правова природа майнової шкоди в цивільному праві України полягає в тому, що вона є негативними майновими наслідками протиправних рішень, дій чи бездіяльності, які порушують особисті немайнові або майнові права фізичної чи юридичної особи, і є підставою для виникнення деліктного зобов'язання з відшкодування (ст. 1166 Цивільного кодексу України) (далі – ЦК України). Майнова шкода є об'єктивним фактом зменшення майнової сфери потерпілого, що не залежить від суб'єктивного сприйняття, і спрямована на відновлення майнової рівноваги через принцип повного відшкодування, закріплений у ст. 22 ЦК України. Вона відрізняється від моральної шкоди, оскільки стосується виключно матеріальних втрат, і регулюється главою 82 ЦК України як позадоговірне зобов'язання, де заподіювач відповідає незалежно від форми вини (за винятком безвинної

відповідальності за джерела підвищеної небезпеки, як зазначено у ст. 1187 ЦК України).

Структура майнової шкоди складається з двох основних компонентів відповідно до ст. 22 ЦК України: реальних збитків і упущеної вигоди. Реальні збитки (прямі втрати) включають витрати, які потерпілий зробив або мусить зробити для відновлення порушеного права (наприклад, ремонт пошкодженого майна, медичні витрати), а також вартість втраченого або пошкодженого майна. Упущена вигода – це доходи, які потерпілий міг би реально отримати за звичайних умов цивільного обороту, якби не було правопорушення (наприклад, неотриманий прибуток від простою бізнесу через пошкодження обладнання). Така структура забезпечує комплексне врахування всіх майнових наслідків, але упущена вигода відшкодовується лише за умови її доведеності та реальності (не гіпотетичної).

Критерії визначення розміру відшкодування майнової шкоди базуються на принципі повної компенсації, де заподіювач зобов'язаний усунути всі негативні наслідки (ст. 1166 ЦК України), але з урахуванням конкретних обставин. Основні критерії: 1) доказування потерпілим факту шкоди, її розміру, протиправності дій, вини заподіювача та причинно-наслідкового зв'язку (ст. 1166 ЦК України); 2) об'єктивна оцінка вартості (ринкова ціна майна на момент заподіяння або відшкодування, експертні висновки); 3) можливість зменшення судом розміру з урахуванням ступеня вини потерпілого (ст. 1193 ЦК України), майнового стану заподіювача-фізичної особи або обставин справи (наприклад, якщо шкода завдана в стані крайньої необхідності – ст. 1171 ЦК України); 4) способи відшкодування – грошима (основний) або в натурі (ремонт, заміна речі – ст. 1192 ЦК України), з можливим комбінуванням залежно від доцільності. У судовій практиці Верховний Суд наголошує на розумності та справедливості розміру, з урахуванням інфляції, процентів за користування чужими коштами (ст. 625 ЦК України) та особливостей (наприклад, у ДТП – стягнення різниці між страховою виплатою та фактичною шкодою).

Сутність моральної шкоди та механізм її компенсації відповідно до Цивільного кодексу України.

Моральна шкода в цивільному праві України є особливим видом немайнової шкоди, що полягає у фізичних або моральних (душевних) стражданнях, яких зазнає фізична особа внаслідок порушення її особистих немайнових прав або посягання на інші захищені законом блага (ст. 23 ЦК України). Сутність моральної шкоди полягає в негативному впливі на психіку, емоційний стан, честь, гідність, ділову репутацію чи фізичне здоров'я особи, що не має прямого майнового вираження, але суттєво погіршує якість її життя. Вона відрізняється від майнової шкоди тим, що не піддається точному економічному обчисленню і компенсується не для відновлення майнового стану, а для пом'якшення негативних немайнових наслідків правопорушення.

Згідно зі ст. 23 ЦК України, моральна шкода може полягати в: фізичному болю та стражданнях (наприклад, через тілесні ушкодження); душевних

стражданнях у зв'язку з втратою близьких, незаконним перебуванням у місцях позбавлення волі; приниженні честі, гідності чи ділової репутації; обмеженні чи позбавленні прав тощо. Моральна шкода виникає як у деліктних зобов'язаннях (ст. 1167 ЦК України – заподіяння шкоди протиправними діями), так і внаслідок порушення договірних зобов'язань, якщо це призводить до немайнових страждань (наприклад, неналежне надання медичних послуг). Юридичні особи права на компенсацію моральної шкоди не мають, оскільки не здатні зазнавати душевних чи фізичних страждань (практика Верховного Суду).

Механізм компенсації моральної шкоди має компенсаційний, а не каральний характер і спрямований на справедливе врівноваження страждань потерпілого. Основні елементи механізму:

1. *Підстави компенсації* (ст. 1167 ЦК України). Моральна шкода відшкодовується за наявності протиправних дій (або бездіяльності) заподіювача, факту страждань потерпілого та причинно-наслідкового зв'язку між ними. Вина заподіювача презюмується (крім випадків відповідальності за джерело підвищеної небезпеки), але її відсутність не звільняє від компенсації, якщо шкода завдана умисними діями або в деліктах проти особистих благ.

2. *Спосіб компенсації* (ч. 2 ст. 23 ЦК України). Моральна шкода відшкодовується виключно в грошовій формі одноразово, якщо інше не передбачено договором чи законом. Інші способи (вибачення, спростування інформації) можуть застосовуватися додатково, але не замінюють грошову компенсацію.

3. *Визначення розміру компенсації* (ч. 3 ст. 23 ЦК України). Розмір грошової компенсації визначається судом з урахуванням: характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних); ступеня вини заподіювача; вимог розумності та справедливості; майнового стану сторін; інших обставин, що мають істотне значення (тривалість страждань, наслідки для здоров'я тощо). Закон не встановлює фіксованих сум чи тарифів – розмір є дискреційним для суду. Потерпілий повинен довести факт страждань (медичні документи, свідчення, висновки психолога), але їх інтенсивність оцінюється судом суб'єктивно з об'єктивними критеріями.

4. *Порядок компенсації*. Можлива як добровільна (за домовленістю сторін), так і в судовому порядку (позов про відшкодування моральної шкоди). Позовна давність – три роки з моменту, коли особа дізналася про порушення (ст. 257 ЦК України), але для окремих випадків (наприклад, захист честі та гідності) може бути безстроковою. У разі смерті потерпілого право на компенсацію переходить до спадкоємців лише якщо позов було подано за життя (практика ВС).

У цивільному праві України деліктне зобов'язання у разі завдання шкоди працівником юридичної чи фізичної особи є *спеціальним видом позадоговірної відповідальності, відомим як вікарна (замісна) відповідальність*, і регулюється ст. 1172 Цивільного кодексу України. Воно виникає як механізм оперативного захисту інтересів потерпілого, оскільки

роботодавець (юридична або фізична особа) вважається більш платоспроможним суб'єктом, ніж працівник, і відповідає за дії останнього як за власні. Сутність цього зобов'язання полягає в перерозподілі тягара відповідальності: роботодавець відшкодовує шкоду потерпілому в повному обсязі, незалежно від своєї вини, але згодом набуває права регресу (зворотної вимоги) до винного працівника (ст. 1191 ЦК України). Аналіз умов виникнення такого зобов'язання потребує розгляду як загальних деліктних підстав (ст. 1166 ЦК України), так і спеціальних, передбачених для вікарної відповідальності.

Умови виникнення деліктного зобов'язання в цьому випадку є кумулятивними, тобто всі вони мусять бути присутніми одночасно. Вони поділяються на загальні (характерні для будь-якого делікту) та спеціальні (специфічні для дій працівника).

Загальні умови (за ст. 1166 ЦК України):

1. *Протиправна поведінка.* Дії або бездіяльність працівника мусять бути протиправними, тобто порушувати норми закону, договору чи звичаї ділового обороту, що призводить до заподіяння шкоди. Наприклад, порушення правил дорожнього руху водієм під час робочої поїздки.

2. *Заподіяння шкоди.* Має бути доведено факт майнової (реальні збитки, упущена вигода – ст. 22 ЦК України) або моральної шкоди (фізичні/душевні страждання – ст. 23 ЦК України). Шкода повинна бути реальною, а не гіпотетичною, і оцінюватися об'єктивно (наприклад, через експертизу).

3. *Причинно-наслідковий зв'язок.* Шкода повинна бути безпосереднім наслідком дій працівника. Цей зв'язок доводиться потерпілим через докази (свідчення, документи, висновки експертів).

4. *Вина заподіювача.* Вина працівника (умисел або необережність) презюмується, але для вікарної відповідальності вина роботодавця не є обов'язковою умовою – він відповідає незалежно від неї (безвинна відповідальність). Якщо шкода завдана джерелом підвищеної небезпеки (наприклад, транспортним засобом), вина не потрібна взагалі (ст. 1187 ЦК України).

Спеціальні умови (за ст. 1172 ЦК України):

1. *Наявність трудових (службових) відносин.* Між роботодавцем (юридичною або фізичною особою) і заподіювачем шкоди повинні існувати трудові відносини, підтверджені трудовим договором, наказом про призначення чи іншим актом. Це включає як штатних працівників, так і тих, хто виконує роботу за цивільно-правовим договором (зокрема підряд), якщо вони діють за дорученням замовника (ч. 2 ст. 1172 ЦК України). Для господарських товариств і кооперативів – шкода, завдана учасником (членом) від імені товариства (ч. 3 ст. 1172 ЦК України).

2. *Заподіяння шкоди під час виконання трудових (службових) обов'язків.* Шкода повинна бути завдана саме в процесі виконання роботи, а не в особистих цілях працівника. Це ключова умова – якщо працівник відхиляється від обов'язків (наприклад, використовує службове авто для

приватної поїздки), зобов'язання не виникає, і відповідальність несе безпосередньо працівник. Судова практика Верховного Суду наголошує на необхідності доведення зв'язку між діями працівника та його обов'язками (наприклад, час, місце, мета дій).

Якщо всі умови виконані, деліктне зобов'язання виникає автоматично з моменту заподіяння шкоди, і потерпілий має право вимагати відшкодування безпосередньо від роботодавця. Розмір відшкодування – повний, включаючи реальні збитки, упущену вигоду та моральну шкоду (принцип повного відшкодування – ст. 1166 ЦК України). Після компенсації потерпілому роботодавець може подати регресний позов до працівника, але в межах матеріальної відповідальності за КЗпП України: обмеженої (до середньомісячного заробітку – ст. 132 КЗпП України) або повної (за вичерпними підставами, як умисел чи сп'яніння – ст. 134 КЗпП України).

Звільнення від відповідальності можливе за загальними деліктними підставами: непереборна сила (ст. 1171 ЦК України), умисел потерпілого (ст. 1193 ЦК України) або якщо шкода завдана не під час виконання обов'язків. Суд може зменшити розмір відшкодування з урахуванням майнового стану роботодавця-фізичної особи чи ступеня вини сторін.

У цивільному праві України відповідальність роботодавця (юридичної або фізичної особи) за шкоду, завдану його працівником третім особам, є спеціальним видом деліктної (позадовірної) відповідальності, відомим як вікарна (замісна) відповідальність, і регулюється ст. 1172 Цивільного кодексу України. Ця норма передбачає, що юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним трудових (службових) обов'язків, а також у випадках, коли шкода завдана за цивільно-правовим договором (наприклад, підряду) або учасником господарського товариства від імені суб'єкта (ч. 2–3 ст. 1172 ЦК України). Характеристика цієї відповідальності полягає в її вікарному характері: роботодавець відповідає за дії працівника як за власні, незалежно від своєї вини (безвинна відповідальність), що забезпечує оперативний захист потерпілого, оскільки роботодавець, як правило, є більш платоспроможним. Вона є повною за обсягом (включає реальні збитки, упущену вигоду та моральну шкоду – ст. 22, 23 ЦК України) і спрямована на відновлення прав потерпілого за принципом повного відшкодування (ст. 1166 ЦК України). Після компенсації потерпілому роботодавець набуває права регресу (зворотної вимоги) до винного працівника (ст. 1191 ЦК України), що дозволяє перерозподілити тягар відповідальності. Ця відповідальність застосовується в типових ситуаціях, як-от ДТП за участю службового транспорту або помилки працівника під час виконання обов'язків.

Межі відповідальності роботодавця визначаються як перед потерпілим, так і в регресі до працівника. Перед потерпілим відповідальність є повною та необмеженою: роботодавець компенсує всю шкоду в повному обсязі, незалежно від форми вини працівника (умисел чи необережність) чи обставин (ст. 1172 ЦК України). Суд може зменшити розмір відшкодування з урахуванням майнового стану роботодавця-фізичної особи або ступеня вини

потерпілого (ст. 1193 ЦК України). У регресі межі стягнення з працівника регулюються трудовим законодавством (Кодексом законів про працю України – КЗпП України): за загальним правилом – обмежена матеріальна відповідальність у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше середньомісячного заробітку (ст. 132 КЗпП України); повна відповідальність настає лише у вичерпних випадках, передбачених ст. 134 КЗпП, таких як умисні дії, стан сп'яніння, кримінально карані діяння, договір про повну матеріальну відповідальність (для певних посад) чи шкода, заподіяна не при виконанні обов'язків. Регрес не може перевищувати суму, сплачену потерпілому, і обмежується позовною давністю в три роки з моменту сплати (ст. 257 ЦК України).

Винятки з відповідальності роботодавця впливають із відсутності умов для її застосування. Основні винятки: 1) шкода завдана не під час виконання трудових (службових) обов'язків (наприклад, працівник використовував майно роботодавця в особистих цілях – у такому разі відповідає безпосередньо працівник); 2) відсутність трудових відносин (якщо особа не є працівником, а діє самостійно); 3) шкода завдана учасником господарського товариства, але не від імені суб'єкта (ч. 3 ст. 1172 ЦК України); 4) спеціальні випадки, як шкода завдана джерелом підвищеної небезпеки, де застосовуються ст. 1187 ЦК України, але з тими ж винятками. Судова практика Верховного Суду наголошує, що для виключення відповідальності необхідно довести відсутність зв'язку з обов'язками (наприклад, час, місце, мета дій працівника).

Підстави звільнення від відповідальності є загальними для деліктних зобов'язань і впливають із ст. 1166–1171, 1193 ЦК України. Роботодавець звільняється повністю або частково, якщо: 1) шкода виникла внаслідок непереборної сили (форс-мажор, наприклад, стихійне лихо, яке не можна передбачити чи запобігти – ст. 1171 ЦК України); 2) умисел або груба необережність потерпілого (ст. 1193 ЦК України, можливе зменшення або звільнення); 3) шкода заподіяна в стані крайньої необхідності або необхідної оборони (ст. 1169–1170 ЦК України); 4) відсутність вини працівника, якщо відповідальність залежить від вини (але для джерел підвищеної небезпеки вина не потрібна); 5) інші обставини, що виключають протиправність (наприклад, згода потерпілого на ризик). Звільнення можливе лише за доведення цих підстав роботодавцем, і воно не застосовується автоматично.

У цивільному праві України поняття безпідставного набуття або збереження майна (непідставне збагачення, кондикційне зобов'язання) є спеціальним позадоговірним зобов'язанням, спрямованим на запобігання несправедливому збагаченню однієї особи за рахунок іншої та відновлення майнової рівноваги між сторонами. Воно регулюється главою 83 ЦК України, зокрема статтями 1212–1215, і застосовується субсидіарно, коли інші способи захисту (наприклад, віндикація, реституція чи деліктна відповідальність) не можуть бути використані. Сутність цього інституту полягає в тому, що особа, яка без достатньої правової підстави (закону, правочину, адміністративного

акта чи іншого юридичного факту) набула нове майно або зберегла існуюче за рахунок іншої особи, зобов'язана повернути таке майно або компенсувати його вартість. Безпідставне збагачення не залежить від вини сторін чи третіх осіб і має об'єктивний характер, орієнтований на факт несправедливого перерозподілу майнових цінностей, що сприяє стабільності цивільного обороту та принципу справедливості (ст. 3 ЦК України).

Умови виникнення кондикційного зобов'язання є кумулятивними, тобто всі вони мусять бути присутніми одночасно (ст. 1212 ЦК України). Вони включають:

1. *Набуття або збереження майна набувачем.* Набуття – це отримання нової майнової цінності (наприклад, помилковий переказ коштів, отримання майна за недійсним договором); збереження – утримання існуючої цінності, яку набувач мав би витратити чи повернути (наприклад, несплата оренди за фактичне користування майном). Майно тут розуміється широко: гроші, речі, майнові права, послуги тощо.

2. *Збагачення за рахунок іншої особи (потерпілого).* Зменшення майнової сфери потерпілого повинно безпосередньо призводити до збільшення майна набувача. Наприклад, якщо А помилково перерахував кошти Б, майно А зменшилося, а Б – збільшилося. Відсутність прямого зв'язку виключає застосування норм (наприклад, якщо збагачення відбулося за рахунок третьої особи).

3. *Відсутність достатньої правової підстави.* Збагачення повинно відбутися без підстави з самого початку (наприклад, помилка в платіжці) або внаслідок відпадиння підстави згодом (наприклад, визнання договору недійсним, розірвання угоди). Правова підстава – це закон, правочин, судове рішення чи інший акт (ст. 11 ЦК України). Якщо підстава існувала, але відпала, кондикція застосовується лише після її визнання недійсною в установленому порядку. Зобов'язання виникає незалежно від дій набувача, потерпілого, третіх осіб чи події (ст. 1212 ч. 2 ЦК України).

Правові наслідки безпідставного збагачення спрямовані на повне усунення несправедливості та повернення сторін до первісного майнового стану (ст. 1213–1215 ЦК України).

Основні наслідки для набувача:

1. *Повернення майна в натурі.* Якщо майно збережене – воно повертається разом з усіма плодами, приплодом та доходами, отриманими від нього (ст. 1213 ЦК України). Наприклад, при безпідставному користуванні земельною ділянкою – повернення збереженої орендної плати.

2. *Відшкодування вартості майна.* Якщо повернення в натурі неможливе (майно продане, знищене чи втрачене) – компенсується вартість на момент набуття або повернення, залежно від добросовісності набувача (ст. 1214 ЦК України). Добросовісний набувач (який не знав і не міг знати про безпідставність) відповідає за доходи лише з моменту дізнання про відсутність підстави та не відшкодовує витрати на майно; недобросовісний – повертає всі

доходи з моменту набуття та компенсує повну вартість, включаючи витрати потерпілого.

3. *Додаткові наслідки.* Набувач несе ризик випадкової загибелі майна (ст. 1215 ЦК України) і може бути зобов'язаний сплатити відсотки за користування чужими коштами (ст. 625 ЦК України) чи компенсувати інфляційні втрати. Потерпілий має право на судовий захист (позов про стягнення безпідставно набутого) з позовною давністю в три роки (ст. 257 ЦК України). Якщо платіж здійснено добровільно за відомої відсутності обов'язку – повернення неможливе через недобросовісність потерпілого (принцип добросовісності).

Отже, інститут безпідставного набуття або збереження майна є ефективним засобом захисту майнових прав, що забезпечує справедливість у позадоговірних відносинах шляхом обов'язкового повернення збагачення. Він застосовується субсидіарно, не залежить від вини та сприяє балансу інтересів сторін, як наголошує судова практика Верховного Суду.

У цивільному праві України порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна є ключовим елементом інституту непідставного збагачення (кондикційного зобов'язання), регулюється статтями 1213–1215 Цивільного кодексу України і спрямований на повне усунення несправедливого збагачення та відновлення майнового стану потерпілого. Обов'язок повернення виникає автоматично з моменту встановлення факту безпідставності (ст. 1212 ЦК України) і не залежить від вини набувача. Порядок є ієрархічним: пріоритет надається поверненню в натурі, а за неможливості – грошовій компенсації з урахуванням добросовісності набувача.

Порядок повернення безпідставно набутого майна включає такі етапи та правила:

1. *Повернення майна в натурі (ст. 1213 ЦК України).* Це основний і пріоритетний спосіб. Якщо майно (рухоме чи нерухоме, гроші, цінні папери тощо) збережене в натурі у набувача, воно повертається потерпілому саме в тому вигляді, в якому було набуто. Разом з майном повертаються всі отримані від нього доходи (плоди, приплід, дивіденди, відсотки, орендна плата тощо):

Недобросовісний набувач (який знав або повинен був знати про безпідставність) повертає доходи за весь період з моменту набуття.

Добросовісний набувач (який не знав і не міг знати про безпідставність) повертає доходи лише за період з моменту, коли дізнався або повинен був дізнатися про відсутність підстави (наприклад, з отримання позову чи повідомлення). Якщо майно приносило доходи, які набувач міг би отримати за звичайних умов, вони також підлягають поверненню (наприклад, збережені кошти від продажу плодів).

2. *Відшкодування вартості майна (ст. 1214 ЦК України):* Застосовується, якщо повернення в натурі неможливе (майно знищене, продане третій особі, спожите, втратило індивідуальні ознаки тощо). Набувач відшкодовує вартість майна грошима.

Вартість визначається на момент розгляду справи судом (актуальна ринкова ціна), якщо набувач недобросовісний.

Для добросовісного набувача – вартість на момент набуття майна. Додатково відшкодовуються витрати потерпілого на встановлення факту збагачення та пошуку майна.

3. *Додаткові обов'язки набувача (ст. 1215 ЦК України).* Набувач несе ризик випадкової загибелі або пошкодження майна з моменту набуття (як власник). Якщо майно загинуло через непереборну силу після того, як набувач дізнався про безпідставність, він звільняється від відповідальності за втрату, але зобов'язаний повернути страхове відшкодування чи іншу компенсацію, отриману за майно.

Порядок реалізації обов'язку можливий як добровільно (за домовленістю сторін), так і в судовому порядку (позов про стягнення безпідставно набутого майна). Позовна давність – три роки з моменту, коли потерпілий дізнався або повинен був дізнатися про порушення (ст. 257, 267 ЦК України). Додатково можуть стягуватися проценти за користування чужими коштами (ст. 536, 625 ЦК України) та інфляційні втрати.

Обмеження обов'язку повернення передбачені ЦК України для забезпечення справедливості та захисту добросовісних осіб.

1. *Добросовісність набувача.* Добросовісний набувач не повертає доходи за період до дізнання про безпідставність і не відшкодовує витрати потерпілого на майно (ст. 1213–1214 ЦК України). Він також не відповідає за випадкову загибель майна до моменту дізнання.

2. *Неможливість повернення через витрачання на звичайні потреби.* Якщо добросовісний набувач витратив отримані кошти на свої звичайні (повсякденні) потреби до моменту дізнання, обов'язок повернення може бути обмежений або виключений (практика Верховного Суду, з урахуванням принципу добросовісності – ст. 3 ЦК України).

3. *Недобросовісність потерпілого.* Майно не повертається, якщо потерпілий свідомо надав його без підстави або знаючи про відсутність обов'язку набувача (наприклад, добровільний платіж за відомої відсутності боргу – аналогія зі ст. 1212 ЦК України та принципом естопель).

4. *Спеціальні випадки.* Обов'язок не виникає або обмежується, якщо збагачення відбулося на підставі закону (наприклад, соціальні виплати), або якщо майно набуто внаслідок правомірних дій (віндикація, реституція мають пріоритет).

5. *Зменшення розміру.* Суд може зменшити розмір відшкодування з урахуванням майнового стану набувача-фізичної особи чи інших обставин (аналогія зі ст. 1193 ЦК України).

Надайте визначення таких понять:

Кондикційне зобов'язання, недобросовісний набувач, плоди та доходи від майна, ризик випадкової загибелі майна, субсидіарне застосування кондикції, трудові (службові) обов'язки, повна матеріальна відповідальність

працівника, обмежена матеріальна відповідальність працівника, спосіб відшкодування в натурі, зменшення розміру відшкодування.

Скласти схеми:

1. Структура майнової шкоди (реальні збитки та упущена вигода).
2. Визначення розміру компенсації моральної шкоди.
3. Умови виникнення вікарної відповідальності роботодавця.
4. Регресне стягнення з працівника (обмежена та повна відповідальність).
5. Порядок повернення безпідставно набутого майна (в натурі та грошова компенсація).

Теми для написання рефератів:

1. Принцип повного відшкодування шкоди в деліктних зобов'язаннях: теоретичні основи та практичне застосування.
2. Відшкодування моральної шкоди юридичним особам: позиція законодавства та судової практики Верховного Суду.
3. Особливості відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
4. Порівняльний аналіз кондикційного зобов'язання та реституції за недійсним правочином.
5. Захист права власності через віндикаційний позов та його співвідношення з кондикцією.
6. Відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми та недієздатними особами.
7. Солідарна відповідальність кількох заподіювачів шкоди: умови виникнення та розподіл тягаря.
8. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів державної влади чи місцевого самоврядування.
9. Особливості компенсації шкоди, заподіяної життю та здоров'ю фізичної особи: розрахунок втраченого заробітку та пенсії.
10. Співвідношення деліктної відповідальності та відповідальності за порушення договірних зобов'язань.

Практичні завдання:

Задача 1.

Після звільнення звукорежисера коледжу за власним бажанням комісія коледжу провела інвентаризацію матеріальних цінностей у студії звукозапису та виявила нестачу аудіообладнання (мікрофони, навушники, кабелі) на загальну суму 17 702 грн. Адміністрація коледжу вважала, що нестача виникла через неналежне виконання колишнім працівником своїх обов'язків щодо

збереження майна. Роботодавець надіслав звільненому працівникові письмову претензію з вимогою добровільно відшкодувати завдану шкоду, але той відмовив, посилаючись на відсутність своєї вини. Коледж звернувся до суду з позовом про стягнення матеріальної шкоди. У судовому засіданні з'ясувалося, що договір про повну матеріальну відповідальність з працівником не укладався, а позов подано після спливу річного строку позовної давності з моменту виявлення шкоди.

Запитання:

1. Чи був укладений договір про повну матеріальну відповідальність?
2. Який строк позовної давності для таких позовів?
3. Які елементи потрібно довести для притягнення до відповідальності?
4. Який результат справи?

Задача 2.

Водій підприємства, виконуючи робоче доручення на перевезення вантажу службовим автомобілем, порушив правила дорожнього руху та спричинив ДТП, унаслідок якого було пошкоджено автомобіль третьої особи. Потерпілий власник пошкодженого авто звернувся до підприємства-роботодавця з вимогою відшкодувати вартість ремонту та інші збитки. Підприємство спробувало перекласти відповідальність безпосередньо на водія, але потерпілий наполягав на вікарній відповідальності роботодавця. Справа дійшла до Верховного Суду, який розглядав питання правильного застосування норм про виконання трудових обов'язків.

Запитання:

1. Які загальні умови деліктної відповідальності?
2. Які спеціальні умови для відповідальності роботодавця?
3. Що включає виконання трудових обов'язків?
4. Який результат справи?

Задача 3.

Під час літнього оздоровлення в дитячому таборі неповнолітня вихованка дитячого будинку-інтернату (визнана недієздатною через психічне захворювання) у стані збудження завдала тілесних ушкоджень іншій дитині, яка також перебувала в таборі. Батьки потерпілої дитини звернулися до суду з позовом про відшкодування шкоди (лікування, моральна шкода) до дитячого будинку-інтернату як установи, що здійснює постійний нагляд за недієздатною особою. Інтернат заперечував, посилаючись на те, що шкода заподіяна не на його території, а в таборі.

Запитання:

1. Хто є суб'єктом відповідальності за шкоду недієздатної особи?
2. Чи залежить відповідальність від місця перебування?
3. Які правові принципи застосовуються?
4. Який результат справи?

Задача 4.

Водій підприємства, керуючи службовим вантажним автомобілем під час робочої поїздки, спричинив зіткнення з іншим транспортним засобом, що належав фізичній особі. Експертиза встановила вину водія в порушенні ПДР. Потерпілий звернувся з позовом про відшкодування шкоди до підприємства як власника джерела підвищеної небезпеки, посиляючись на взаємодію джерел підвищеної небезпеки.

Запитання:

- 1. Хто несе відповідальність за джерело підвищеної небезпеки?*
- 2. Чи скасовує принцип вини відповідальність власника?*
- 3. Які умови для відповідальності роботодавця?*
- 4. Який результат справи?*

Задача 5.

Співробітник патрульної поліції під час виконання службових обов'язків (переслідування правопорушника) керував службовими автомобілем і спричинив ДТП з цивільним транспортним засобом, унаслідок чого власник останнього зазнав значних збитків. Потерпілий звернувся до суду з позовом про відшкодування до Департаменту патрульної поліції як роботодавця поліцейського.

Запитання:

- 1. Хто несе відповідальність за дії поліцейського?*
- 2. Яке значення має кваліфікація дій?*
- 3. Які принципи застосовуються?*
- 4. Який результат справи?*

Задача 6.

Громадянин зазнав тілесних ушкоджень та майнової шкоди внаслідок побиття та пограбування. Він звернувся до суду з позовом про відшкодування до підозрюваного в кримінальному правопорушенні, але на момент розгляду цивільної справи кримінальне провадження ще тривало і вироку не було. Відповідач заперечував проти розгляду позову на деліктних підставах.

Запитання:

Коли виникає право на позов за шкоду від кримінального правопорушення?

Чи можливий позов на загальних засадах?

Які принципи захисту прав?

Який результат справи?

Задача 7.

Клієнти банку внесли кошти на депозитні рахунки, але працівники відділення банку (касири та менеджери) заволоділи цими коштами шляхом фіктивних операцій. Коли шахрайство було викрито, вкладники звернулися до

суду з позовом про відшкодування до банку як юридичної особи, посилаючись на дії працівників під час виконання службових обов'язків.

Запитання:

Який характер правовідносин між вкладниками та банком?

Чи регулюються вони деліктними нормами?

Які принципи застосовуються?

Який результат справи?

Задача 8.

Під час інвентаризації на складі підприємства виявлено значну нестачу товарно-матеріальних цінностей. Комісія встановила, що комірник умисно приховував нестачу та продавав товар стороннім особам. Роботодавець звернувся до суду з позовом про стягнення повної суми шкоди з працівника.

Запитання:

Які види відповідальності працівника?

Коли застосовується повна відповідальність?

Які докази потрібні?

Який результат справи?

Задача 9.

Вкладники банку втратили кошти через незаконні дії працівників банку, які проводили операції без належного оформлення. Вкладники подали позов до банку, але банк стверджував, що відносини виключно договірні, а не деліктні. Справа дійшла до Великої Палати Верховного Суду для визначення правильної кваліфікації.

Запитання:

Як класифікувати правовідносини?

Коли застосовувати деліктні норми?

Які наслідки класифікації?

Який результат справи?

Задача 10.

Під час ревізії на підприємстві виявлено нестачу грошових коштів у касі на суму понад 50 000 грн. Касир пояснив це помилками в обліку, але комісія встановила протиправні дії. Роботодавець виявив шкоду через 14 місяців після її виникнення і звернувся до суду з позовом про стягнення з касира.

Запитання:

Який строк для позову роботодавця?

Чи застосовується позовна давність автоматично?

Які наслідки пропуску?

Який результат справи?

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
2. Конституція України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
4. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції: Закон України від 19 травня 2011 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.
7. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення: Закон України від 13 грудня 2001 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.

Судова практика

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» (із змінами, остання редакція 2003 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.12.1992 № 14 «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» (із змінами від 03.12.1997). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92>.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (із змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» (п. 16 щодо відшкодування шкоди державою). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
5. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної працівником підприємству, установі, організації (рішення з 2018 по липень 2023 р.). URL :

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_mater_shkoda.pdf.

6. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із поверненням майна, набутого або збереженого без достатньої правової підстави (ст. 1212 ЦК України) (рішення за січень 2018 – листопад 2022 р., з оновленнями). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Daidgest_maino_st1212.pdf.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.09.2024 у справі № 201/9127/21 (щодо безпідставного збереження майна). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434169>.

8. Постанова Верховного Суду від 13.12.2023 у справі № 939/1280/22 (моральна шкода від нещасного випадку на виробництві через війну). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/> (пошук за номером справи).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2025 у справі № 335/6977/22 (моральна шкода). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/>.

10. Презентація/огляд Верховного Суду «Відшкодування шкоди, завданої війною» (2025 р.). URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Vidshkodyvanna_skody_2025_02_05.pdf.

Навчально-наукова література:

1. Кузнєцова Н. С. Зобов'язальне право України : навчальний посібник. Київ : Право, 2020. 329 с.

2. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільне право України. Особлива частина : підручник. Харків : Право, 2021. 479 с.

3. Борисова В. І., Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник. Одеса : Юридична література, 2020. 398 с.

4. Цивільне право України : підручник за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Алерта, 2022. 470 с.

5. Цивільне право України (частина Особлива) : підручник / Л. М. Баранова, О. О. Біляєв, В. І. Борисова та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. 592 с.

6. Цивільне право : особлива частина. Практикум : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / кол. авт. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 264. URL : https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/tsyvilne-pravo-osoblyva.2021.pdf

7. Андрухів О. І. Правовий зміст відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал «Правовий зміст»*. 2024. № 6. С. 507-509. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2024/128.pdf.

8. Карнаух Б. П. Надлишкова причинність у деліктному праві. Б. П. Карнаух. *Проблеми законності*. 2020. Вип.150. С. 67-77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2020_150_6.

9. Карнаух Б. П. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 29-33. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2020/11/5.pdf>.

10. Березовський Р. С. Проблемні аспекти застосування регресу в разі відшкодування роботодавцями шкоди, завданої їх працівниками. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2020. № 2 (46). С. 226-231. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/226609>.

11. Кочина О. С. Критерії визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням авторських та суміжних прав *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 70-74. URL : <https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/dc6342b8-3258-43f9-9a91-0d5b8ecb350a/content>.

12. Баранова О. Повернення майна у разі його безпідставного набуття: рішення ВС. *Бізнес. Ліга Закон*. 2020. URL: https://biz.ligazakon.net/news/193417_povernennya-mayna-u-raz-yogo-bezpdstavno-nabuttya-rshennya-vs.

ТЕМА 5. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВНАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ТОВАРІВ, РОБІТ (ПОСЛУГ). НАБУТТЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА БЕЗ ДОСТАТНЬОЇ ПРАВОВОЇ ПІДСТАВИ. КОНДИКЦІЙНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

*Семінарське заняття № 1:
денна форма навчання – 2 год.;
заочна форма навчання – 2 год.*

План:

1. Які юридичні умови виникнення відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок недоліків товарів, робіт чи послуг?
2. У чому полягає правова природа відповідальності за шкоду, спричинену дефектною продукцією: договірна чи деліктна?
3. Які особливості встановлення причинного зв'язку між недоліком товару (роботи, послуги) та завданою шкодою?
4. Розкрийте поняття набуття або збереження майна без достатньої правової підстави та його відмінність від деліктних зобов'язань.
5. Які види кондикційних зобов'язань передбачає ЦК України та які умови їх виникнення?
6. Який порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна передбачено ЦК України?
7. Які особливості мають деліктні зобов'язання у міжнародному приватному праві?

8. Які критерії застосування права країни, з якою делікт має найбільш тісний зв'язок, відповідно до міжнародних договорів та законодавства України?

Відповідальність за шкоду, заподіяну недоліками (дефектами) товарів, робіт чи послуг, є важливою частиною цивільного права України та права захисту прав споживачів. Ця відповідальність переважно має об'єктивний (безвинний) характер, тобто виникає незалежно від вини заподіювача шкоди, якщо шкода стосується життя, здоров'я чи майна споживача. Основними нормативними актами, що регулюють ці відносини, є Цивільний кодекс України (статті 1166, 1192, 1209–1211), Закон України «Про захист прав споживачів» та Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 № 3390-VI.

Для виникнення відповідальності за деліктом (позадовірним заподіянням шкоди) необхідно одночасно наявність чотирьох класичних умов:

1. *Наявність шкоди.* Шкода може бути майновою (пошкодження або знищення майна, додаткові витрати, упущена вигода) та немайновою (моральною – фізичні чи душевні страждання). Особливо захищається шкода життю та здоров'ю. Відшкодування має бути повним і включати як реальні збитки, так і втрачену вигоду.

2. *Протиправність поведінки (наявність недоліку).* Недолік (дефект) – це невідповідність товару, роботи чи послуги вимогам безпеки, стандартам, умовам договору або звичайним очікуванням споживача. Для продукції дефект визначається як відсутність рівня безпеки, який особа має право очікувати з урахуванням усіх обставин (інструкцій, реклами, призначення тощо). Недоліки можуть бути явними або прихованими.

3. *Причинно-наслідковий зв'язок.* Потрібно довести, що саме недолік товару, роботи чи послуги став безпосередньою причиною виникнення шкоди. Це одна з найскладніших умов на практиці, тому часто призначається судова експертиза.

4. *Вина заподіювача шкоди* у загальному деліктному зобов'язанні є обов'язковою умовою, але у випадках шкоди від дефектної продукції, робіт чи послуг законодавство встановлює *презумпцію вини* або навіть *об'єктивну відповідальність* (без необхідності доказування вини).

Особливості відповідальності:

– Відповідальність є *солідарною*: потерпілий може пред'явити вимогу як до виробника, так і до імпортера, продавця чи виконавця робіт/послуг.

– Для споживчих відносин Закон «Про захист прав споживачів» передбачає додаткові гарантії: у гарантійний строк недолік презюмується як такий, що існував на момент передачі товару, а тягар доказування протилежного лежить на продавці/виробнику.

– Якщо недолік істотний, споживач має право на заміну товару, розірвання договору, відшкодування збитків тощо.

Підстави звільнення від відповідальності.

Заподіювач шкоди звільняється від відповідальності, якщо доведе, що:

- шкода виникла внаслідок *непереборної сили* (форс-мажору);
- шкода сталася через *грубу вину самого потерпілого* (наприклад, порушення правил експлуатації, про які він був попереджений);
- недолік виник після передачі товару споживачу внаслідок дій третіх осіб або самого споживача.

Строки позовної давності:

– Загальний строк – 3 роки з моменту, коли потерпілий дізнався або міг дізнатися про шкоду та її заподіювача.

– Для вимог щодо відшкодування шкоди життю та здоров'ю позовна давність не застосовується.

– Для прихованих недоліків нерухомості чи робіт – протягом строку служби або 10 років.

– *Деліктна (позадовірна) природа є домінуючою, що підтверджується низкою ключових ознак, прямо закріплених у законодавстві. По-перше, відповідальність має об'єктивний (безвинний) характер: згідно зі ст. 4 Закону № 3390-VI відшкодування шкоди не залежить від вини виробника продукції, а також від того, чи перебував потерпілий з ним у договірних відносинах. Це класична ознака строгої (об'єктивної) відповідальності, подібної до відповідальності за джерело підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України) або за шкоду від дефектної продукції в європейському праві (strict liability). Достатньо доведення трьох умов: наявності дефекту в продукції, заподіяної шкоди (життю, здоров'ю чи майну) та причинно-наслідкового зв'язку між ними (ст. 3 Закону № 3390-VI). Вина заподіювача не є обов'язковою складовою деліктного зобов'язання. По-друге, зобов'язання виникає позадовірно: потерпілим може бути не лише безпосередній покупець (споживач), а й будь-яка третя особа (користувач, перехожий тощо), яка не перебувала в договірних відносинах з виробником чи продавцем. Закон № 3390-VI прямо регулює відносини щодо шкоди, заподіяної дефектом продукції, введеної в обіг в Україні, незалежно від договірних зв'язків (ст. 2). По-третє, коло суб'єктів відповідальності широке та солідарне: за ст. 7 Закону № 3390-VI первинну відповідальність несе виробник, але як виробник відповідає також імпортер (особа, яка ввезла продукцію для продажу чи розповсюдження в господарській діяльності). Якщо виробника не встановлено, відповідальність несе постачальник (продавець), якщо він не повідомить про виробника протягом 30 днів. Відповідальність солідарна (ст. 8 Закону № 3390-VI, ст. 1190 ЦКУ), що типово для деліктів: потерпілий може вимагати відшкодування від будь-кого з відповідачів у повному обсязі. По-четверте, підстави звільнення вичерпні та спеціальні (ст. 9 Закону № 3390-VI): не вводив продукцію в обіг, дефект виник після обігу, стан науки не дозволяв виявити дефект тощо. Строки позовної давності також спеціальні: 10 років від введення продукції в обіг або 3 роки від виявлення шкоди, а для*

шкоди життю/здоров'ю – без обмежень (ст. 10 Закону № 3390-VI). Це відрізняється від загальних деліктних (3 роки) чи договірних строків.

Попри переважну деліктну природу, у відносинах між безпосереднім споживачем (покупцем) і продавцем (виконавцем) можуть виникати паралельні договірні вимоги, що базуються на порушенні зобов'язання передати товар належної якості (ст. 678 ЦК України). За Законом «Про захист прав споживачів» (статті 8, 10) споживач має право на пропорційне зменшення ціни, безоплатне усунення недоліків, заміну товару, розірвання договору та відшкодування збитків через недоліки, виявлені в гарантійний строк. Тут презюмується вина продавця, а недолік вважається існуючим на момент передачі товару. Це класична договірна відповідальність за невиконання чи неналежне виконання договору купівлі-продажу чи подібних договорів. Потерпілий має право вибору підстави позову: деліктної (ширшої, суворішої, проти виробника/імпортера) або договірної (швидшої, проти продавця). Наприклад, якщо шкода заподіяна третій особі (не покупцеві), можлива лише деліктна відповідальність. Якщо потерпілий – прямий контрагент, він може комбінувати вимоги.

Встановлення причинно-наслідкового зв'язку між недоліком (дефектом) товару, роботи чи послуги та завданою шкодою є однією з ключових і водночас найскладніших умов виникнення деліктної відповідальності в цивільному праві України. Цей елемент деліктного зобов'язання регулюється статтями 1166, 1209 Цивільного кодексу України, Законом України «Про захист прав споживачів» та спеціальним Законом України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 № 3390-VI (далі – Закон № 3390-VI). Причинно-наслідковий зв'язок означає, що шкода (майнова чи немайнова, включаючи шкоду життю та здоров'ю) повинна бути безпосереднім наслідком саме недоліку, а не інших факторів, таких як дії потерпілого, третіх осіб чи непереборна сила.

Особливості встановлення причинно-наслідкового зв'язку полягають у такому:

По-перше, тягар доказування лежить на потерпілому (позивачі). Відповідно до ст. 6 Закону № 3390-VI та судової практики Верховного Суду, потерпілий зобов'язаний довести три елементи – наявність шкоди, наявність дефекту в продукції та наявність причинно-наслідкового зв'язку між ними. Це відрізняється від загальної деліктної відповідальності (ст. 1166 ЦК України), де вина презюмується, але для дефектної продукції відповідальність об'єктивна (безвинна), тому акцент саме на об'єктивному зв'язку.

По-друге, зв'язок повинен бути прямим і необхідним. Недолік має бути безпосередньою причиною шкоди, без якої шкода не виникла б (теорія необхідної умови або *conditio sine qua non*). Судова практика Верховного Суду (постанови Касаційного цивільного суду 2020–2025 рр., зокрема у справах щодо відшкодування шкоди від неякісних робіт чи товарів) підкреслює, що недостатньо лише факту недоліку та шкоди – потрібен чіткий ланцюг причинності, без розриву через *intervening factors* (втручання інших причин).

По-третє, встановлення зв'язку часто вимагає спеціальних доказів, насамперед судової експертизи: товарознавчої, технічної, медичної чи комплексної. Експертиза є основним засобом доказування, оскільки дозволяє науково обґрунтувати, чи саме дефект (конструктивний, виробничий, рецептурний чи інформаційний) призвів до шкоди. Наприклад, у випадках пожежі від несправного електроприладу чи аварії через дефектний автомобіль експертний висновок підтверджує або спростовує зв'язок.

По-четверте, можливі розриви причинного зв'язку. Відповідальність не виникає, якщо шкода спричинена порушенням потерпілим правил експлуатації, зберігання чи користування (ч. 2 ст. 1209 ЦК України), діями третіх осіб або непереборною силою. Заподіювач шкоди (виробник, продавець, виконавець) повинен довести ці обставини для звільнення від відповідальності. У споживчих відносинах презумпція існування недоліку на момент передачі товару (ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів») полегшує доказування зв'язку в гарантійний строк.

По-п'яте, специфіка для різних об'єктів: для товарів (продукції) – акцент на дефекті як відсутності безпеки, яку розумно очікувати (ст. 1 Закону № 3390-VI); для робіт – на вадах у процесі виконання чи матеріалах (ст. 1210 ЦК України); для послуг – на порушенні стандартів безпеки чи якості. У всіх випадках зв'язок оцінюється з урахуванням звичайних умов використання продукції.

Поняття набуття або збереження майна без достатньої правової підстави є фундаментальним елементом інституту непідставного збагачення (кондикційного зобов'язання) в цивільному праві України, що регулюється главою 83 Цивільного кодексу України (статті 1212–1215 ЦК України). Згідно з частиною 1 статті 1212 ЦК України, особа (набувач), яка набула або зберегла майно (речі, гроші, цінні папери, майнові права, доходи від майна тощо) за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (тобто без закону, договору, судового рішення чи іншої передбаченої нормами підстави), або коли така підстава згодом відпала (наприклад, через визнання договору недійсним, скасування платежу чи розірвання договору), зобов'язана повернути це майно потерпілому або відшкодувати його вартість. *Набуття майна передбачає* перехід майна до набувача з відповідним приростом його майнової сфери (наприклад, помилковий банківський переказ, отримання подарунка з умовою, що відпала), а *збереження майна* уникнення зменшення майна набувача за рахунок потерпілого (наприклад, заощадження орендної плати через незаконне користування чужою земельною ділянкою без договору). *Відсутність достатньої правової підстави є ключовим юридичним фактом*, що виникає незалежно від вини сторін, дій третіх осіб чи подій (частина 2 статті 1212 ЦК України), роблячи відповідальність об'єктивною (безвинною). Зобов'язання носить субсидіарний характер і застосовується лише тоді, коли інші способи захисту (віндикація за ст. 387–390 ЦК України, реституція за ст. 216 ЦК України) неможливі або недостатні.

Мета кондикції – не покарання, а реституційне відновлення майнового статус-кво з поверненням майна в натурі (ст. 1213 ЦК України), вартості (ст. 1214 ЦК України) чи доходів від нього, з урахуванням добросовісності набувача (добросовісний повертає доходи лише з моменту дізнання про безпідставність).

Принципова відмінність кондикційних зобов'язань від деліктних (глава 82 ЦК України, статті 1166–1208) полягає в майновому ефекті, підставах виникнення та режимі відповідальності. У деліктних зобов'язаннях основою є протиправна поведінка (дія чи бездіяльність), що заподіює шкоду (майнову чи немайнову), з обов'язковою презумпцією вини заподіювача (ст. 1166 ЦК України), тоді як у кондикційних протиправність не потрібна – достатньо факту збагачення (навіть від правомірних дій чи помилки), а вина набувача впливає лише на обсяг повернення (добросовісний набувач не повертає доходи до моменту дізнання). Майновий результат у деліктах – компенсація збитків потерпілого (реальні втрати, упущена вигода, моральна шкода за ст. 23 ЦК України), у кондикціях – реституція приросту (повернення набутого + доходи, без компенсації шкоди). Кондикція субсидіарна: якщо є шкода від протиправності, пріоритет делікту. Строки позовної давності для кондикції – 3 роки з моменту дізнання про збагачення (ст. 257 ЦК України), для деліктів – аналогічно, але з особливостями (наприклад, без обмежень для здоров'я). Добросовісність у кондикції (ст. 1213–1215 ЦК України) захищає набувача (не несе ризиків до дізнання), у деліктах – акцент на вині заподіювача та звільненнях (форс-мажор, вина потерпілого за ст. 1167 ЦК України). Суб'єктний склад ширший у кондикції (будь-які особи, включаючи третіх), але без солідарності як у деліктах (ст. 1190 ЦК України).

Кондикційні зобов'язання (зобов'язання із непідставного збагачення) є окремим видом позадоговірних зобов'язань у цивільному праві України і регулюються главою 83 Цивільного кодексу України (статті 1212–1215 ЦК України). Їхньою метою є усунення несправедливого приросту майна в однієї особи за рахунок іншої та відновлення майнового стану потерпілого шляхом реституції. Кондикційні зобов'язання виникають автоматично з моменту встановлення факту безпідставного набуття або збереження майна і не залежать від вини набувача чи потерпілого (частина 2 статті 1212 ЦК України). Вони мають *субсидіарний характер* – застосовуються лише тоді, коли захист не може бути здійснений за іншими нормами (віндикацією, реституцією за недійсним правочином чи деліктними нормами).

Цивільний кодекс України прямо передбачає два основні види кондикційних зобов'язань, які розрізняються залежно від того, як саме відбулося збагачення.

1. *Зобов'язання з набуття майна без достатньої правової підстави* (основний вид, частина 1 статті 1212 ЦК України). Набувач отримує майно (речі, гроші, цінні папери, майнові права тощо) у свою майнову сферу, внаслідок чого його майно збільшується.

Умови виникнення:

- майно перейшло до набувача (активне набуття);
- перехід відбувся за рахунок потерпілого (зменшення або незбільшення його майна);
- відсутня достатня правова підстава (закон, договір, судове рішення тощо) або така підстава згодом відпала (наприклад, договір визнано недійсним, платіж скасовано). Приклади: помилковий банківський переказ, отримання подарунка за умови, що не виконана, виплата за скасованим судовим рішенням.

2. *Зобов'язання із збереження майна без достатньої правової підстави* (частина 1 статті 1212 ЦК України в частині «зберегла його у себе»). Набувач уникає зменшення свого майна за рахунок потерпілого (пасивне збагачення).

Умови виникнення ті самі:

- набувач заощадив кошти чи майно, які мав би витратити;
- заощадження відбулося за рахунок потерпілого;
- відсутня правова підстава або вона відпала. Приклади: незаконне користування чужою земельною ділянкою без сплати оренди (заощадження орендної плати), безоплатне проживання в чужій квартирі, користування чужим майном без договору.

Окремо варто виділити *спеціальний випадок*, передбачений частиною 3 статті 1212 ЦК України: набуття майна за правовою підставою, яка згодом відпала (наприклад, отримання коштів за договором, який згодом розірвано чи визнано недійсним з моменту вчинення). Умови виникнення аналогічні, але момент збагачення визначається з дати відпадиння підстави (наприклад, з дати набрання законної сили рішенням суду про недійсність правочину).

Загальні умови виникнення кондикційного зобов'язання (для обох видів):

- факт набуття або збереження майна (включаючи доходи від майна та заощаджені витрати);
- збагачення відбулося за рахунок потерпілого (причинно-наслідковий зв'язок між приростом набувача та зменшенням/неприростом потерпілого);
- відсутність достатньої правової підстави на момент вимоги або відпадиння такої підстави;
- майно збережене в натурі або можливе відшкодування його вартості (статті 1213–1215 ЦК України).

Добросовісність набувача впливає не на виникнення зобов'язання, а на його обсяг: добросовісний набувач повертає доходи лише з моменту, коли дізнався або повинен був дізнатися про безпідставність (ст. 1213 ЦК України), і не несе ризиків випадкової загибелі майна до цього моменту (ст. 1215 ЦК України).

Порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна є центральним елементом кондикційного зобов'язання і детально регулюється статтями 1213–1215 Цивільного кодексу України. Цей порядок має ієрархічний характер: пріоритет надається поверненню майна в натурі, а за

неможливості – грошовому відшкодуванню його вартості, з обов'язковим урахуванням доходів від майна та добросовісності набувача. Зобов'язання виникає автоматично з моменту встановлення безпідставності (ст. 1212 ЦК України), незалежно від вини, і спрямоване на повне усунення збагачення та відновлення майнового стану потерпілого. Реалізація можлива добровільно або в судовому порядку (позов про стягнення непідставного збагачення), з позовною давністю 3 роки з моменту, коли потерпілий дізнався або повинен був дізнатися про порушення (ст. 257, 267 ЦК України).

Порядок повернення включає такі послідовні етапи та правила. *По-перше, повернення майна в натурі* (ст. 1213 ЦК України) є основним і пріоритетним способом: якщо майно (рухоме чи нерухоме, гроші, цінні папери, майнові права тощо) збережене в натурі у набувача, воно повертається потерпілому саме в тому вигляді, в якому було набуто або збережене. Разом з майном обов'язково повертаються всі отримані від нього доходи (плоди, приплід, дивіденди, відсотки, орендна плата, інші вигоди). Обсяг повернення доходів залежить від добросовісності набувача: недобросовісний набувач (який знав або повинен був знати про безпідставність) повертає доходи за весь період з моменту набуття чи збереження; добросовісний набувач (який не знав і не міг знати) повертає доходи лише за період з моменту, коли дізнався або повинен був дізнатися про відсутність підстави (наприклад, з дати отримання позову, повідомлення чи судового рішення). Якщо майно приносило доходи, які набувач міг би отримати за звичайних обставин (наприклад, збережені кошти від продажу плодів чи відсотки за депозитом), вони також підлягають поверненню незалежно від добросовісності.

По-друге, відшкодування вартості майна (ст. 1214 ЦК України) застосовується субсидіарно, коли повернення в натурі неможливе (майно знищене, спожите, продане добросовісній третій особі, втратило індивідуальні ознаки чи іншим чином не збережене). Набувач відшкодовує актуальну вартість майна грошима: для недобросовісного набувача – вартість на момент розгляду справи судом (ринкова ціна на дату рішення); для добросовісного – вартість на момент набуття або збереження. Додатково відшкодовуються витрати потерпілого на виявлення майна, встановлення факту збагачення та пошуку набувача (наприклад, витрати на нотаріуса, експертизу чи адвоката). Якщо майно загинуло чи пошкоджене з вини набувача, застосовуються правила про відшкодування шкоди (аналогія зі ст. 1166 ЦК України).

По-третє, додаткові обов'язки та ризики (ст. 1215 ЦК України). Набувач несе ризик випадкової загибелі або пошкодження майна з моменту набуття чи збереження (як фактичний володілець). Однак добросовісний набувач звільняється від відповідальності за випадкову загибель чи пошкодження до моменту дізнання про безпідставність; якщо загибель сталася після цього моменту через непереборну силу, набувач зобов'язаний передати потерпілому страхове відшкодування чи іншу компенсацію, отриману за майно. Додатково можуть стягуватися проценти за користування чужими

коштами (ст. 536, 625 ЦКУ України) та інфляційні втрати за період затримки повернення.

Добросовісність набувача є ключовим модифікатором порядку. Вона зменшує обсяг обов'язків (доходи лише після дізнання, відсутність відповідальності за випадкові ризики до цього моменту), тоді як недобросовісність посилює їх (повне повернення за весь період).

Деліктні зобов'язання (зобов'язання з позадоговірного заподіяння шкоди) в міжнародному приватному праві (МПП) України мають низку специфічних особливостей, пов'язаних із наявністю іноземного елемента (наприклад, шкода заподіяна за кордоном, сторони з різних держав чи шкода іноземному майну). Ці особливості переважно стосуються *колізійного регулювання* – визначення застосовного права через колізійні норми, оскільки матеріальне право залишається національним (Цивільний кодекс України, глави 82–83). Основне регулювання здійснюється Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV (стаття 49), який гармонізовано з європейськими стандартами, зокрема Регламентом ЄС «Rome II» (№ 864/2007 про право, застосовне до позадоговірних зобов'язань).

Колізійне регулювання деліктних зобов'язань в українському МПП характеризується гнучкістю, пріоритетом захисту потерпілого та обмеженим автономією волі сторін. Основна колізійна прив'язка – *lex loci delicti commissi* (право місця вчинення делікту), але з винятками та застереженнями для забезпечення справедливості та публічного порядку.

Ключові особливості за статтею 49 Закону «Про міжнародне приватне право»:

1. *Загальне правило (частина 1)*. Права та обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди, визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди (*lex loci delicti*). Це класична прив'язка до місця вчинення делікту, що забезпечує передбачуваність та зв'язок з територією, де відбулася шкідлива подія.

2. *Виняток для спільного місця проживання/місцезнаходження сторін (частина 2)*. Якщо шкода заподіяна за кордоном, але сторони (потерпілий і заподіювач) мають місце проживання або місцезнаходження в одній державі, застосовується право цієї держави (*lex domicilii communis*). Це правило захищає очікування сторін і ближче до потерпілого.

3. *Застереження публічного порядку (частина 3)*. Право іноземної держави не застосовується, якщо дія чи обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди, за законодавством України не є протиправною (застереження публічного порядку – *clause de ordre public*). Це запобігає застосуванню іноземного права, яке суперечить фундаментальним принципам українського правопорядку (наприклад, якщо дія законна за іноземним правом, але карається в Україні).

4. *Автономія волі сторін (частина 4)*. Сторони деліктного зобов'язання можуть у будь-який час після його виникнення обрати право держави суду (*lex*

fori). Це обмежена автономія волі – лише постфактум (після виникнення шкоди) та лише до права суду, що розглядає справу. На відміну від договірних зобов'язань (ст. 32 Закону), пределіктні угоди про вибір права заборонені.

Порівняно з Регламентом «Rome II» (який застосовується в ЄС і слугував зразком для українського закону), українське регулювання подібне: загальне правило – *lex loci damni* (право місця настання шкоди, а не вчинення дії), винятки для спільного domiciliu, автономія волі постфактум, спеціальні правила для окремих деліктів (продуктова відповідальність, екологічна шкода тощо). Однак в Україні – акцент на місці дії/обставини, а не суто на місці шкоди, і відсутні детальні правила для специфічних деліктів (як у Rome II: дорожньо-транспортні пригоди, несправедливе збагачення, порушення конкуренції чи інтелектуальної власності).

Інші особливості деліктних зобов'язань у МПП України:

Субсидіарність та взаємодія з матеріальним правом. Колізійні норми застосовуються лише до визначення права, що регулює підстави відповідальності, обсяг відшкодування, презумпції вини тощо. Процесуальні питання (позовна давність, доказування) – за *lex fori*.

Солідарна відповідальність та множинність заподіювачів. Якщо кілька осіб з різних держав, можливе застосування різних прав до кожного (де-факто розщеплення).

Спеціальні делікти. Для шкоди від дефектної продукції – аналогічні правила (ст. 49), але з урахуванням Закону № 3390-VI; для ядерної шкоди чи авіаційних інцидентів – міжнародні конвенції мають пріоритет (ст. 6 Закону).

Критерій застосування права країни, з якою делікт (позадовірно заподіяння шкоди) має найбільш тісний зв'язок, є важливим інструментом колізійного регулювання в міжнародному приватному праві (МПП) України, спрямованим на забезпечення справедливості, передбачуваності та захисту інтересів потерпілого в ситуаціях з іноземним елементом (наприклад, шкода заподіяна за кордоном або іноземним суб'єктом). Цей критерій не є основним для деліктних зобов'язань, на відміну від договірних (стаття 32 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV) (далі – Закон про МПП), але застосовується *субсидіарно як загальний принцип МПП*, коли спеціальні норми не дають чіткої відповіді або коли визначене право має незначний зв'язок з правовідносинами. Регулювання базується на статті 4 Закону про МПП (загальні положення про визначення застосовного права), статті 49 (спеціально для деліктів) та статті 3 (пріоритет міжнародних договорів). Закон про МПП гармонізовано з європейськими стандартами, зокрема Регламентом ЄС «Rome II» (№ 864/2007 про право, застосовне до позадовірних зобов'язань), де аналогічний «*escape clause*» (стаття 4(3) дозволяє відступ від основного правила *lex loci delicti* на користь права з найбільш тісним зв'язком, якщо це явно впливає з усіх обставин справи. В Україні критерій найбільш тісного зв'язку застосовується обмежено, оскільки стаття 49 встановлює чіткі спеціальні прив'язки (право місця вчинення делікту або спільного проживання сторін), але стаття 4

дозволяє його використання як субсидіарний механізм для уникнення несправедливості.

Критерії застосування права країни з найбільш тісним зв'язком для деліктів визначаються комбінацією законодавства України та міжнародних договорів, до яких Україна є стороною. Згідно зі статтею 4 Закону про МПП (частина 2), якщо неможливо визначити застосовне право за спеціальними нормами (наприклад, стаття 49), застосовується право держави, з правовідносинами якої існує найбільш тісний зв'язок. Частина 3 статті 4 уточнює: якщо визначене право має незначний зв'язок з правовідносинами, а інше іноземне право – ближчий, застосовується останнє, за винятком випадків, коли сторони обрали право (автономія волі за статтею 5, обмежена для деліктів постфактум – стаття 49, частина 4). Тісний зв'язок оцінюється судом з урахуванням усіх обставин справи, без вичерпного переліку в законі, але на основі доктрини МПП та практики. *Основні критерії, що впливають з судової практики та доктрини (зокрема, коментарів до Закону про МПП та аналогій з Rome II), включають: місце вчинення делікту (дії чи бездіяльності, що спричинила шкоду – lex loci actus); місце настання шкоди (lex loci damni, особливо якщо шкода майну чи здоров'ю); спільне місце проживання або місцезнаходження сторін (доміцилій потерпілого та заподіювача, як у частині 2 статті 49); місце реєстрації або основної діяльності заподіювача (наприклад, для корпоративних деліктів); попередні відносини сторін (наприклад, договір, пов'язаний з деліктом, як у Rome II, стаття 4(3)); місце виконання пов'язаних зобов'язань або центр ваги правовідносин (якщо делікт пов'язаний з договором, застосовується право договору за статтею 32); публічний порядок та обов'язкові норми України (якщо іноземне право суперечить фундаментальним принципам, воно не застосовується – стаття 12); інтереси потерпілого (пріоритет захисту слабкої сторони, особливо в споживчих чи екологічних деліктах). Ці критерії оцінюються в сукупності: наприклад, якщо шкода настала в Україні, але дія – за кордоном, і сторони – резиденти України, тісний зв'язок може бути з українським правом.*

Щодо міжнародних договорів, відповідно до статті 3 Закону про МПП, якщо Україна є стороною договору, що встановлює інші правила, вони мають пріоритет над національним законодавством. Україна приєдналася до кількох конвенцій, де критерій найбільш тісного зв'язку застосовується опосередковано або субсидіарно для спеціальних деліктів: Гаазька конвенція про право, застосовне до дорожньо-транспортних пригод 1971 року (ратифікована Україною 2006 року) – основне правило: право країни місця аварії (lex loci delicti), але з винятками для спільного доміцилію сторін чи реєстрації транспортного засобу; критерії тісного зв'язку: місце реєстрації ТЗ, місце проживання потерпілого, місце дії (статті 3–4 Конвенції), з можливістю субсидіарного застосування права з ближчим зв'язком, якщо основне правило несправедливе; Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 року (приєднання України 1996 року) – право країни, де розміщена ядерна установка (стаття II), з критеріями тісного зв'язку: місце інциденту,

місце шкоди, статус оператора (якщо шкода за межами території сторони, можливе застосування права потерпілого); Конвенція про цивільну відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну під час перевезення небезпечних вантажів автомобільним, залізничним та внутрішнім водним транспортом (CRTD) 1989 року (ратифікована Україною, але не набула чинності) – право країни місця інциденту, з субсидіарним тісним зв'язком через місце реєстрації перевізника чи потерпілого. У загальних деліктах (не спеціальних) міжнародні договори не встановлюють прямих критеріїв, тому застосовується Закон про МПП з аналогією до Rome II: тісний зв'язок базується на сукупності факторів, таких як місце шкоди, місце дії, доміцилій сторін та попередні відносини (наприклад, якщо делікт пов'язаний з договором, застосовується право договору).

Надайте визначення таких понять:

Шкода, дефект, причинно-наслідковий зв'язок, об'єктивна відповідальність, кондикційне зобов'язання, набуття майна без підстави, збереження майна без підстави, реституція, деліктна відповідальність, колізійна прив'язка, lex loci delicti, публічний порядок, автономія волі в деліктах, найбільш тісний зв'язок, міжнародне приватне право.

Скласти схеми:

1. Юридичні умови виникнення відповідальності за шкоду від недоліків товарів, робіт чи послуг.
2. Правова природа відповідальності за шкоду від дефектної продукції (деліктна та договірنا).
3. Встановлення причинно-наслідкового зв'язку між недоліком та шкодою.
4. Поняття набуття/збереження майна без підстави та відмінності від деліктних зобов'язань.
5. Види кондикційних зобов'язань та умови їх виникнення.
6. Порядок повернення безпідставно набутого майна.
7. Колізійні прив'язки у деліктних зобов'язаннях міжнародного приватного права.

Теми для написання рефератів:

1. Юридичні умови виникнення відповідальності за шкоду від недоліків товарів, робіт чи послуг.
2. Правова природа відповідальності за шкоду, спричинену дефектною продукцією: деліктна чи договірна.
3. Особливості встановлення причинно-наслідкового зв'язку в деліктних зобов'язаннях за шкоду від дефектної продукції.
4. Поняття набуття або збереження майна без достатньої правової підстави та його відмінність від деліктних зобов'язань.

5. Види кондикційних зобов'язань за Цивільним кодексом України та умови їх виникнення.
6. Особливості деліктних зобов'язань у міжнародному приватному праві України.
7. Критерії застосування права країни з найбільш тісним зв'язком у деліктних зобов'язаннях.
8. Колізійні прив'язки в деліктних зобов'язаннях з іноземним елементом за Законом про МПП.
9. Автономія волі сторін у деліктних зобов'язаннях міжнародного приватного права.
10. Застереження публічного порядку в застосуванні іноземного права до деліктів.
11. Співвідношення гарантійних зобов'язань за договором та деліктної відповідальності за дефект товару.
12. Доказування дефекту продукції та причинно-наслідкового зв'язку в судовій практиці.
13. Принцип безпеки продукції як основа відповідальності виробника.
14. Тенденції розвитку інституту відповідальності за дефектну продукцію в праві України та ЄС.
15. Відповідальність виконавця робіт чи послуг за шкоду, заподіяну істотними недоліками, у споживчих відносинах.

Теоретичні запитання для самоконтролю:

1. Які умови виникнення деліктної відповідальності за заподіяння шкоди?
2. У чому полягає об'єктивний (безвинний) характер відповідальності за шкоду від дефектної продукції?
3. Яке значення має принцип безпеки продукції для кваліфікації дефекту?
4. Які особи несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну дефектом продукції?
5. У чому відмінність між недоліком товару та дефектом продукції?
6. Як співвідносяться гарантійні зобов'язання за договором та деліктна відповідальність за дефект товару?
7. Які докази необхідні для підтвердження причинно-наслідкового зв'язку між дефектом і шкодою?
8. У яких випадках продавець несе відповідальність за шкоду без вини?
9. Які правові наслідки виникають при виконанні робіт чи послуг з істотними недоліками, що спричинили шкоду?
10. Що таке кондикційне зобов'язання та які його види передбачає ЦКУ?
11. Який порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна?
12. У чому відмінність реституції за недійсним правочином від кондикційного зобов'язання?

13. Які особливості кондикційних зобов'язань у разі відпадіння правової підстави виконання?

14. Як визначаються межі відповідальності добросовісного набувача чужого майна?

15. Які колізійні прив'язки застосовуються до деліктних зобов'язань у міжнародному приватному праві України?

Тестові завдання

1. Які умови виникнення деліктної відповідальності за заподіяння шкоди?

А) наявність шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок і вина заподіювача;

Б) лише наявність шкоди та причинний зв'язок, без вини;

В) наявність договору між сторонами та порушення його умов;

Г) відсутність шкоди, але наявність протиправної поведінки.

2. У чому полягає об'єктивний (безвинний) характер відповідальності за шкоду від дефектної продукції?

А) відповідальність настає незалежно від вини виробника чи продавця, за наявності дефекту, шкоди та причинного зв'язку;

Б) потрібна доведена вина заподіювача, як у загальному делікті;

В) відповідальність залежить від суб'єктивної оцінки потерпілим;

Г) вона застосовується лише до договорів купівлі-продажу.

3. Яке значення має принцип безпеки продукції для кваліфікації дефекту?

А) дефект кваліфікується як відсутність безпеки, яку розумно очікувати від продукції за нормальних умов використання;

Б) принцип стосується лише якості товару за договором;

В) він визначає вину виробника в деліктній відповідальності;

Г) принцип застосовується тільки до харчових продуктів.

4. Які особи несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну дефектом продукції?

А) виробник, імпортер та продавець;

Б) лише покупець і виробник;

В) тільки імпортер, якщо товар іноземний;

Г) продавець і споживач солідарно.

5. У чому відмінність між недоліком товару та дефектом продукції?

А) недолік – невідповідність якості договору, дефект – відсутність очікуваної безпеки, що спричиняє шкоду;

Б) недолік стосується лише шкоди здоров'ю, дефект – майнової шкоди;

В) дефект застосовується тільки в договірних відносинах, недолік – в деліктних;

Г) вони ідентичні поняттю в українському праві.

6. Як співвідносяться гарантійні зобов'язання за договором та деліктна відповідальність за дефект товару?

А) вони конкурують: гарантії для покупця за недолік, делікт для будь-яких потерпілих за шкоду, з можливістю комбінування;

Б) делікт виключає гарантії, якщо є шкода;

В) гарантії застосовуються тільки до третіх осіб;

Г) вони не співвідносяться, бо належать до різних кодексів.

7. Які докази необхідні для підтвердження причинно-наслідкового зв'язку між дефектом і шкодою?

А) експертні висновки, медичні довідки, свідчення та інші докази, що шкода є прямим наслідком дефекту;

Б) лише усне твердження потерпілого;

В) докази вини виробника;

Г) договір купівлі-продажу як єдиний доказ.

8. У яких випадках продавець несе відповідальність за шкоду без вини?

А) за шкоду від дефекту продукції, незалежно від вини;

Б) тільки якщо є договір з покупцем;

В) якщо шкода менша за 1000 грн;

Г) за шкоду від робіт чи послуг, але з доведеною виною.

9. Які правові наслідки виникають при виконанні робіт чи послуг з істотними недоліками, що спричинили шкоду?

А) відшкодування шкоди, розірвання договору, стягнення штрафу та моральної шкоди;

Б) лише повернення оплати за послугу;

В) автоматичне звільнення виконавця від відповідальності;

Г) обов'язкове продовження договору.

10. Що таке кондикційне зобов'язання та які його види передбачає ЦК України?

А) зобов'язання з безпідставного збагачення: повернення майна, набутого без підстави, або з підстави, що відпала; види – за набуттям та заощадженням;

Б) тільки зобов'язання з договорів купівлі-продажу;

В) зобов'язання, що виникають з деліктів;

Г) види: тільки за шкодою здоров'ю.

11. Який порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна?

- А) повернення в натурі або компенсація вартості, плюс доходи від майна;
- Б) лише компенсація вартості без доходів;
- В) повернення тільки якщо набувач винен;
- Г) автоматичне анулювання без повернення.

12. У чому відмінність реституції за недійсним правочином від кондикційного зобов'язання?

- А) реституція – двостороннє повернення за недійсним договором, кондикція – одностороннє за безпідставним збагаченням;
- Б) вони ідентичні, бо обидва про повернення майна;
- В) реституція застосовується тільки до деліктів;
- Г) кондикція вимагає вини, реституція – ні.

13. Які особливості кондикційних зобов'язань у разі відпадиння правової підстави виконання?

- А) повернення всього набутого, якщо підстава відпала;
- Б) зобов'язання не виникає, якщо підстава відпала;
- В) потрібна вина набувача;
- Г) застосовується тільки до грошових коштів.

14. Як визначаються межі відповідальності добросовісного набувача чужого майна?

- А) повертає майно в натурі або вартість, але не доходи, якщо не знав про безпідставність;
- Б) повна відповідальність, включаючи штраф;
- В) звільняється від будь-якої відповідальності;
- Г) відповідає тільки за шкоду здоров'ю.

15. Які колізійні прив'язки застосовуються до деліктних зобов'язань у міжнародному приватному праві України?

- А) право держави, де мала місце дія чи обставина, що спричинила шкоду;
- Б) завжди право України, незалежно від місця;
- В) право держави потерпілого;
- Г) право держави, де укладено договір.

16. Які умови звільнення від деліктної відповідальності за заподіяння шкоди?

- А) відсутність вини, якщо шкода заподіяна в стані крайньої необхідності;
- Б) завжди потрібна вина, без винятків;

- В) звільнення, якщо шкода менша за певну суму;
- Г) тільки за згодою потерпілого.

17. Як принцип безпеки продукції впливає на деліктну відповідальність?

- А) визначає дефект як небезпеку, що перевищує розумні очікування, незалежно від договору;
- Б) застосовується тільки в гарантійних зобов'язаннях;
- В) вимагає доведення вини виробника;
- Г) не впливає на кваліфікацію дефекту.

18. Які наслідки солідарної відповідальності за дефект продукції?

- А) потерпілий може вимагати відшкодування від будь-якого з відповідачів повністю;
- Б) кожен відповідає тільки за свою частку;
- В) застосовується тільки до продавця;
- Г) не передбачає відшкодування моральної шкоди.

19: Як підтверджується причинний зв'язок у кондикційних зобов'язаннях?

- А) доказами, що майно набуто без підстави або з підстави, що відпала;
- Б) тільки медичними висновками;
- В) не потрібен причинний зв'язок;
- Г) за допомогою договору.

20. Які винятки в колізійних прив'язках для деліктів у МПП України?

- А) якщо шкода сталася в іншій державі, але сторони з України, може застосовуватися українське право;
- Б) немає винятків, завжди право місця шкоди;
- В) завжди право суду;
- Г) тільки для договорів.

Практичне заняття:

Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Кондикційні зобов'язання. Деліктні зобов'язання у міжнародному приватному праві.

**Практичне заняття № 1:
денна форма навчання – 2 год.**

План:

1. Як визначається відповідальність за шкоду, заподіяну дефектною продукцією у відносинах з іноземним елементом?

2. Які існують проблемні питання та тенденції розвитку інституту відповідальності за шкоду від дефектної продукції у праві ЄС та України?

3. Яке значення має принцип безпеки продукції у формуванні деліктної відповідальності виробника?

4. У яких випадках продавець або виконавець робіт (послуг) несе відповідальність за шкоду, завдану недоліками продукції, попри відсутність вини?

5. Охарактеризуйте співвідношення гарантійних зобов'язань за договором та деліктної відповідальності за дефект товару.

6. Які докази використовуються для підтвердження наявності дефекту товару та його впливу на виникнення шкоди?

7. Які правові наслідки виникають у разі виконання робіт чи послуг з істотними недоліками, що спричинили шкоду споживачеві?

8. У чому полягає відмінність між реституцією за недійсним правочином та поверненням безпідставно набутого майна?

9. Які особливості мають кондикційні зобов'язання у випадку виконання обов'язку, який відпав?

10. Як визначаються межі відповідальності набувача, який зберіг чуже майно без наміру його привласнити?

11. Які колізійні прив'язки застосовуються в деліктних зобов'язаннях міжнародного приватного права?

12. У яких випадках сторони можуть обрати право, що застосовується до деліктного зобов'язання з міжнародним елементом?

Методичні вказівки для підготовки до практичного заняття

Визначення відповідальності за шкоду, заподіяну дефектною продукцією (товарами) у відносинах з *іноземним елементом* (наприклад, іноземний виробник чи імпортер, продукція введена в обіг за кордоном, шкода заподіяна іноземцеві або на території іншої держави) є складним колізійним питанням *міжнародного приватного права (МПП)* України. Воно регулюється переважно *колізійними нормами*, оскільки матеріальне право (відповідальність як така) визначається за застосовним правом іноземної держави або України. Основним джерелом є Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV (далі – Закон про МПП), зокрема стаття 49, яка застосовується до всіх позадоговірних зобов'язань із заподіяння шкоди, включаючи шкоду від дефектної продукції (як різновид деліктної відповідальності). Спеціальних колізійних норм саме для дефектної продукції в українському законодавстві немає (на відміну від Регламенту ЄС «Rome II» № 864/2007, стаття 5 якого встановлює окреме регулювання для product liability), тому застосовуються загальні правила для деліктів. Матеріальне регулювання в Україні базується на Законі України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 № 3390-VI (далі – Закон № 3390-VI), Цивільному кодексі України (ст. 1209) та Законі «Про захист прав споживачів», але лише якщо застосовним є українське право.

Колізійне регулювання за статтею 49 Закону про МПП має такі ключові правила, аналогічні до загальних деліктних зобов'язань:

Загальне правило (частина 1). Права та обов'язки визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди (*lex loci delicti commissi* – право місця вчинення делікту). Для дефектної продукції це може бути місце виробництва, введення в обіг, дефекту чи дії, що спричинила шкоду (наприклад, місце конструктивної вади чи порушення технології).

Виняток для спільного місця проживання/місцезнаходження (частина 2). Якщо потерпілий і заподіювач (виробник, імпортер, продавець) мають місце проживання або місцезнаходження в одній державі, застосовується право цієї держави. Це правило захищає очікування сторін і часто призводить до застосування права країни потерпілого.

Застереження публічного порядку (частина 3). Іноземне право не застосовується, якщо дія чи обставина не є протиправною за законодавством України (*clause d'ordre public*). Наприклад, якщо за іноземним правом відсутня об'єктивна відповідальність виробника (як у Законі № 3390-VI), але шкода значна, суд може відмовити в застосуванні іноземного права на користь українського.

Обмежена автономія волі (частина 4). Сторони можуть після виникнення шкоди обрати право держави суду (*lex fori* – право країни, де розглядається справа). Пределіктні угоди про вибір права заборонені.

Додатково застосовуються загальні принципи Закону про МПП. Субсидіарно – право держави з найбільш тісним зв'язком (ст. 4), якщо спеціальні норми не дають чіткої прив'язки; пріоритет міжнародних договорів України (ст. 3); обов'язкові норми України (*imperative norms*) застосовуються незалежно від колізії, якщо відносини тісно пов'язані з Україною (наприклад, якщо продукція введена в обіг в Україні або потерпілий – резидент України).

Особливості для дефектної продукції:

Якщо продукція введена в обіг в Україні, навіть іноземним виробником, часто застосовується українське матеріальне право (Закон № 3390-VI) через тісний зв'язок або публічний порядок, оскільки закон встановлює об'єктивну (безвинну) відповідальність виробника/імпортера.

Для імпоротної продукції відповідальність може покладатися на імпортера як на «виробника» за українським правом, якщо застосовне українське право.

Порівняно з Регламентом «Rome II» (стаття 5), там спеціальне правило – право країни звичайного проживання потерпілого (якщо продукція маркетувалася там), або країни придбання, або країни шкоди; з *escape clause* для тісного зв'язку. В Україні аналогічного спеціального правила немає, тому дефектна продукція регулюється як звичайний делікт.

Інститут відповідальності за шкоду від дефектної продукції (*product liability*) є ключовим елементом захисту прав споживачів і третіх осіб у цивільному праві, спрямованим на об'єктивну (безвинну) відповідальність

виробників, імпортерів та дистриб'юторів за дефекти товарів, що призводять до шкоди життю, здоров'ю чи майну. У праві ЄС цей інститут базується на Директиві Ради 85/374/ЄЕС від 25 липня 1985 року (PLD), яка встановлює строгу відповідальність (strict liability) незалежно від вини, з фокусом на безпеці продукції. В Україні регулювання здійснюється Законом України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19 травня 2011 року № 3390-VI (гармонізований зі старою PLD), статтею 1209 Цивільного кодексу України та Законом «Про захист прав споживачів». Станом на 2025 рік розвиток інституту в ЄС та Україні характеризується тенденціями до модернізації для адаптації до цифрової ери, посилення захисту потерпілих та гармонізації з європейськими стандартами, але супроводжується проблемними питаннями, такими як доказування дефектів у складних технологіях, розширення кола відповідачів та вплив глобалізації. Нижче розглянемо ключові проблемні питання та тенденції, базуючись на актуальній судовій практиці, законодавчих змінах та аналітиці (зокрема, новій Директиві (EU) 2024/2853, прийнятій у 2024 році, та перспективах імплементації в Україні як кандидата до ЄС).

Проблемні питання в праві ЄС:

Право ЄС стикається з викликами, пов'язаними з еволюцією технологій та глобалізацією, що призводить до збільшення судових спорів і необхідності реформ. Основні проблеми:

Доказування дефекту та причинно-наслідкового зв'язку в цифрових і автономних продуктах. Традиційна PLD не повною мірою охоплює програмне забезпечення, AI та IoT-продукти (наприклад, автономні автомобілі чи медичні пристрої з AI). Проблема в тому, як довести «дефект» у самонавчальних системах, де шкода може виникнути від алгоритмів, а не фізичних вад. Судова практика Європейського суду справедливості (наприклад, справи 2023–2025 років щодо AI) підкреслює складність презумпції дефекту, що призводить до тривалих і дорогих експертиз.

Розширення кола відповідачів і солідарної відповідальності. Директива охоплює виробників, імпортерів і дистриб'юторів, але в ланцюгах постачання (наприклад, з Китаю чи США) виникають проблеми з ідентифікацією відповідальних осіб, особливо для онлайн-платформ (Amazon тощо). Це збільшує ризик судових позовів і витрат для компаній, як зазначається в аналітиці 2025 року.

Строки позовної давності та доступність відшкодування. 10-річний строк від введення в обіг часто недостатній для прихованих дефектів (наприклад, у медичних імплантах), а бар'єри для колективних позовів (class actions) ускладнюють захист для малих потерпілих. Проблема посилюється в трансграничних спорах, де застосовне право може варіюватися.

Екологічна та стійка відповідальність. Зростаючі вимоги до «зеленої» продукції (наприклад, через Green Deal) створюють проблеми з відповідальністю за екологічну шкоду від дефектів, але PLD не повною мірою інтегрує ці аспекти, що призводить до фрагментації регулювання.

Тенденції розвитку в праві ЄС

Розвиток інституту спрямований на адаптацію до цифрової трансформації та посилення захисту споживачів:

Імплементация нової PLD (EU) 2024/2853. Директива, прийнята в 2024 році, розширює визначення «продукту» на програмне забезпечення, AI та цифрові компоненти; знижує бар'єри для доказування (презумпція дефекту для складних продуктів); розширює коло відповідачів (включає онлайн-платформи); вводить колективні позови та довші строки. Держави-члени мають імплементувати до грудня 2026 року, що збільшить ризик позовів і вимагає proactive compliance від компаній (наприклад, посилення PMS – post-market surveillance).

Інтеграція з регулюванням AI та цифрових ринків. Тенденція до синергії з AI Act (EU) 2024/1689 та Digital Markets Act, де відповідальність за AI-продукти стає строгою, з фокусом на автономні системи (наприклад, автономні авто). Очікується зростання позовів у 2025–2026 роках через нові норми.

Посилення колективних дій та міжнародної гармонізації. Зростання class actions (за Директивою 2020/1828) для продуктів, інтеграція з глобальними стандартами (наприклад, через WTO), фокус на стійкості та екологічній відповідальності (Green Deal).

Проблемні питання в праві України

Українське регулювання, хоча й гармонізоване зі старою PLD, відстає від ЄС, що створює проблеми в контексті євроінтеграції.

Відсутність адаптації до цифрових технологій. Закон № 3390-VI не охоплює AI, софт чи IoT, що ускладнює відповідальність за дефекти в цифрових продуктах. Судова практика обмежена (постанови Верховного Суду 2023–2025 років фокусуються на традиційних товарах), з проблемами доказування (експертизи дорогі та тривалі).

Імплементация та судова практика. Вплив війни (з 2022 року) затримує реформи, є проблеми з ідентифікацією імпортерів (особливо з РФ чи Китаю), солідарною відповідальністю та строками (3 роки для майнової шкоди). Обмежені колективні позови ускладнюють захист груп потерпілих.

Трансграничні спори. Визначення застосовного права (ст. 49 Закону про МПП) часто призводить до конфліктів, особливо для імпортової продукції, з ризиком невизнання іноземних норм через публічний порядок.

Тенденції розвитку в праві України

Як кандидат до ЄС, Україна орієнтується на гармонізацію таких аспектів:

Імплементация нової PLD ЄС. Очікується оновлення Закону № 3390-VI до 2026–2027 років для включення цифрових продуктів, AI та колективних позовів (проект закону про колективні дії в споживчому праві, обговорюваний у 2025 році).

Посилення захисту споживачів. Тенденція до розширення колективних позовів (class actions) за Директивою 2020/1828, інтеграції з AI Act та фокусу на екологічній відповідальності (законопроекти 2024–2025 років).

Розвиток судової практики. Зростання справ щодо імпортованих товарів, гармонізація з практикою ЄСПЛ та ЄС (постанови ВС 2025 року), proactive compliance для бізнесу

Принцип безпеки продукції є фундаментальним у формуванні деліктної відповідальності виробника за шкоду, заподіяну дефектною продукцією, і відображає сучасний підхід цивільного права до захисту прав споживачів та третіх осіб. Цей принцип означає, що продукція (товар) вважається безпечною, якщо за звичайних чи розумно передбачуваних умов використання вона не створює небезпеки для життя, здоров'я чи майна особи, яку розумний споживач має право очікувати з урахуванням усіх обставин (інструкцій, реклами, призначення, часу введення в обіг тощо). В українському праві принцип безпеки закріплено в статті 1 Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 № 3390-VI (далі – Закон № 3390-VI), а також опосередковано в статті 1209 Цивільного кодексу України та Законі «Про захист прав споживачів». Він базується на європейській Директиві 85/374/ЄЕС (PLD), з якою українське законодавство гармонізовано, і є ключовим критерієм для кваліфікації дефекту та виникнення об'єктивної (безвинної) відповідальності виробника.

Значення принципу безпеки продукції полягає в такому:

1. *Визначення дефекту як підстави відповідальності.* Згідно зі статтею 1 Закону № 3390-VI, продукція вважається дефектною, якщо вона не забезпечує безпеки, яку особа має право очікувати. Принцип безпеки є об'єктивним стандартом: оцінка дефекту проводиться не за суб'єктивними очікуваннями конкретного споживача, а за критерієм розумної особи з урахуванням:

– призначення продукції та наданої інформації (інструкції, маркування, реклама);

– часу введення продукції в обіг (стан науки і техніки на той момент – так званий «development risk defence»);

– розумно передбачуваних умов використання (включаючи неправильне, але типові використання). Таким чином, принцип безпеки перетворює відповідальність виробника на об'єктивну (strict liability): вина не потрібна – достатньо факту невідповідності очікуваній безпеці (стаття 4 Закону № 3390-VI).

2. *Полегшення доказування для потерпілого.* Принцип безпеки створює презумпцію дефекту: якщо шкода виникла за звичайних умов використання, потерпілий не зобов'язаний доводити вину виробника чи конкретну технічну ваду – достатньо довести дефект (відсутність безпеки), шкоду та причинно-наслідковий зв'язок (стаття 6 Закону № 3390-VI). Це суттєво спрощує захист прав споживачів порівняно із загальною деліктною відповідальністю (ст. 1166

ЦК України), де вина презюмується, але все одно вимагає доказування протиправності.

3. *Солідарна відповідальність ланцюга постачання.* Принцип безпеки поширюється не лише на виробника, а й на імпортера (як quasi-виробника) та постачальника (якщо виробника не ідентифіковано). Це забезпечує ефективний захист потерпілого, який може обрати найбільш платоспроможного відповідача (статті 7–8 Закону № 3390-VI).

4. *Обмеження звільнення від відповідальності.* Виробник може звільнитися від відповідальності лише за вичерпним переліком підстав (стаття 9 Закону № 3390-VI), і принцип безпеки є центральним при оцінці цих підстав: наприклад, «стан науки і техніки на момент введення в обіг не дозволяв виявити дефект» (development risk), безпосередньо пов'язаний з розумними очікуваннями безпеки на той час.

Відповідальність продавця або виконавця робіт (послуг) за шкоду, завдану недоліками продукції (товарів, робіт чи послуг), попри відсутність вини (тобто об'єктивна або безвинна відповідальність), є важливим механізмом захисту прав споживачів і третіх осіб у цивільному праві України. Така відповідальність виникає в спеціальних випадках, коли законодавство встановлює суворіший режим порівняно із загальною деліктною відповідальністю (ст. 1166 ЦКУ), де вина презюмується, але все одно є обов'язковою умовою. Основними джерелами регулювання є Цивільний кодекс України (статті 1209–1210), Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 № 3390-VI (далі – Закон № 3390-VI) та Закон України «Про захист прав споживачів» (статті 8, 10, 16).

Продавець або виконавець несе відповідальність незалежно від вини у таких ключових випадках:

1. *Шкода, заподіяна дефектною продукцією (товарами).* Згідно зі статтею 4 Закону № 3390-VI та статтею 1209 ЦКУ продавець (як постачальник) несе солідарну відповідальність з виробником та імпортером за шкоду життю, здоров'ю чи майну, завдану дефектом продукції, незалежно від вини. Відповідальність є об'єктивною (strict liability): достатньо доведення дефекту (відсутності безпеки, яку розумно очікувати), шкоди та причинно-наслідкового зв'язку. Продавець відповідає, якщо:

виробника не ідентифіковано і продавець не повідомив про нього протягом 30 днів (стаття 7 Закону № 3390-VI);

продукція введена в обіг в Україні. Це стосується як споживачів, так і третіх осіб.

2. *Шкода, завдана недоліками робіт.* Згідно зі статтею 1210 ЦК України виконавець робіт несе відповідальність за шкоду, завдану недоліками виконаних робіт (наприклад, неякісний ремонт, будівництво), незалежно від вини, якщо шкода стосується життя, здоров'я чи майна. Об'єктивна відповідальність поширюється на вади в матеріалах, документації чи процесі виконання, навіть якщо виконавець не знав про них. У споживчих відносинах

(стаття 10 Закону «Про захист прав споживачів») виконавець відповідає за істотні недоліки без доказування вини.

3. *Шкода, завдана недоліками послуг.* Аналогічно роботам, за статтею 906 ЦКУ в поєднанні зі статтею 1209 ЦК України та статтею 10 Закону «Про захист прав споживачів», виконавець послуг (наприклад, медичні, транспортні, туристичні послуги) несе об'єктивну відповідальність за шкоду, завдану порушенням стандартів якості чи безпеки. Вина не є обов'язковою умовою, особливо якщо послуга створює ризик для життя чи здоров'я.

4. *Споживчі відносини з недоліками товарів у гарантійний строк.* За статтею 8 Закону «Про захист прав споживачів» продавець несе відповідальність за недоліки товару (включаючи шкоду від них) у гарантійний період без доказування вини: недолік презюмується існуючим на момент передачі товару, а тягар спростування лежить на продавці. Якщо недолік істотний і призвів до шкоди, то відповідальність об'єктивна.

Загальні умови застосування безвинної відповідальності:

Шкода повинна стосуватися життя, здоров'я чи майна (майнова шкода відшкодовується за загальними правилами з презумпцією вини).

Відповідальність солідарна (потерпілий може обрати відповідача).

Звільнення можливе лише за вичерпними підставами: непереборна сила, груба вина потерпілого, порушення правил експлуатації тощо (стаття 9 Закону № 3390-VI, стаття 1193 ЦКУ).

Співвідношення гарантійних зобов'язань за договором і деліктної відповідальності за дефект товару є важливим елементом механізму цивільно-правового захисту особи від негативних наслідків використання неякісної або небезпечної продукції. Ці два інститути мають різну правову природу, однак функціонують паралельно та доповнюють один одного.

Гарантійні зобов'язання мають договірний характер і виникають у межах правовідносин купівлі-продажу. Вони ґрунтуються на нормах Цивільного кодексу України та Закону України «Про захист прав споживачів» і спрямовані на забезпечення належної якості товару, що відповідає умовам договору. Їх основна мета полягає у відновленні порушеного договірного балансу між продавцем і покупцем шляхом заміни товару, усунення недоліків, зменшення ціни або розірвання договору. Для виникнення такої відповідальності достатньо встановити сам факт недоліку товару, без необхідності доведення настання шкоди.

Натомість деліктна відповідальність за дефект товару має позадоговірний характер і виникає у зв'язку із заподіянням шкоди внаслідок використання продукції, яка не забезпечує рівень безпеки, на який особа могла обґрунтовано розраховувати. Вона регулюється положеннями ЦК України та спеціальним Законом України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». Така відповідальність не залежить від існування договору між потерпілим і виробником чи продавцем та поширюється не лише на споживачів, а й на будь-яких третіх осіб. Її

характерною рисою є об'єктивність, тобто відсутність необхідності доведення вини заподіювача шкоди.

Обидва інститути мають спільну соціально-правову спрямованість – захист інтересів слабшої сторони та компенсацію негативних наслідків дефектної продукції. Водночас між ними існують істотні відмінності. Договірна відповідальність обмежується колом осіб, які є сторонами договору, та орієнтована переважно на усунення недоліків товару. Деліктна ж відповідальність спрямована на повне відшкодування шкоди – майнової, моральної, а за певних умов і упушеної вигоди – незалежно від договірних зв'язків.

Важливою особливістю є конкуренція способів захисту. Потерпілий, який є покупцем товару, має право обрати, який саме механізм захисту застосувати: договірний (для оперативного усунення недоліків) або деліктний (для повного відшкодування завданої шкоди). Допускається поєднання цих способів за умови недопущення подвійного відшкодування однієї й тієї ж шкоди. Якщо ж потерпілою є третя особа, єдиною можливою підставою відповідальності виступає делікт.

Таким чином, гарантійні зобов'язання та деліктна відповідальність за дефект товару не виключають одна одну, а перебувають у відносинах паралельного застосування. Правильне розмежування та вибір відповідної правової підстави позову має вирішальне значення для ефективного захисту прав потерпілих і узгоджується з сучасними тенденціями розвитку цивільного та європейського приватного права.

У справах, пов'язаних із відповідальністю за дефектну продукцію, центральне місце в доказуванні займає встановлення наявності дефекту товару та причинно-наслідкового зв'язку між цим дефектом і завданою шкодою. Такі вимоги є визначальними як для деліктної відповідальності за шкоду, заподіяну дефектом продукції (стаття 1209 ЦК України, Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» № 3390-VI), так і для розгляду споживчих спорів відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів».

Загальне правило передбачає, що саме потерпілий зобов'язаний довести факт дефекту, наявність шкоди та зв'язок між ними (стаття 6 Закону № 3390-VI). Водночас законодавство встановлює певні процесуальні полегшення для споживача: зокрема, у межах гарантійного строку існує презумпція того, що недолік товару мав місце ще на момент його передачі покупцеві (стаття 8 Закону «Про захист прав споживачів»). Усі докази мають відповідати вимогам належності, допустимості та достовірності, визначеним статтями 76–81 Цивільного процесуального кодексу України.

Для підтвердження факту дефектності продукції застосовується сукупність доказів, серед яких провідну роль відіграє судова експертиза. Товарознавчі, технічні або комплексні експертні дослідження дозволяють об'єктивно встановити наявність конструктивних, виробничих, технологічних чи інформаційних вад, у тому числі відсутність належного маркування або

інструкцій з експлуатації. Додатково використовуються документи, що стосуються товару (касові чеки, гарантійні талони, сертифікати відповідності, технічна документація), які підтверджують його походження, характеристики та момент введення в обіг. Важливими можуть бути також висновки контролюючих органів, зокрема Держпродспоживслужби, результати досліджень незалежних акредитованих лабораторій, показання свідків, а також фото- й відеоматеріали, що фіксують дефект або його прояви. Окрему доказову цінність мають рекламні матеріали чи інструкції виробника, які формували у споживача обґрунтовані очікування щодо безпеки товару.

Встановлення причинного зв'язку між дефектом і шкодою потребує доведення того, що саме недолік продукції став безпосередньою причиною негативних наслідків. У цьому контексті ключове значення знову ж таки має судова експертиза – технічна, медична, автотехнічна, пожежно-технічна або комплексна, залежно від характеру шкоди. Саме експертний висновок дозволяє виключити альтернативні причини, зокрема порушення правил користування товаром чи втручання третіх осіб. Додатково використовуються медичні документи у разі шкоди здоров'ю, акти компетентних органів про аварії чи надзвичайні події, показання свідків і потерпілого, матеріали фото- та відеофіксації, а також документи, що підтверджують понесені витрати на лікування або відновлення майна.

Виконання робіт чи надання послуг з істотними недоліками, що спричинили шкоду споживачеві (життю, здоров'ю чи майну), тягне за собою комплекс правових наслідків як договірної, так і позадоговірної (деліктної) характеру. Регулювання здійснюється Цивільним кодексом України (статті 883–891, 906–909, 1209–1210, 1211 ЦК України), Законом України «Про захист прав споживачів» (статті 8, 10, 16) та, за аналогією, Законом № 3390-VI щодо об'єктивної відповідальності. *Істотний недолік* – це недолік, який робить неможливим чи недопустимим використання результату роботи/послуги за призначенням, не може бути усунутий або проявляється знову після усунення (стаття 1 Закону «Про захист прав споживачів»). Якщо такий недолік спричинив шкоду, виконавець несе підвищену відповідальність, спрямовану на повний захист споживача як слабкої сторони.

Правові наслідки поділяються на такі групи:

1. *Договірні наслідки.* Споживач має право на вибір однієї з вимог за статтею 10 Закону «Про захист прав споживачів» та статтями 883–891, 906–909 ЦК України: безоплатне усунення недоліків у розумний строк; пропорційне зменшення ціни; безоплатне виготовлення іншої речі з того ж матеріалу чи повторне виконання послуги; відшкодування витрат на усунення недоліків третіми особами. За наявності істотного недоліку – розірвання договору та повернення сплаченої суми; відшкодування різниці між ціною за договором та ціною аналогічного товару/послуги на момент пред'явлення вимоги. Якщо недолік істотний і виявлений після гарантійного строку, споживач все одно має право на розірвання договору чи заміну, якщо доведе, що недолік виник до передачі результату.

2. *Відшкодування шкоди (деліктні наслідки)*. Виконавець несе відповідальність за шкоду, заподіяну недоліками робіт чи послуг, незалежно від вини (об'єктивна відповідальність, статті 1209–1210 ЦК України). Шкода відшкодовується в повному обсязі: реальні збитки (витрати на лікування, ремонт майна); упущена вигода; моральна шкода (статті 22, 23, 1167 ЦК України). Якщо шкода життю чи здоров'ю – без обмежень позовною давністю. Відповідальність солідарна, якщо кілька виконавців (наприклад, підрядник і субпідрядник). Виконавець звільняється лише за вичерпними підставами: непереборна сила, груба вина споживача чи порушення правил використання.

3. *Додаткові санкції та наслідки*. За затримку виконання вимог споживача – пеня 3% від вартості робіт/послуг за кожен день затримки (стаття 10 Закону «Про захист прав споживачів»). Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової (до 100–500 тис. грн залежно від тяжкості, за практикою ВС). Можливе стягнення штрафу на користь споживача (до 300% вартості у разі судового спору). У разі умисного порушення – можливе кримінальне провадження (наприклад, за ст. 227 КК України щодо випуску небезпечної продукції).

Відмінність між реституцією за недійсним правочином та поверненням безпідставно набутого майна (кондикційним зобов'язанням) є принциповою в цивільному праві України, оскільки ці інститути мають різні підстави виникнення, мету, суб'єктний склад та наслідки, хоча обидва спрямовані на відновлення майнового стану сторін. Реституція регулюється статтею 216 Цивільного кодексу України і виникає внаслідок недійсності правочину (нікчемного чи оспорюваного), тоді як повернення безпідставно набутого майна – главою 83 ЦК України (статті 1212–1215) і виникає з факту відсутності правової підстави набуття чи збереження майна незалежно від правочину. Реституція є первинним способом захисту при недійсності, а кондикція – субсидіарним, що застосовується лише за відсутності інших механізмів (віндикації, реституції чи деліктного відшкодування). Судова практика Верховного Суду (постанови Великої Палати та Касаційного цивільного суду 2020–2025 років) послідовно розмежовує ці інститути, підкреслюючи пріоритет реституції при недійсному правочині та субсидіарність кондикції.

Основні відмінності полягають у такому. По-перше, підстава виникнення. Реституція виникає виключно з недійсності правочину (відсутність волі, форми, повноважень тощо – статті 215–236 ЦК України), тобто підстава (правочин) існувала, але була дефектною і визнана недійсною судом чи нікчемною за законом; кондикція – з відсутності правової підстави взагалі (стаття 1212 ЦК України) або її відпадиння (наприклад, помилковий платіж, незаконне користування майном без будь-якого правочину). *По-друге, мета та характер*. Реституція є двосторонньою (кожна сторона повертає отримане іншій, відновлюючи статус-кво до правочину) і має санкційний елемент (при зловмисній поведінці однієї сторони все отримане стягується в дохід держави – частина 4 статті 216 ЦК України); кондикція одностороння (набувач повертає потерпілому набуте чи збережене, без обов'язку

потерпілого щось повертати) і чисто реституційна, без санкцій (лише з урахуванням добросовісності набувача). *По-третє, обсяг повернення.* При реституції повертається все отримане за правочином (в натурі або вартість, плюс плоди/доходи); при кондикції – набуте/збережене майно плюс доходи, але добросовісний набувач повертає доходи лише після дізнання про безпідставність (статті 1213–1215 ЦК України). *По-четверте, суб'єктний склад та строки.* Реституція обмежена сторонами недійсного правочину; кондикція ширша (будь-які особи, включаючи третіх). Строки для реституції – 3 роки з моменту набрання рішенням суду законної сили (для оспорюваних) або з моменту виконання (для нікчемних); для кондикції – 3 роки з моменту дізнання про збагачення.

Реституція за недійсним правочином і повернення безпідставно набутого майна є самостійними цивільно-правовими інститутами, які хоча й мають спільну відновлювальну спрямованість, проте істотно відрізняються за своїм правовим походженням, умовами застосування та правовими наслідками. Їх чітке розмежування має принципове значення для правильної кваліфікації майнових вимог і вибору належного способу захисту права.

Реституція застосовується у зв'язку з визнанням правочину недійсним і прямо передбачена статтею 216 Цивільного кодексу України. Її виникнення обумовлене тим, що між сторонами існував правочин, який формально створював правову підставу для передачі майна, але згодом був позбавлений юридичної сили через наявність істотних порушень вимог закону. Метою реституції є повернення сторін у становище, яке існувало до укладення правочину, шляхом взаємного повернення всього отриманого за ним.

Натомість повернення безпідставно набутого майна регулюється главою 83 ЦК України та виникає поза межами договірних або інших правомірних підстав. *Кондикційне зобов'язання* має місце тоді, коли майно було набуто або збережене однією особою за рахунок іншої без будь-якої законної підстави або коли така підстава згодом відпала. У цьому випадку правочин або взагалі відсутній, або не має значення для виникнення обов'язку з повернення майна.

Відмінності між цими інститутами проявляються, насамперед, у характері зобов'язання. Реституція за своєю природою є двосторонньою: кожна зі сторін недійсного правочину зобов'язана повернути іншій стороні все отримане. Кондикційне зобов'язання, навпаки, має односторонній характер – обов'язок покладається виключно на особу, яка безпідставно набула або зберегла майно, без зустрічних обов'язків для потерпілого.

Суттєвою є й різниця в обсязі та правових наслідках повернення. При реституції поверненню підлягає все отримане за правочином, а у випадках умисної протиправної поведінки сторін можливе застосування спеціальних санкцій, зокрема звернення майна в дохід держави. У кондикційних зобов'язаннях повертається лише безпідставно набуто або збережене майно та доходи від нього, причому обсяг відповідальності набувача залежить від його добросовісності.

Важливою є також різниця у суб'єктному складі. Реституція можлива виключно між сторонами недійсного правочину і не поширюється на третіх осіб. Кондикція ж допускає участь будь-яких осіб, між якими відбулося безпідставне переміщення майнових благ, незалежно від наявності між ними договірних відносин.

З точки зору системи способів захисту реституція має пріоритетний характер і застосовується першочергово у разі недійсності правочину. Повернення безпідставно набутого майна виконує субсидіарну функцію та використовується лише тоді, коли неможливо застосувати реституцію, віндикацію чи інші спеціальні способи захисту. Такий підхід послідовно підтримується судовою практикою Верховного Суду, яка наголошує на недопустимості конкуренції цих інститутів.

Отже, ключова відмінність між реституцією та кондикційним зобов'язанням полягає в тому, що перша є наслідком недійсності правочину і спрямована на взаємне повернення отриманого сторонами, тоді як друге виникає з факту безпідставного збагачення та передбачає одностороннє відновлення порушеного майнового балансу.

Визначення меж відповідальності набувача (володільця), який зберіг чуже майно без наміру його привласнити (тобто без умислу на звернення майна у свою власність), є важливим питанням у сфері позадоговірних зобов'язань та захисту права власності. Така ситуація регулюється нормами про добросовісне та недобросовісне володіння (статті 390–391 Цивільного кодексу України, ЦКУ), кондикційні зобов'язання (статті 1212–1215 ЦКУ), віндикацію (статті 387–388 ЦКУ) та, за аналогією, деліктну відповідальність (статті 1166–1167 ЦКУ). Відсутність наміру привласнити майно свідчить про *добросовісність володільця* (стаття 391 ЦКУ), що суттєво обмежує його відповідальність порівняно з недобросовісним чи незаконним володільцем. Добросовісний володілець – це особа, яка не знала і не могла знати про відсутність у неї права володіння (наприклад, отримала майно за договором, що згодом визнано недійсним, або знайшла втрачену річ без умислу присвоєння).

Межі відповідальності добросовісного набувача (володільця) визначаються такими правилами:

1. *Відповідальність за збереження та повернення майна.* Добросовісний володілець зобов'язаний повернути майно власнику (віндикація за статтею 387 ЦК України) або потерпілому (кондикція за статтею 1212 ЦК України), але лише саме майно в натурі або його вартість, якщо воно не збережене з причин, за які він не відповідає. Він не несе відповідальності за випадкову загибель чи пошкодження майна до моменту, коли дізнався або повинен був дізнатися про незаконність володіння (стаття 390 ЦК України, стаття 1215 ЦК України). Після цього моменту (отримання позову чи рішення суду) він відповідає як недобросовісний – за всі ризики.

2. *Доходи від майна (плоди, приплід, оренда тощо).* Добросовісний володілець має право залишити собі доходи, отримані до моменту дізнання

про незаконність володіння (стаття 390 ЦК України). Після цього моменту доходи повертаються власнику. Це відрізняє його від недобросовісного, який повертає доходи за весь період володіння.

3. *Витрати на майно.* Добросовісний володілець має право на відшкодування необхідних витрат на утримання та збереження майна за період, за який доходи належать власнику (стаття 390 ЦКУ). Наприклад, витрати на ремонт, годування тварин чи сплату податків відшкодовуються власником при поверненні майна.

4. *Відсутність деліктної відповідальності.* Якщо володіння не супроводжувалося протиправними діями чи виною, добросовісний набувач не несе деліктної відповідальності за шкоду (стаття 1166 ЦК України). Шкода відшкодовується лише, якщо доведена вина (наприклад, недбалість після дізнання про незаконність).

5. *Строки та субсидіарність.* Позовна давність для віндикації – 3 роки з моменту дізнання власника про володільця; для кондикції – з моменту дізнання про безпідставність. Кондикція субсидіарна до віндикації (постанова Великої Палати ВС від 18.11.2024).

Колізійні прив'язки в деліктних зобов'язаннях (зобов'язаннях із позадоговірного заподіяння шкоди) міжнародного приватного права (МПП) України є механізмом визначення застосовного права в ситуаціях з іноземним елементом (шкода за кордоном, іноземний заподіювач чи потерпілий тощо). Вони регулюються статтею 49 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV (далі – Закон про МПП), яка встановлює ієрархію прив'язок для забезпечення передбачуваності, захисту потерпілого та балансу інтересів. Закон гармонізовано з Регламентом ЄС «Rome II» (№ 864/2007), але має національні особливості (акцент на місці дії, а не лише шкоди). Колізійні прив'язки є гнучкими, з винятками та застереженнями, і застосовуються до підстав відповідальності, обсягу відшкодування, вини тощо.

Основні колізійні прив'язки за статтею 49 Закону про МПП:

1. *Загальна (основна) прив'язка – lex loci delicti commissi (право місця вчинення делікту)* (частина 1). Права та обов'язки визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди. Це класична прив'язка до місця протиправної дії чи події (наприклад, місце аварії, випуску небезпечної продукції, екологічного забруднення). Вона забезпечує зв'язок з територією, де відбулася шкідлива подія, і є первинною.

2. *Спеціальна прив'язка – lex domicilii communis (право спільного місця проживання/місцезнаходження)* (частина 2). Якщо потерпілий і заподіювач шкоди мають місце проживання (для фізичних осіб) або місцезнаходження (для юридичних) в одній державі, застосовується право цієї держави, навіть якщо делікт відбувся за кордоном. Це правило захищає очікування сторін і ближче до потерпілого (принцип favor laesi).

3. *Застереження публічного порядку (clause d'ordre public)* (частина 3). Іноземне право, визначене за основною чи спеціальною прив'язкою, не застосовується, якщо дія чи обставина не є протиправною за законодавством України. Це імперативне обмеження запобігає застосуванню іноземного права, що суперечить фундаментальним принципам українського правопорядку (наприклад, відсутність відповідальності за грубу недбалість).

4. *Обмежена автономія волі сторін (lex fori)* (частина 4). Сторони можуть після виникнення делікту обрати право держави суду, що розглядає справу. Автономія волі обмежена: лише постфактум (після шкоди) і лише до права суду; пределіктні угоди заборонені.

Додаткові (субсидіарні) прив'язки:

За статтею 4 Закону про МПП (загальні положення) субсидіарно застосовується право держави з *найбільш тісним зв'язком* з деліктом, якщо основні прив'язки дають незначний зв'язок або призводять до несправедливості (escape clause, аналогічно статті 4(3) Rome II). Критерії: місце настання шкоди, попередні відносини сторін, центр ваги правовідносин тощо.

Пріоритет міжнародних договорів (стаття 3 Закону про МПП): для спеціальних деліктів (ДТП – Гаазька конвенція 1971 року; ядерна шкода – Віденська конвенція 1963 року) застосовуються їхні прив'язки.

Обрання сторонами права, що застосовується до деліктного зобов'язання з міжнародним елементом (позадовірне заподіяння шкоди), є винятком із загального правила колізійного регулювання, оскільки делікти традиційно вважаються імперативними та обмежують автономію волі сторін для захисту потерпілого та публічного порядку. В українському міжнародному приватному праві (МПП) це регулюється статтею 49 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV (далі – Закон про МПП). На відміну від договірних зобов'язань (стаття 32 Закону про МПП, де автономія волі широка), для деліктів автономія волі суттєво обмежена: сторони можуть обрати застосовне право **лише в одному випадку** та з жорсткими умовами.

Єдиний випадок обрання права сторонами (частина 4 статті 49 Закону про МПП): сторони деліктного зобов'язання можуть у будь-який час *після виникнення зобов'язання* (тобто після заподіяння шкоди чи настання події, що стала підставою для вимоги про відшкодування) обрати право держави суду (lex fori – право країни, де розглядається справа). Це означає, що:

Обрання можливе лише *постфактум* (після делікту), а не заздалегідь (пределіктні угоди про вибір права заборонені, щоб уникнути зловживань і захисту слабкої сторони – потерпілого).

Обрання обмежене *лише правом держави суду* (наприклад, якщо справа в українському суді – лише українське право; якщо в іноземному – право тієї держави).

Угода про вибір права повинна бути укладена після делікту (письмово чи в суді) і не суперечити публічному порядку України (стаття 12 Закону про МПП).

Обмеження та винятки:

Автономія волі не поширюється на спеціальні делікти, де пріоритет мають міжнародні конвенції (наприклад, Гаазька конвенція 1971 року про ДТП чи Віденська конвенція 1963 року про ядерну шкоду – стаття 3 Закону про МПП).

Обрання не застосовується, якщо суперечить імперативним нормам чи публічному порядку (наприклад, якщо іноземне право не визнає відповідальність за грубу недбалість).

Субсидіарно можливе застосування права з найбільш тісним зв'язком (стаття 4 Закону про МПП), але це не обрання сторонами, а судові рішення.

Порівняння з європейським правом. У Регламенті ЄС «Rome II» (№ 864/2007, стаття 14) автономія волі ширша – сторони можуть обрати будь-яке право після делікту або заздальгідь (якщо обидві сторони здійснюють комерційну діяльність). Українське регулювання суворіше, з акцентом на *lex fori* для захисту потерпілого.

Надайте визначення таких понять:

Деліктна відповідальність, кондикційне зобов'язання, дефект продукції, об'єктивна відповідальність, реституція, гарантійні зобов'язання, причинно-наслідковий зв'язок, колізійна прив'язка, добросовісний набувач, публічний порядок.

Скласти схеми:

1. Умови виникнення деліктної відповідальності.
2. Колізійні прив'язки у деліктних зобов'язаннях МПП.
3. Співвідношення договірної та деліктної відповідальності за дефект товару.
4. Порядок повернення безпідставно набутого майна (кондикція).
5. Відмінності реституції та кондикційного зобов'язання.
6. Доказування дефекту продукції та причинно-наслідкового зв'язку.
7. Відповідальність за шкоду від дефектної продукції (виробник, імпортер, продавець).

Теми для написання рефератів:

1. Умови виникнення деліктної відповідальності за шкоду, заподіяну дефектною продукцією.
2. Співвідношення договірної та деліктної відповідальності за недоліки товару в споживчих відносинах.
3. Причинно-наслідковий зв'язок як умова відповідальності за шкоду від дефектної продукції.

4. Добросовісний та недобросовісний набувач: межі відповідальності за доходи та витрати.

5. Колізійні прив'язки в деліктних зобов'язаннях міжнародного приватного права України.

6. Автономія волі сторін у деліктних зобов'язаннях з іноземним елементом.

7. Застереження публічного порядку в застосуванні іноземного права до деліктів.

8. Відповідальність продавця та виконавця робіт/послуг за шкоду без вини.

9. Принцип безпеки продукції як критерій дефекту в деліктній відповідальності.

10. Тенденції розвитку інституту відповідальності за дефектну продукцію в праві ЄС та перспективи гармонізації в Україні.

Теоретичні запитання для самоконтролю:

1. Які умови виникнення деліктної відповідальності за заподіяння шкоди?

2. У чому полягає об'єктивний (безвинний) характер відповідальності за шкоду від дефектної продукції?

3. Яке значення має принцип безпеки продукції для кваліфікації дефекту?

4. Які особи несуть солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну дефектом продукції?

5. У чому відмінність між недоліком товару та дефектом продукції?

6. Як співвідносяться гарантійні зобов'язання за договором та деліктна відповідальність за дефект товару?

7. Які докази необхідні для підтвердження причинно-наслідкового зв'язку між дефектом і шкодою?

8. У яких випадках продавець несе відповідальність за шкоду без вини?

9. Які правові наслідки виникають при виконанні робіт чи послуг з істотними недоліками, що спричинили шкоду?

10. Що таке кондикційне зобов'язання та які його види передбачає ЦКУ?

11. Який порядок повернення безпідставно набутого або збереженого майна?

12. У чому відмінність реституції за недійсним правочином від кондикційного зобов'язання?

13. Які особливості кондикційних зобов'язань у разі відпадиння правової підстави виконання?

14. Як визначаються межі відповідальності добросовісного набувача чужого майна?

15. Які колізійні прив'язки застосовуються до деліктних зобов'язань у міжнародному приватному праві України?

16. У яких випадках сторони можуть обрати право, застосовне до деліктного зобов'язання з іноземним елементом?

17. Яке значення має застереження публічного порядку в деліктних зобов'язаннях МПП?

18. Як визначається відповідальність за шкоду від дефектної продукції у відносинах з іноземним елементом?

19. Які проблемні питання та тенденції розвитку інституту відповідальності за дефектну продукцію в праві ЄС?

20. Які перспективи гармонізації українського законодавства про відповідальність за дефектну продукцію з правом ЄС?

Тестові завдання

1. Як визначається відповідальність за шкоду, заподіяну дефектною продукцією у відносинах з іноземним елементом?

- А) за законом країни виробника продукції;
- Б) за законом місця заподіяння шкоди (*lex loci delicti commissi*);
- В) за законом країни імпортера;
- Г) за законом країни, де зареєстрований потерпілий.

2. Як визначається відповідальність за шкоду, заподіяну дефектною продукцією у відносинах з іноземним елементом?

- А) виробник несе сувору відповідальність незалежно від вини;
- Б) відповідальність залежить від наявності вини виробника;
- В) відповідальність обмежується лише матеріальними збитками;
- Г) відповідальність не застосовується до імпортованої продукції.

3. Які існують проблемні питання та тенденції розвитку інституту відповідальності за шкоду від дефектної продукції у праві ЄС та Україні?

- А) проблема обмеження відповідальності за цифрові продукти;
- Б) розширення відповідальності на цифрові продукти та посилення захисту бізнесу;
- В) повне скасування суворої відповідальності;
- Г) обмеження відповідальності лише на фізичні продукти.

4. Які існують проблемні питання та тенденції розвитку інституту відповідальності за шкоду від дефектної продукції у праві ЄС та Україні?

- А) відсутність єдиних стандартів для доказування дефекту;
- Б) тенденція до гармонізації з ЄС, включаючи ринковий нагляд;
- В) зменшення ролі принципу безпеки;
- Г) заборона на компенсацію моральної шкоди.

5. Яке значення має принцип безпеки продукції у формуванні деліктної відповідальності виробника?

- А) він не впливає на відповідальність;
- Б) він є основою для визначення дефекту як невідповідності очікуваній безпеці;
- В) він обмежує відповідальність до випадків вини;
- Г) він застосовується лише до харчових продуктів.

6. Яке значення має принцип безпеки продукції у формуванні деліктної відповідальності виробника?

- А) він звільняє виробника від відповідальності за ризики;
- Б) він зобов'язує виробника забезпечувати безпеку, інакше настає сувора відповідальність;
- В) він застосовується тільки в ЄС, не в Україні;
- Г) він стосується лише дизайну продукції.

7. У яких випадках продавець або виконавець робіт (послуг) несе відповідальність за шкоду, завдану недоліками продукції, попри відсутність вини?

- А) у випадках, коли дефект не вплинув на шкоду;
- Б) у випадках дефекту продукції, якщо продавець є виробником або імпортером;
- В) лише за наявності вини;
- Г) ніколи, відповідальність завжди залежить від вини.

8. У яких випадках продавець або виконавець робіт (послуг) несе відповідальність за шкоду, завдану недоліками продукції, попри відсутність вини?

- А) якщо шкода завдана внаслідок дефекту, і є причинний зв'язок;
- Б) якщо продавець довів відсутність дефекту;
- В) якщо шкода моральна, а не матеріальна;
- Г) якщо продукція імпортована.

9. Охарактеризуйте співвідношення гарантійних зобов'язань за договором та деліктної відповідальності за дефект товару.

- А) гарантійні зобов'язання виключають деліктну відповідальність;
- Б) деліктна відповідальність доповнює гарантійні, дозволяючи відшкодування шкоди понад договір;
- В) вони ідентичні;
- Г) деліктна застосовується лише без договору.

10. Охарактеризуйте співвідношення гарантійних зобов'язань за договором та деліктної відповідальності за дефект товару.

- А) гарантія обмежується строком, деліктна – ні;
- Б) деліктна відповідальність може застосовуватися паралельно з гарантійними;

- В) гарантія завжди переважає;
- Г) деліктна не стосується товарів за договором.

11. Які докази використовуються для підтвердження наявності дефекту товару та його впливу на виникнення шкоди?

- А) лише свідчення потерпілого;
- Б) наявність шкоди, дефекту та причинно-наслідкового зв'язку;
- В) докази вини виробника;
- Г) лише експертні висновки.

12. Які докази використовуються для підтвердження наявності дефекту товару та його впливу на виникнення шкоди?

- А) докази ризику, але не дефекту;
- Б) експертиза, свідчення, документи про продукцію;
- В) лише медичні висновки;
- Г) докази відсутності вини.

13. Які правові наслідки виникають у разі виконання робіт чи послуг з істотними недоліками, що спричинили шкоду споживачеві?

- А) лише повернення коштів;
- Б) відшкодування шкоди, незалежно від вини виконавця;
- В) штраф без відшкодування;
- Г) звільнення від відповідальності.

14. Які правові наслідки виникають у разі виконання робіт чи послуг з істотними недоліками, що спричинили шкоду споживачеві?

- А) розірвання договору без компенсації;
- Б) відшкодування матеріальної та моральної шкоди;
- В) лише моральна компенсація;
- Г) ніякі, якщо немає вини.

15. У чому полягає відмінність між реституцією за недійсним правочином та поверненням безпідставно набутого майна?

- А) реституція застосовується лише до договорів;
- Б) реституція – за недійсним правочином, кондикція – за безпідставним набуттям без правочину;
- В) вони ідентичні;
- Г) кондикція не передбачає повернення в натурі.

16. Які особливості мають кондикційні зобов'язання у випадку виконання обов'язку, який відпав?

- А) зобов'язання не виникає;
- Б) набувач повертає набуте, якщо обов'язок відпав;
- В) повернення лише грошима;

Г) не застосовується до майна.

17. Як визначаються межі відповідальності набувача, який зберіг чуже майно без наміру його привласнити?

- А) набувач не несе відповідальності;
- Б) відповідальність обмежується вартістю збереженого майна;
- В) повна відповідальність за втрату;
- Г) відповідальність за умисну шкоду.

18. Які колізійні прив'язки застосовуються в деліктних зобов'язаннях міжнародного приватного права?

- А) лише автономія волі сторін;
- Б) закон місця заподіяння шкоди (lex loci delicti);
- В) закон громадянства потерпілого;
- Г) закон суду.

19. Які колізійні прив'язки застосовуються в деліктних зобов'язаннях міжнародного приватного права?

- А) односторонні норми завжди;
- Б) двосторонні норми з прив'язками до місця делікту або спільного проживання;
- В) тільки зворотне відсилання;
- Г) без прив'язок.

20. У яких випадках сторони можуть обрати право, що застосовується до деліктного зобов'язання з міжнародним елементом?

- А) ніколи, вибір заборонено;
- Б) після виникнення делікту, за угодою сторін;
- В) лише до виникнення делікту;
- Г) тільки якщо делікт у ЄС.

Практичні завдання:

Задача 1.

Громадянин України Петро Іванович замовив через німецький інтернет-магазин (з доставкою в Київ) електричний чайник виробництва китайської компанії «TechHome Ltd.». Через 3 місяці експлуатації в чайнику сталося коротке замикання, що призвело до пожежі в квартирі. Вогонь повністю знищив кухонні меблі, побутову техніку та частково пошкодив сусідню кімнату. Загальна шкода склала 250 000 грн, включаючи витрати на ремонт та втрату майна. Експертиза підтвердила, що причиною став виробничий дефект ізоляції проводки.

Запитання:

1. Яке право підлягає застосуванню до деліктного зобов'язання про відшкодування шкоди в цій ситуації з іноземним елементом?

2. *Хто з учасників ланцюга постачання (виробник, імпортер, продавець) може нести відповідальність перед потерпілим за українським законодавством?*

3. *Чи необхідно доводити вину виробника чи продавця для притягнення їх до відповідальності?*

4. *Які саме елементи фактичних обставин справи потерпілий зобов'язаний довести в суді для задоволення позову?*

Задача 2.

Марія Сергіївна придбала в українському магазині смартфон відомого бренду за 35 000 грн. Гарантійний термін становив 24 місяці. Через 28 місяців після покупки (тобто після закінчення гарантії) акумулятор смартфона раптово спалахнув під час зарядки. Внаслідок цього Марія отримала опіки II ступеня руки, а в квартирі пошкоджено диван та килим. Загальна матеріальна шкода – 80 000 грн, моральна шкода оцінена в 50 000 грн. Технічна експертиза підтвердила виробничий дефект батареї.

Запитання:

1. *Чи зберігає Марія право на відшкодування шкоди, незважаючи на закінчення гарантійного терміну?*

2. *Як співвідносяться договірні (гарантійні) зобов'язання продавця та деліктна відповідальність виробника?*

3. *Хто саме є відповідальною особою за відшкодування шкоди в даному випадку?*

4. *Який строк позовної давності застосовується до вимог Марії про відшкодування шкоди?*

Задача 3.

Олена Василівна уклала договір підряду на капітальний ремонт квартири з ТОВ «РемонтПрофі». Під час прокладання електропроводки підрядник використав неякісний кабель низької якості. Через 8 місяців після здачі об'єкта та оплати робіт сталося коротке замикання, що призвело до пожежі. Знищено частину оздоблення, меблі, а Олена отримала моральні страждання через стрес. Загальна шкода – 300 000 грн. Гарантійний термін на роботи становив 12 місяців і на момент події не закінчився.

Запитання:

1. *Чи несе підрядник відповідальність за шкоду, заподіяну недоліками виконаних будівельних робіт?*

2. *Який характер відповідальності підрядника – винна чи сувора (безвинна)?*

3. *Які види шкоди (матеріальна, моральна) підлягають відшкодуванню в цій ситуації?*

4. *Чи може підрядник посилатися на закінчення чи обмеження гарантійного терміну для звільнення від деліктної відповідальності?*

Задача 4.

Іван Петрович перерахував на банківський рахунок знайомого 100 000 грн, вважаючи, що виконує укладений усний договір позики. Згодом суд визнав цей договір недійсним через відсутність реального волевиявлення позикодавця (Іван діяв під впливом помилки щодо особи боржника). Отримувач коштів витратив частину суми на власні потреби, не знаючи про недійсність.

Запитання:

- 1. Який цивільно-правовий спосіб захисту застосовується для повернення коштів у цій ситуації?*
- 2. У чому полягає принципова відмінність між реституцією та кондикційним зобов'язанням?*
- 3. Чи впливає добросовісність набувача коштів на обсяг його обов'язку повернути отримане?*
- 4. Які витрати добросовісного набувача підлягають відшкодуванню при поверненні майна?*

Задача 5.

Громадянин Франції Жан Дюпон під час туристичної поїздки в Одесу придбав у місцевому магазині портативний газовий балон для кемпінгу українського виробництва. Під час використання на пляжі балон вибухнув через заводський дефект клапана, завдавши Жану тяжких опіків та пошкодивши його особисті речі. Загальна шкода – еквівалент 20 000 євро.

Запитання:

- 1. Право якої держави застосовується до вимоги про відшкодування шкоди?*
- 2. Чи мають сторони можливість обрати інше право (наприклад, французьке) для регулювання спору?*
- 3. Хто несе відповідальність за заподіяну шкоду згідно з українським законодавством?*
- 4. Які докази має надати іноземний потерпілий для обґрунтування позову в українському суді?*

Задача 6.

Пацієнтка Анна Миколаївна пройшла стоматологічне протезування в приватній клініці. Лікар встановив коронку з використанням імпортного матеріалу. Через 4 місяці коронка зруйнувалася через дефект матеріалу, що призвело до пошкодження сусідніх зубів, необхідності повторного дорогого лікування та сильного болю. Загальна матеріальна шкода – 60 000 грн, моральна – 40 000 грн.

Запитання:

- 1. Чи поширюється інститут суворої відповідальності за дефект продукції на медичні послуги, пов'язані з використанням дефектних*

матеріалів?

2. Які правові наслідки настають для клініки та/або виробника матеріалу?

3. Чи має пацієнтка право на відшкодування моральної шкоди?

4. Який строк пред'явлення вимоги про відшкодування шкоди в даному випадку?

Задача 7.

Олександр сплачував аліменти колишній дружині на підставі виконавчого напису нотаріуса протягом 2 років. Згодом суд скасував виконавчий напис через виявлену помилку в розрахунку суми (аліменти були завищені). Загальна сума переplat склала 120 000 грн.

Запитання:

1. Чи виникає в колишньої дружини кондикційне зобов'язання щодо повернення переплачених аліментів?

2. Яка саме підстава безпідставного набуття майна наявна в цій ситуації?

3. Чи має значення добросовісність отримувача аліментів для повернення коштів?

4. Які додаткові суми (доходи) може бути зобов'язаний повернути недобросовісний набувач?

Задача 8.

ТОВ «ІмпортТойз» ввезло та реалізувало через мережу магазинів велику партію дитячих конструкторів китайського виробництва. Після початку продажу державний орган ринкового нагляду виявив, що дрібні деталі легко відокремлюються, створюючи ризик задухи для дітей до 3 років. Було зафіксовано кілька випадків, коли діти ковтали деталі, одна дитина отримала серйозну травму.

Запитання:

1. Хто несе відповідальність перед потерпілими споживачами за заподіяну шкоду?

2. Чи може імпортер звільнитися від відповідальності, посилаючись на те, що не знав про дефект?

3. Які заходи державного контролю можуть бути застосовані до такої продукції?

4. Чи поширюється відповідальність на відшкодування моральної шкоди батькам потерпілої дитини?

Задача 9.

Катерина знайшла на вулиці загублений гаманець з 30 000 грн готівкою та банківськими картками. Вона зберігала його протягом 14 місяців, намагаючись знайти власника через соціальні мережі, і витратила 2 000 грн на оголошення. Згодом власник знайшовся і зажадав повернення майна.

Запитання:

1. Чи виникає обов'язок Катерини повернути знайдене майно та на якій підставі?
2. Як кваліфікується її набуття майна – як добросовісне чи недобросовісне?
3. Які витрати, понесені Катериною, підлягають відшкодуванню власником?
4. Чи зобов'язана Катерина повернути доходи, які могла б отримати від використання грошей?

Задача 10.

Василь купив в автосалоні в Україні новий автомобіль, імпортований з Німеччини. Через прихований заводський дефект гальмівної системи через 6 місяців сталася аварія на трасі Київ–Одеса: автомобіль втратив керування, зіткнувся з відбійником. Василь отримав тяжкі травми, автомобіль повністю знищено. Експертиза підтвердила дефект гальмівних колодок.

Запитання:

1. Право якої держави застосовується до деліктної вимоги про відшкодування шкоди?
2. Як впливає нова Директива ЄС 2024/2853 на розвиток відповідальності за дефект продукції в українському праві?
3. Хто є відповідальними особами за заподіяну шкоду?
4. Яка роль технічної експертизи в доказуванні наявності дефекту та причинного зв'язку?

Спеціалізована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
4. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції: Закон України від 19 травня 2011 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
5. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів

України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.

7. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення: Закон України від 13 грудня 2001 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.

Судова практика

8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» (із змінами, остання редакція 2003 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>.

9. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.12.1992 № 14 «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» (із змінами від 03.12.1997). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92>.

10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (із змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.

11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» (п. 16 щодо відшкодування шкоди державою). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

12. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної працівником підприємству, установі, організації (рішення з 2018 по липень 2023 р.). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_mater_shkoda.pdf.

13. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із поверненням майна, набутого або збереженого без достатньої правової підстави (ст. 1212 ЦК України) (рішення за січень 2018 – листопад 2022 р., з оновленнями). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Daidgest_maino_st1212.pdf.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.09.2024 у справі № 201/9127/21 (щодо безпідставного збереження майна). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434169>.

15. Постанова Верховного Суду від 13.12.2023 у справі № 939/1280/22 (моральна шкода від нещасного випадку на виробництві через війну). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/> (пошук за номером справи).

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2025 у справі № 335/6977/22 (моральна шкода). URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/>.

17. Презентація/огляд Верховного Суду «Відшкодування шкоди, завданої війною» (2025 р.). URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Vidshkodyvanna_skody_2025_02_05.pdf.

Навчально-наукова література:

18. Кузнєцова Н. С. Зобов'язальне право України : навчальний посібник. Київ : Право, 2020. 329 с.
19. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільне право України. Особлива частина : підручник. Харків : Право, 2021. 479 с.
20. Борисова В. І., Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник. Одеса : Юридична література, 2020. 398 с.
21. Цивільне право України : підручник за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Алерта, 2022. 470 с.
22. Цивільне право України (частина Особлива) : підручник / Л. М. Баранова, О. О. Біляєв, В. І. Борисова та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2025. 592 с.
23. Цивільне право : особлива частина. Практикум : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / кол. авт. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 264. URL : https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/tsyvilne-pravo-osoblyva.2021.pdf.
24. Андрухів О. І. Правовий зміст відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал «Правовий зміст»*. 2024. № 6. С. 507-509. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2024/128.pdf.
25. Карнаух Б. П. Надлишкова причинність у деліктному праві. Б. П. Карнаух. *Проблеми законності*. 2020. Вип.150. С. 67-77. Режим доступу: URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2020_150_6.
26. Карнаух Б. П. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 29-33. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/11/5.pdf>.
27. Березовський Р. С. Проблемні аспекти застосування регресу в разі відшкодування роботодавцями шкоди, завданої їх працівниками. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2020. № 2 (46). С. 226-231. URL : <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/226609>.
28. Кочина О. С. Критерії визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням авторських та суміжних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 70 -74 URL : <https://ir.stu.cn.ua/server/api/core/bitstreams/dc6342b8-3258-43f9-9a91-0d5b8ecb350a/content>
29. Баранова О. Повернення майна у разі його безпідставного набуття: рішення ВС. *Бізнес. Ліга Закон*. 2020. URL : https://biz.ligazakon.net/news/193417_povernennya-mayna-u-raz-yogo-bezpdstavnogo-nabuttya-rshennya-vs.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

1. Поняття та місце деліктних зобов'язань у системі цивільного права України.
2. Делікт як юридичний факт: поняття, ознаки, значення.
3. Співвідношення договірної та недоговірної (деліктної) відповідальності.
4. Функції деліктної відповідальності у цивільному праві.
5. Принципи цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду.
6. Поняття шкоди у цивільному праві: матеріальна та немайна шкода.
7. Поняття збитків та їх склад.
8. Моральна шкода: поняття, ознаки, критерії визначення розміру.
9. Підстави виникнення деліктних зобов'язань.
10. Значення вини у деліктних зобов'язаннях.
11. Поняття складу цивільного правопорушення.
12. Протиправна поведінка як елемент складу делікту.
13. Шкода як обов'язковий елемент деліктної відповідальності.
14. Причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою.
15. Вина як умова цивільно-правової відповідальності.
16. Форми вини у цивільному праві.
17. Презумпція вини у деліктних зобов'язаннях.
18. Випадки відповідальності незалежно від вини.
19. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності.
20. Поняття та значення непереборної сили у деліктних зобов'язаннях.
21. Суб'єкти деліктних зобов'язань: загальна характеристика.
22. Фізичні особи як суб'єкти деліктної відповідальності.
23. Юридичні особи як суб'єкти деліктних зобов'язань.
24. Відповідальність держави та органів публічної влади за завдану шкоду.
25. Відповідальність за шкоду, завдану малолітніми особами.
26. Відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми особами.
27. Відповідальність за шкоду, завдану недієздатними особами.
28. Солідарна відповідальність у деліктних зобов'язаннях.
29. Об'єкт деліктного зобов'язання: поняття та види.
30. Особисті немайнові блага як об'єкт деліктного захисту.
31. Загальні умови відшкодування майнової шкоди.
32. Відшкодування шкоди в натурі та у грошовій формі.
33. Визначення розміру шкоди та збитків.
34. Компенсація моральної шкоди: порядок і способи.
35. Особливості відшкодування шкоди, завданої правомірними діями.
36. Відшкодування шкоди у стані крайньої необхідності.
37. Відшкодування шкоди у стані необхідної оборони.
38. Відшкодування шкоди при самозахисті цивільних прав.

39. Часткова відповідальність потерпілого за завдану шкоду.
40. Урахування вини потерпілого при визначенні розміру відшкодування.
41. Поняття джерела підвищеної небезпеки у цивільному праві.
42. Види джерел підвищеної небезпеки.
43. Підстави відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
44. Безвинна (ризикова) відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки.
45. Особи, відповідальні за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки.
46. Відповідальність при взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки.
47. Відповідальність за шкоду, завдану транспортними засобами.
48. Підстави звільнення від відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки.
49. Страхування цивільно-правової відповідальності у справах цієї категорії.
50. Судова практика у справах про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.
51. Поняття шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.
52. Умови виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди здоров'ю.
53. Види витрат, що підлягають відшкодуванню при ушкодженні здоров'я.
54. Відшкодування втраченого заробітку (доходу).
55. Особливості відшкодування шкоди непрацездатним особам.
56. Відшкодування шкоди у разі тимчасової втрати працездатності.
57. Компенсація моральної шкоди при ушкодженні здоров'я.
58. Порядок і строки виплати відшкодування шкоди здоров'ю.
59. Зміна розміру відшкодування шкоди при зміні стану здоров'я.
60. Відповідальність роботодавця за шкоду, завдану працівникові.
61. Поняття деліктного зобов'язання у зв'язку зі смертю фізичної особи.
62. Особи, які мають право на відшкодування шкоди у разі смерті годувальника.
63. Види шкоди, що підлягає відшкодуванню у разі смерті особи.
64. Відшкодування витрат на поховання.
65. Відшкодування шкоди утриманням померлого.
66. Компенсація моральної шкоди у разі смерті фізичної особи.
67. Строки та порядок здійснення виплат у зв'язку зі смертю особи.
68. Особливості відповідальності при смерті внаслідок джерела підвищеної небезпеки.
69. Судова практика у справах про відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого.

70. Вплив поведінки потерпілого на обсяг відповідальності за завдану шкоду.

71. Доказування у справах про відшкодування деліктної шкоди.

72. Позовна давність у деліктних зобов'язаннях.

73. Порядок звернення до суду з вимогою про відшкодування шкоди.

74. Забезпечення позову у справах про деліктні зобов'язання.

75. Виконання судових рішень у справах про відшкодування шкоди.

76. Відшкодування шкоди за рахунок держави.

77. Регресні зобов'язання у деліктному праві.

78. Співвідношення цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за шкоду.

79. Актуальні проблеми деліктного права в умовах воєнного стану.

80. Напрями вдосконалення правового регулювання деліктних зобов'язань в Україні.

КРИТЕРІЇ ТА ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

ДЛЯ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ		
Поточний контроль (ПК)		Підсумковий контроль
Аудитор на работа	Самостій на работа/ Індивідуальна работа	Залік (З) / ЕКЗАМЕН (Е)
≤ 40	≤ 10	
≤ 50		≤ 50
Підсумкова оцінка у випадку заліку (П) = ПК + З ≤ 100		
Підсумкова оцінка у випадку складання екзамену (П) = ПК + Е ≤ 100		

ДЛЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ		
Поточний контроль (ПК)		Підсумковий контроль
Аудитор на работа	Самостій на работа/ Індивідуальна работа	Залік (З) / ЕКЗАМЕН (Е)
≤ 20	≤ 30	
≤ 50		≤ 50
Підсумкова оцінка у випадку заліку (П) = ПК + З ≤ 100		
Підсумкова оцінка у випадку складання екзамену (П) = ПК + Е ≤ 100		

Критерії оцінювання аудиторної роботи здобувачів вищої освіти (денна та заочна форми навчання)

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
5	Високий рівень компетентностей. Питання, винесені на розгляд, засвоєні у повному обсязі; на високому рівні сформовані необхідні практичні навички та вміння; всі навчальні завдання, передбачені планом заняття, виконані в повному обсязі. Під час заняття продемонстрована стабільна активність та ініціативність. Відповіді на теоретичні питання, розв'язання практичних завдань, висловлення власної думки стосовно дискусійних питань ґрунтуються на глибокому знанні чинного законодавства, теорії та правозастосовної практики.
4	Невисокий рівень компетентностей. Питання, винесені на розгляд, засвоєні у повному обсязі; в основному сформовані необхідні практичні навички та вміння; всі передбачені планом заняття навчальні завдання виконані в повному обсязі з неістотними неточностями . Під час заняття продемонстрована ініціативність. Відповіді на питання, розв'язання практичних завдань, висловлення власної думки стосовно дискусійних питань

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
	переважно ґрунтуються на знанні чинного законодавства, теорії та правозастосовної практики.
3	Достатній рівень компетентностей. Питання, винесені на розгляд, у цілому засвоєні ; практичні навички та вміння мають поверхневий характер , потребують подальшого напрацювання та закріплення; навчальні завдання, передбачені планом заняття, виконані , деякі види завдань виконані з помилками .
2	Недостатній рівень компетентностей. Питання, винесені на розгляд, засвоєні частково , прогалини у знаннях не носять істотного характеру ; практичні навички та вміння сформовані недостатньо ; більшість навчальних завдань виконано , деякі з виконаних завдань містять істотні помилки , які потребують подальшого усунення.
1	Мінімальний рівень компетентностей. Студент не готовий до заняття, не знає більшої частини програмного матеріалу, з труднощами виконує завдання, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття, допускає змістовні помилки, не володіє відповідними вміннями і навичками, необхідними для розв'язання професійних завдань.
0	Незадовільний рівень компетентностей. Відсутність на занятті.

Для навчальної дисципліни «Цивільне право» засобами діагностики знань (успішності навчання) виступають: екзамен, стандартизовані тести, реферати, есе, презентації результатів виконаних завдань та досліджень, студентські презентації та виступи на наукових заходах.

Критерії оцінювання самостійної роботи (денна форма навчання)

Бали	Вид завдання
10	Написання та публікація наукової статті у фаховому виданні (за наявності опублікованих матеріалів із вказівкою на наукового керівника)
5	Написання та публікація тез доповіді на конференції (за наявності опублікованих матеріалів із вказівкою на наукового керівника)
2	Підготовка мультимедійної презентації (мінімум 20 слайдів) з обраної теми. При виставленні балів до уваги беруться наступні фактори: кількість слайдів, грамотність та правильність викладення інформації, послідовність викладення інформації, наявність висновків з розглянутих питань та теми в цілому.
2	Підготовка тестових питань (мінімум 20 питань, одне питання – 4 варіанти відповіді) з обраної теми. При виставленні балів до уваги беруться наступні фактори: кількість тестових питань, грамотність та правильність написання питання та відповідей до нього.
2	Підготовка 5 практичних задач з обраної теми. При виставленні балів до уваги беруться наступні фактори: комплексність у написанні умов задачі та поставлених до неї запитань чи завдання, грамотність.

Критерії оцінювання самостійної роботи (заочна форма навчання)

Бали	Вид завдання
30	Написання та публікація наукової статті у фаховому виданні (за наявності опублікованих матеріалів із вказівкою на наукового керівника)
15	Написання та публікація тез доповіді на конференції (за наявності опублікованих матеріалів із вказівкою на наукового керівника)
5	Підготовка мультимедійної презентації (мінімум 20 слайдів) з обраної теми (оцінюється максимум в 5 балів). При виставленні балів до уваги беруться наступні фактори: кількість слайдів, грамотність та правильність викладення інформації, послідовність викладення інформації, наявність висновків з розглянутих питань та теми в цілому.
5	Підготовка тестових питань (мінімум 20 питань, одне питання – 4 варіанти відповіді) з обраної теми (оцінюється максимум в 5 балів). При виставленні балів до уваги беруться наступні фактори: кількість тестових питань, грамотність та правильність написання запитання та відповідей до нього.
5	Підготовка 5 практичних задач з обраної теми (оцінюється максимум в 5 балів). При виставленні балів до уваги беруться наступні фактори: комплексність у написанні умов задачі та поставлених до неї запитань чи завдання, грамотність.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ECTS	
	Залік	Екзамен/ диференційований залік	Оцінка	Пояснення
90-100	Зараховано	Відмінно	A	« Відмінно » – теоретичний зміст курсу засвоєний у повному обсязі; сформовані необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом; всі навчальні завдання, передбачені РПНД, виконані в повному обсязі.
83-89		Добре	B	« Дуже добре » – теоретичний зміст курсу засвоєний в повному обсязі; в основному сформовані необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом; всі навчальні завдання, передбачені РПНД, виконані, якість виконання більшості з них оцінена

				кількістю балів, що близько до максимальної.
75-82			С	«Добре» – теоретичний зміст курсу засвоєний цілком; в основному сформовані практичні навички роботи із засвоєним матеріалом; всі навчальні завдання, передбачені РПНД, виконані, якість виконання жодного з них не оцінена мінімальною кількістю балів, деякі види завдань виконані з помилками.
68-74		Задовільно	Д	«Задовільно» – теоретичний зміст курсу засвоєний не повністю; але прогалини не носять істотного характеру; в основному сформовані необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом; більшість передбачених РПНД навчальних завдань виконано, деякі з виконаних завдань містять помилки.
60-67			Е	«Достатньо» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково; не сформовано деякі практичні навички роботи; частина передбачених РПНД навчальних завдань не виконані або якість виконання деяких з них оцінено кількістю балів, близької до мінімальної.
35-59		Не задовільно	FX	«Умовно незадовільно» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково; не сформовані необхідні практичні навички роботи; більшість навчальних завдань не виконано або якість їх виконання оцінено кількістю балів, близької до мінімальної; при додатковій самостійній роботі над матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань (з можливістю повторного складання).
1-34	не зараховано		F	«Безумовно незадовільно» – теоретичний зміст курсу не засвоєний; не сформовані необхідні практичні навички роботи; всі виконані навчальні завдання містять грубі помилки або не виконані взагалі; додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не призведе до значного підвищення якості виконання навчальних завдань.

Рекомендована література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text.
2. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5494>.
4. ЗУ «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17/conv>.
5. ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.96 р. № 6/5/3/41). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>.
7. ЗУ «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2893-14#Text>.
8. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97).
9. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (затв. Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 28.04.2020 № 277).

Судова практика

1. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 265/6582/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215> 14.
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2020 року у справі № 372/4399/15-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88137847>.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України №6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/conv#Text>.

6. Постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 29.12.1992 р. «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92/conv#Text>.

7. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2019 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.

8. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних зі страховими правовідносинами. URL : <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajdjest.pdf>.

Навчально-наукова література

1. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

2. Кузнєцова Н. С. Відшкодування шкоди у цивільному праві України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 402 с.

3. Дзера О. В. Деліктні зобов'язання у цивільному праві України : монографія. Київ : Юридична думка, 2017. 406 с.

4. Кузнєцова Н. С. Відшкодування шкоди у цивільному праві України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 201 с.

5. Спасибо-Фатєєва І. В. Об'єктивна цивільно-правова відповідальність: проблеми теорії та практики. *Право України*. С. 111-120.

6. Борисова В. І. Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. *Підприємництво, господарство і право*. С. 58-67.

7. Харитонов Є. О. Відповідальність за шкоду життю та здоров'ю у цивільному праві. *Вісник Національної академії правових наук України*. С. 119-128.

8. Стефанчук Р. О. Соціально-захисна функція цивільно-правової відповідальності. *Юридична Україна*. С. 125-134.

9. Харитонов Є. О. Відповідальність за шкоду життю та здоров'ю у цивільному праві. *Вісник Національної академії правових наук України*. С. 119-128.

10. Гринько С. Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні. Монографія, Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2019. 264 с.

Навчальне видання

Киян Володимир Якович
Обушенко Наталія Миколаївна
Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна

ДЕЛІКТИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

*Методичні рекомендації для підготовки
до семінарських і практичних занять*

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *М. С. Касян*

Підп. до друку 08.05.2026. Формат 60×84/16. Гарнітура – Times New Roman.
Друк – цифровий. Ум.-друк. арк. 9,59. Обл.-вид. арк. 10,31.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024